

**NĚPRAJZI
DOLGOZATOK**
BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLĚN MEGYĚBŐL

A miskolci
Herman Ottó Múzeum
néprajzi kiadványai

XII.

NÉPRAJZI DOLGOZATOK BORSOD-ABAUJ-ZEMPLÉN
MEGYÉBŐL

/Válogatás az önkéntes néprajzi gyűjtők pályamunkáiból/

Szerkesztette: VIGA GYULA

Miskolc, 1981.

ISSN 0544-4233

ISBN 963-01-3367-9

Kiadja a Miskolci Herman Ottó Muzeum

Felelős kiadó: dr. Szabadsfalvi József

Készült: 1000 példányban, A/5 formátumban a miskolci Fodrász

Szövetkezet sokszorosító részlegében

Felelős vezető: Kocsis László részlegvezető

Msz.: 1198. Eng.sz.: 61008.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében szép hagyományai vannak az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomnak. Azon túl, hogy a Néprajzi Múzeum évtizedeken át szervezte és irányította az öntevékeny néprajzi kutatók munkáját, megyénkben Lajos Árpád és Bodgál Ferenc különösen sokat tett e mozgalom érdekében. Ez évben immár 20. alkalommal került meghirdetésre az Istvánffy Gyula gyűjtőpályázat, amely két évtizede összefogója és fóruma az amatőr kutatóknak.

Hagyományai vannak annak is, hogy a legjobb néprajzi pályamunkáknak, vagy azok legértékesebb részeinek a Herman Ottó Múzeum publicitást igyekszik biztosítani. 1966-ban Bodgál Ferenc adott ki egy kötetre valót a legjobb gyűjtésekből /Borsod megye népi hagyományai/, 1976-ban pedig Dobrossy István szerkesztett tematikus kötetet ezen munkákból /Foglalkozások és életmódok/. E kötet folytatása kíván lenni e két korábbi munkának. Eredetileg ugyancsak tematikus válogatást kívánt nyújtani, mely a paraszti életmód változását tükröző írásokban öltött volna testet, azonban a rendelkezésre álló kéziratok még többszöri átdolgozás után sem tették lehetővé ezt a vállalkozást. Éppen ezért jelen kötet tanulmányait csupán egyetlen szál kapcsolja össze: valamennyi írás megérdemli a nyilvánosságot, érdemes arra, hogy az érdeklődő szakemberek és nem hivatásos kutatók megismerhessék őket. A kötet tanulmányainak színvonala persze így sem egységes. Mégis úgy érezzük, hogy a kötet összességében sok új adatot tár fel, újabb vonalat rajzol meg a megye néprajzi képén, s összességében nyereséges lesz a magyar néprajztudománynak is.

a szerkesztő

ÓZD RÉGI TELEPÜLÉSE

Dobosy László

1. A település

Ózd község a Hangony patak völgyében délről betorkolló szűk völgy kijárata előtt alakult. Két hegy között a Hangony felé, északi irányban szélesedő, 150-300 méternyi sík területen épült a község. Középen délről északi irányba folyik az Ózdi patak. E terepviszony meghatározó volt a falu kialakulásában. Mint völgyi település kényszerítette az itt letelepedőket a zárt faluforma, a szabályos falutípus betartására s így alakult ki, a még ma is jól érzékelhető soros falu.¹ A régi Ózd településénél, utcaképénél ezt ma is jól megfigyelhetjük.

A település viszonyainak vizsgálatánál mint legrégibb dokumentum, az 1784-ben készített első katonai felmérés állt rendelkezésemre. E térképen az épületek jelölése bizonyítja, hogy a falu ekkor fésűs beépítésű, soros utcaképet mutató csűrös település /1. kép/. A térképen 36 lakóház és 19 csűr jelölését találtam. A másik dokumentum az 1858-ban készített katonai felmérés térképe. Mutatja, hogy a közben eltelt 74 év alatt lényeges változás nem volt a község településében, bár a Kétutköze dűlőben megépült a vasgyár és Karuban megnyitották a szénbányát. Az említettektől lényegesen tökéletesebb az 1873-ban készült "Bánréve-nádadi vaspálya Ózd-Karu szárnyvonal térképe". A telkek e térképen

sincsenek elhatárolva, de a lakóházakat, csűröket részletesen, pontosan feltünteti. Ebből megállapítható, hogy a vasgyár kialakulása után a falu házai megsokszorozódtak. 56 lakóházat és 13 csűrt jelöl ez a térkép. A fésüs beépítés, a soros utcakép ezen még jobban ki-domborodik. Részletes, a telekhatárokat is jól megmutató térkép az ózdi vasgyárnak, közel a századforduló idejében készített helyszin-rajza /2. kép/. A helyszinrajzon ábrázolt, régebben beépített terület ma is élesen elhatárolható a később kialakult újabb település-től és őrzí a régi település jellegzetes formáját.

A község kb. 700 m hosszan elnyúló, szabálytalan téglalap alaku völgyi település. A közepén keresztül futó patak két oldalán széles, beépítetlen terület van. Itt vezetett mindkét oldalon az ut a házak előtt. Az ut és a patak között voltak a trágyadombok. A keleti oldalon lévő utat ma József Attila utcának, a nyugati oldalon lévő 48-as utnak nevezzük. A két ut közötti kiszélesedő terület a mai Népköz-társaság tér.

Az uttól a hegyoldalig húzódnak a szalagtelkek, fésüs beépítés-sel /3. kép/. Felmerülhet a kérdés, hogy régen is ilyen szalagtel-kes település volt a község? Ha a családok elhelyezkedését, a te-lektulajdonosokat megvizsgáljuk, azt találjuk, hogy egymás mellett több azonos nevű család lakott, s többen közülük ma is egymás mel-letti telken élnek. Így két, vagy négy egymás melletti telken laknak ma is a Szarvas, Sándor, Nagykismarci, Nagypeti, Nagybali, Szán-tó családok, sőt a Nagymengyi családok hét egymás melletti telek tulajdonosai voltak. Ennek alapján, de a had megjelölés hagyomá-nya alapján is kézenfekvő, hogy valamikor ezek a mai szalagtelkek osztódásuk előtt egy nagycsalád település-egységei voltak² /4.kép/.

Az eredeti nagy telkek feldarabolódása két irányban és két indítók miatt ment végbe, s érte el a mai alakját, méretét. A jobbágyfelszabadítás után a telkek osztódása még a XIX. században végbe ment. Az eredeti családokból, a hadakból házasság útján kiválók öröklése miatt jött létre az első telekosztódás, amely hosszirányú volt. Az új családot alapító nem az eredeti, ősi családi ház után, annak folytatásaként építette fel lakását, hanem a telket hossz-irányban megosztották, s ezen építették meg új lakóházukat. Így alakult ki Ózdon a jellegzetes fésűs beépítésű utcakép.

Az ősi telek északi határán volt az első ház, déli irányba nyíló ajtókkal, ablakokkal. Később a telket kétfelé hasították, s az így kialakított új porta északi határán építették meg az új családi házat, ugyancsak délre nyíló ajtókkal, ablakokkal. Újabb öröklés esetén ismét hosszirányban osztották ketté a telket. Az így keletkezett keskeny teleksávon már a déli telekhatárra kényszerültek építeni, északra nyíló ajtókkal, ablakokkal. A két ház nyílászárói így szembe néznek egymással. Így alakult ki a 3-4 méter szélességű szűk udvarsíkátor. A személyi és szekér közlekedés biztosítására mindkét telektulajdonos kölcsönös szolgalmi joggal bírt. Később a század végén kiváló újabb családok részére a keskeny telket hosszirányban már nem lehetett tovább osztani. Így a meglévő ház után építették meg a lakásukat. Ezzel indult meg a telkek keresztirányú osztódása, mely a vasgyár fejlődésével gyorsult meg.

A XIX. század utolsó évtizedeiben rohamosan fejlődő, bővülő gyár nagymértékben hatott a lakosság foglalkozására. Mindtöbb - korábban mezőgazdasággal és állattartással foglalkozó - családtag vált üzemi dolgozóvá. A vasut megépítése /1872/ is erő-

sen befolyásolta az átalakulást. Feleslegessé vált a fuvarozás, s így csökkent az állattartás. A mezőgazdasági tevékenység csökkenését gyorsította a gyár és gyári lakóterületek terjeszkedése a mezőgazdasági művelés alatt lévő földek rovására.³ Ennek következtében több gazdasági épület vált feleslegessé. Ezeket alakították lakóházzá.

Ugyanakkor a vasgyár századvégi nagymérvű fejlődése, bővülése mind több munkáskezet igényelt. Ennek arányában megindult a munkaerő bevándorlása az ország legkülönbözőbb területeiről. Számukra a gyár a beáramlás arányában lakást biztosítani nem tudott, s így a községben igyekeztek elhelyezkedni. E betelepültek vagy bérbevették a gabonásokból, istállókból kialakított lakószobát, vagy telket igyekeztek vásárolni. Mivel a letelepültek többsége csak kevés pénzüsszeggel rendelkezett, annyi területet vásárolt, /30-40 □-öl/ amennyire egy kisebb méretű szobát, konyhát építhetett. Így alakultak ki az egymás mögött sorakozó, egymáshoz ragasztott házak sorai, a közös udvarok sajátos formái /5. kép/. Ez adja meg a régi Ózd két utcájának érdekes és egyéni utcaképét, arculatát. Ez az oka, hogy egy-egy udvarban egymásután és egymással szemben 10 - 16 önálló család is lakik a saját kis telkén.

A két legkorábbi házsoron kívüli építkezés is ebben az időszakban indult meg, ezt is a vasgyár rohamos fejlődése indította el. Így 1898-ban Bodor bíró elsőnek épített házat a falu fölött, a Kertmegi dűlőben. Ezért a régi ózdiak még ma is Bodor utcának nevezik a mai Bartók Béla utcát. 1900-ban osztották ki házhelynek a Kántorföldeket, a kovácsműhely melletti temetőtől a Cser-

da-lápáig, a mai Rudas László utca keleti oldalát. Így indult meg a szétszórt település a régi településmag körül.

A községben a patak mindkét oldalán egy-egy ut vezetett. E két utból az egyik /ma 48-as ut/ biztosította a Csernelyjel való kapcsolatot, ez a falu kovácsműhelyénél /ma Rudas László utca 1. sz./torkollott be, majd 80 m után egy fahidon keresztül áthaladt a patakon, s a nyugati házsor előtt északi irányba, a Hangony patak közelében torkollott az Eger-Rozsnyó-i főút vonalába. Ennek az utnak a községen átvezető szakaszát Fő utcának nevezték. A patak jobb oldalán, a község keleti házsora előtt elhaladó ut a kovácsműhely előtti fahidtól indult ki, szintén északi irányba, s a községet elhagyva a kiserdőaljai gyári lakótelep /ma Ságvári-telep/ mellett haladt el.

A községből több földut vezetett ki a határba. Ilyen volt a mai Ady Endre utca. Ezen a Mocsolyák-hoz /kenderáztatók/, a Kenderföldre /ma Kenderszer utca/, a Mogyorósvölgybe /ma Beloianisz utca/, az Egyház-völgybe /ma Bacsó János utca/ lehetett eljutni a Pap főggye mellett. A kovácsműhely mellett vitt egy ut, fel a Baka oldalába, ahol a cigányok laktak. A kovácsműhely közelében lévő fahiddal szemben nyugatra is vezetett az ut, a Köz /ma Bem utca/ a régi temetőhöz és a Nagyödörhöz. Északi oldalon a község lakott területét egy földut határolta /a mai Táncsics Mihály utca/, ami felvezetett a Szőlőlápába. Ezt és a Közt a telkek végén egy földut kötötte össze, /mai Bartók Béla ut/ elválasztva a falut a Kertmegi dülőtől. A "Szőlőlápába vezető ut a Laposton is folytatódott a Baka irányába. A kiserdőaljai uttal való találkozása előtt egy fahidon haladt át a patakon. A régi községháza és a Tormás mellett, a Baka oldalában is vezetett egy dülőut. Az utak gondozatlan földutak voltak. Mindössze a községen áthaladó Fő utcát

javitották a gyárból kikerült salakkal.

A község harmadik hidja a mai Tanácsháza előtt, a falu közepén volt. A hidak kocsi-forgalmat is biztosítottak. Ezen kívül a két házsor között a gyalogos közlekedést a patakon több helyen átfektetett gerendák, pallók tették lehetővé.

A legrégibb temetkező hely a községben a Templom dűlőben lévő Török- templom melletti volt. 1829. június 25-én Pyrker László egri érsek látogatása alkalmával felvett jegyzőkönyvben így írtak róla: a község belterületén kívül lévő hegyen, a templom körül terül el a temető, melynek kerítése rozoga állapotban van. A sírhelyeket a templom falától megfelelő távolságban ásták meg. Sírbolt /kriptá/ nincs. A keresztség felvétele nélkül meghalt kisdedeket a temetőn kívül temetik el.⁴

Később Őzd egykori földesurai, a Sturman család, kriptát építtetett itt. Ebben temették el Sturman Andrást, Mátyást, Lászlót és Györgyöt. E kriptát 1900-ban még gondozták. Később elhanyagolták, s a temető a gyermekek játszóhelye, majd libalegelő lett. A mai kórház építése előtt a Sturman kriptában lévő maradványokat Csernelybe szállították át, az építményt az SZTK rendelőintézet alapozásánál bontották szét. Ezzel a temetővel egyidőben Karuban is volt egy sírkert, ahol a bányatelepen lakók temetkeztek.

A XIX. század végén a faluban két használatban lévő temető volt. Egyik a mai Bartók Béla uti általános iskola és a József Attila Gimnázium helyén. Ennek egy részébe nem szívesen temetkeztek, mert bár hegyoldalban feküdt, mégis igen vizenyős volt. Megtörtént, hogy az előző nap kiásott sírgödör a temetés idejére megtelt vízzel. Hosszu deszkával a víz alá nyomták a koporsót és úgy földelték el.⁵ Újabb temető volt a kovácsműhely melletti, a Baka

oldalában /mai Rudas László utca 1. sz. ház után/. A temetők élő-sövény kerítéssel voltak körülvéve. A Tormás felett a Baka oldalában volt a zsidó temető.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek 1713-ban említik először az ózdi templomot. Ez a községen kívül, a Templom dülőben volt /a mai SZTK rendelőintézet helyén/. A lakosság Török-templomnak hívta, azzal magyarázva az elnevezést, hogy a templomot a török időkben építették.⁶ Lonovich érsek 1829-ben Rozoga, közveszélyes állapota miatt bezáratta.⁷

1891-1893-ban egy új templomot építettek a vasgyár által cserében átengedett telken, a már elkészült Arany Oroszlán Gyógyszertár mellett, a Kerekdomb aljában. Az új templom megépítése előtt a harangláb a község belső területén volt, a harangozó háza közeliében /a mai Ady Endre uton/. Két harang volt rajta. A nagyobbik másfél mázsa, a kisebbik negyven font súlyú.⁸

A századforduló előtti évtizedben a falunak három kocsmája volt. Egyik a mai József Attila ut 57. sz. helyén, másik a mai 48-as ut 7. sz. épületben, mely ma is vendéglő /"Gül Baba", más néven a "Gödör"/. A harmadik, adatközlőim szerint a legrégebbi, a mai 48-as ut 66. sz. házban volt /6. kép/. A múlt században a falu mészárszéke is ebben az épületben működött. Ezt a házat tartják ma Ózd legrégebbi épületének.

A gyári dolgozók lét számának növekedésével egyidőben az üzletek száma is rohamosan szaporodott. A községnek a gyárhoz közelebb eső területén /a mai 48-as uton/ sorra nyíltak az üzletek. Két szatócs üzlet, bőr-, vaskereskedés, hentes és mészárszék és újabb két kocsmá. E helyen alakult ki a falu üzletsora, míg a többi rész megmaradt lakóterületnek.

A faluban csak néhány iparos dolgozott. Ilyen volt a községi kovács. Ő végezte a patkolást és a szekerek javítását. Volt még egy szabó és suszter. Egyéb iparosok csak a századforduló után telepedtek le.

A multszázad végi település tagolódását még jól fel lehet ismer-
ni. A mai 48-as ut északi végén megvolt az ősi Sturman birtok utol-
só része. Nagy kiterjedésű kert, az alsó részén a Sturman kastély-
nak nevezett földszintes épülettel, mely később főbirói lakás lett.
Ezt 1953-ban lebontották, hogy helyére az OTP és Vizmű székhá-
zát felépítsék. A telek déli szélén terült el a major, amely ma is
megvan. Lakássá alakították át. A Sturman birtokot egy árok vá-
lasztotta el a falutól.

A major után a Nagymengyi had telkei következtek. Így alakul-
tak ki az első üzletek. A községi épületek, a kovácsműhely, a bi-
kaistálló, a csordás és kondás háza, a mai József Attila ut déli
végén voltak. A községháza az ut másik végén a legutolsó ház volt.
Az iskola és a harangozó háza a Templom dülő alatt, a mai Ady
Endre utcában volt.

A falu két házsora között lényeges különbség volt. A nyugati
házsor /a mai 48-as utca/ az urbéres jobbágysor volt. Az itt lakó
családokat a had megjelöléssel illették. Ezen a soron a telkek ere-
detileg nagyobbak voltak, itt több volt a csűr is. A házak homlok-
zati kiképzése diszesebb volt. Mindezek azt mutatják, hogy a köz-
ségháza mellett lakott néhány jobbágy, /Varga, Tóth had/. E sor
lakói a szegényebbek, a zsellérek voltak, ezért Zsellérsornak is
hívták. Néhány éve még lakott itt is egy család, zsellér volt a ra-
gadványneve. E soron a telkek kisebbek voltak, kevesebb volt a

csűr is. Itt indult meg először a keresztirányú felaprózódás. A telkek fekvése is rosszabb volt: az udvar után rögtön a meredek hegyoldal kezdődött, amit legelőnek használtak. E soron ma is találhatunk vertfalu épületet, s földes padlóju szobát.

II. A lakóház

A lakóházakat közvetlenül az ut mellé építették, az oromfal és a két ablak néz az utcára. Virágoskert, vagy üres terület nem volt a ház és az ut között. Az udvart az utcától kapu, vagy kerítés nem választotta el. A telkek mindkét utcasonon kelet-nyugati irányuak s így a házsorok is ehhez alkalmazkodva épültek.

Az udvarok 28 %-a egy házsoros, s ilyen volt a századforduló idején is. Ezeknél a legjellemzőbb, hogy a lakóházak a telkek északi oldalán, a telekhatárra épültek. Ennek oka a helyes törekvés, hogy a nyílászáró szerkezetek /ajtók, ablakok/ déli irányba nyiljanak, s így több napfény jusson a lakásba. Másik jellemző vonás, hogy a lakóházzal szemben, a telek déli határán ki nyárikonyhát és fáskamrát építettek. A nyárikonyha általában a konyha kijáratával szemben volt. Több helyen a baromfi- és disznóól is ezen a déli telekhatáron volt a lakóház végződésével szemben.

Ha több család lakott egymás mögött az udvarban, mindegyik konyha bejáratával szemben megvolt a nyárikonyha és fáskamra. Ma is jól látjuk ezt a József Attila ut 41. sz. háznál. Héhány helyen a két melléképületcsoport között egy kis virágoskertet is kialakítottak az utóbbi időben.

Az udvarok többsége két házsoros. Az északi telektulajdonos az északi telekhatárra, míg a déli az ellenkező, déli telekhatáron építette meg házát. A túlzottan elkeskenyedett telek /6-10 m/ kényszerítette erre a tulajdonosokat. Így alakult ki a szokatlanul keskeny udvar, /3,5 - 5 m/ vagy inkább sikátor, melyen mindkét házsorban lakóknak szolgalmi joguk volt, mivel a telekhatár a keskeny udvar közepén húzódott. A két házsoros udvarban az ajtók, ablakok szembe néztek a szomszéd alig három méterre lévő ajtajával, ablakával. A két szomszédos ház hátsó fala között mindössze 50-70 cm távolság volt, s a legtöbb háznál a csurgók összeértek. Ezeknél a házaknál a fáskamra, baromfi- és disznóól a házsor végén volt. Nyárikonyhát ezekben az udvarokban a konyhától való távolsága miatt csak nagyon ritkán építettek.

A XVIII. század második felében, mint a környező erdős vidék falvaiban is, a lakóházak fából épültek. Igazolja ezt az 1774-76-os összeírás is, melyben a szomszéd községek templomainak, plébániáinak és tanítói lakásainak építőanyagául legtöbb helyen a fát tüntetik fel.⁹ A faházak építéséről a múlt század kezdetén áttértek a vertfalu és vályogházak építésére. Idős adatközlők szerint a község keleti során gyermekkorukban még több vertfalu ház volt.¹⁰ A József Attila utca 49. házszám alatt egy lakás még ma is vertfalu. A vizsgált két házsor házait többségükben vályogból falázták. A vályog méretei: hossza 27 cm, szélessége 15 cm, vastagsága 10 cm. A vályogot a mai Rudas László utca kezdeténél, a patak melletti vályogvető gödrökből verték. A vályogverés munkáját a cigányok végezték. Ez a magyarázata annak, hogy az első cigánytelepülés a vályogvető gödrök közelében, a Baka-oldalban,

a faluvégi kovácsműhely fölött volt.¹¹ Alapozásul a környék homokbányáiból kikerült lapos homokkővet használták. Az Eperjes-dülő-ből, de Arló és Járdánháza környékéről is hordtak homokkővet.

Az 1890-es években a Sturman-kastély, a Reisinger gyógyszer-tár, Klein és Fried kereskedők háza volt csak téglából építve. A gyár fellendülése után, amikor a község lakói mind többen gyári keresethez jutottak, s így a családok jövedelme emelkedett, a vályogot a téglá kezdte kiszorítani. A jobb módúak már téglából emeltek új házat, de többen át is építették az eddigi vályogfalakat. Az uralkodó falazó anyag továbbra is a vályog maradt, de állandóan növekedett a téglá felhasználása. Két három sor vályog után egy sor téglát raktak falazáskor, hogy ezzel erősítsék a falakat.

Ugyancsak felhasználták a téglát a talajviztől szétmállott lábazat javítására, amikor megtalpalták a házat. Ma a legtöbb vályogháznál találunk ilyen. Több épületnél a homlokzati részt falazták át téglából, amikor az apró, régi ablakokat nagyobb méretű, modernebbre cserélték át.

A téglát felhasználásának kezdeti időszakában Urajról hordták, a Gelecsák-tanyán égették. Nem volt egyéb, mint égetett vályog, csak méreteiben volt eltérés. Hossza 29 cm, szélessége 13 cm, vastagsága 7 cm. A téglát is a cigányok formálták. Gyengén égetett, a fagyot, nedvességet nem álló, könnyen szétmálló téglá volt ez. E gyenge minőségű építőanyagot cigánytéglának nevezték.

A vasgyárban 1912-ben megépítették a salaktéglagyárat,¹² ahol a nagyolvasztóból /kohóból/ kikerülő salakból igen jó minőségű, víz- és fagyálló téglát készítettek. A továbbiakban ez lett a község fő építési anyaga. Emellett alapozáshoz a nagy darab

salakköveket is felhasználták. Lábazatul a könnyen faragható bodrogkereszturi követ hozatták, és kváderos faragással alakították. Amikor a gyárban bővítések, vagy kemence átépítések voltak, a kikerült bontási anyagot is felhasználták lakóházak építésére, bővítésére. Különösen a mellékhelyiségeket, ólakat építették e bontásból származó vegyes téglából.

Községünkben a lakóházak építésanyaga igen változatos ma is. Találunk salakból vert falakat, melyeknél a sarkakat, pilléreket és nyílásszegélyeket salaktéglából erősítették meg. A bontásból származó üzemi samott-téglákat is felhasználták.

A leírásban szereplő két ház sorban csak szelemen nélküli tetőszerkezetet találtak. A szarufák kereszt-kötéssel, kakasülövel vannak megerősítve. A felrakott szarufák alsó végei több ház nál alig érnek 20 cm-re lejjebb a koszorufánál, s így a "csurgás" nagyon közel esik a falsikhoz. A tetőforma igen változatos. A régi házaknál uralkodó a kontyos tető, de találni kanfaros tetőt és csekély számban nyereg- és félnyereg tetőt is. Megvizsgáltam 40 háztetőt, ebből 30 kontyos, 8 kanfaros, 1 nyeregtetős és 1 fél-nyeregtetőset találtam.

A tetőfedés, a héjazat régen szalmazsup volt, de mint mondják, fenyőfából készített zsindelyt is használtak.¹³ A múlt század végén tértek át a cserép használatára. A közvetlen környékünkön nem tudták ezt beszerezni, ezért több kocsisgazda összefogott és egyszerre 8-10 lovaskocsival mentek Susán, Rimaszéc-sen keresztül Gömörbe. A Rimaszombaton tuli Zsaruzsából hozták a cigánycserépnek nevezett tetőfedő anyagot. Csak az első világháború után terjedt el az ugynevezett gyári cserép alkalmazása. Lemezzel fedve csak egy házat találtam. A gyári cserép

alkalmazása óta a tetőfedő anyag is igen változatos lett. A legújabb házaknál már palafedést is látni, de többségében még a régi, apró cigánycseréppel vannak fedve a házak.

A múlt században Ózdon a házépítést még nem iparosok végezték. A rokonságból kerültek ki a falat jól rakó, a gerendákat farragni tudó, ácsoló emberek is. Kisegítették egymást nemcsak a fuvarozásnál, hanem az építésnél is. Csak az első világháború konjunkturális éveitől végezték ezt a munkát önálló kőműves és ács iparosok. De ezután is a háztulajdonosok végezték el az átalakítást, javítást, vagy a rokonságot kérték meg erre, mert a gyárban az ügyesebb kezű dolgozók sokféle szakmát elsajátítottak.

A ház főggye döngölt, tapasztott agyag volt. Ünnepe előtt tehéntrágyás agyaggal feltapasztották, mázolták, majd rostált homokkal felszórták. /Ilyen még ma is a 48-as ut 44. sz. ház földje./ A többi ház lakószobáinak deszka padló van. Néhány, újabban felújított szobát parkettel raktak le.

A konyha a legtöbb helyen ma már cementlappal lerakott, vagy lecementezett. Régebben mindenütt földes volt a konyha is.

A házak utcára néző homlokzatán két utcai ablak volt. Az első szobából az udvarra is nyílt egy ablak. Az ablakok kis méretűek voltak, akadt 32 x 40 cm-es is. A felújított, átépített házaknál nagyobb méretű, több helyen háromszárnyas ablakot építettek be.

A házak homlokzatán díszítő elemeket általában nem látni. Mindössze egy-két háznál figyelhetünk meg bizonyos történelmi stíluselemekre utaló díszítést, ezeket is csak a századforduló utáni időben épült, vagy átalakított házaknál találjuk. A mutatni-

vágyás, a gazdagság látszatának keltése érdekében alkalmazták a homlokzat két oldalán kialakított falpillért az oszloprendbe sorolható oszlopfővel.

A tornác kialakítását a keskeny telkek akadályozták. Mindössze 10 háznál találtam keskeny, faoszlopos tornácot. Ezek közül az átalakítások során több elvesztette eredeti jellegét, a fa mellvédet téglával cserélték fel. A tornácok oszlopain faragás nem volt. A deszka mellvédekét kifürészelt mintákkal díszítették /7. kép/.

Az egymást váltó korok, nemzedéki rétegeződések, megváltozott foglalkozások, életkörülmények a hagyományos paraszti ház elrendezésében /szoba + konyha - pitvar + kamra/ is változást eredményeztek.¹⁴ E változás Ózdon a múlt század végén gyorsabban ment végbe, mint a környező falvakban. A századfordulóra kialakult a községben a kétlaki munkásság, a földműves-gyári munkás, s mint ilyen viszonylag jobb anyagi körülmények között élt. A lakóházak átalakulásának okát tehát elsősorban a foglalkozás módosulásában látom, melyet elősegített, szíttetett a gyári kolóniák kialakulása és az idegenből, más területről jobb munkások magukkal hozott szokásainak hatása. Ez kihatott mind a belső térbeni elrendezésére, mind a helyiségek funkciójának alakulására.

Alaprajzilag községünkben is betartották a hagyományosan és általánosan ismert elrendezést. Az utcától indulva a következő helyiségek voltak: szoba, konyha /régebben pitvar/, kamra /régebben gabonás/ és az istálló. A módosabb családoknál két szoba volt. Az utcafelőlit első szobának nevezték, utána a konyha és egy szoba következett.

Az igényesség növekedésével, a lakóházak átalakítása során

eltűntek a szabadkémények, a pitvar átalakult konyhává, a mult század végén a buboskemence is kikerült a szobából. Ahol két szoba volt, ott az első szobát továbbra sem használták rendszeresen. Az a vendégek fogadására szolgált. Kályhát is csak az utóbbi időben helyeztek bele. Butorzatát cserélték át legelőszőr.

A konyhában rakott sparheltet építettek. Ezt az első világháború időszakában a csikó-sparhelt, majd a 30-as évek végén a különböző formájú asztal-sparhelt váltotta fel.

A család épületen belüli tevékenysége főleg a konyhában zajlott. Ott beszélgettek a szomszédokkal és a közeli rokonokkal. Ez volt a lakás legtöbbet használt része. Nagyon sok családnál még ma is a konyha az a helyiség, ahol a legtöbbet tartózkodnak, s a szobát csak éjszaka, vagy látogató esetében használják. A televízió nagymérvű elterjedése sokat változtatott ezen. A televíziót a szobában helyezték el, s emiatt lényegesen több időt töltenek ott.

A mezőgazdálkodás visszafejlődésével már szükségtelemmé vált a termék tárolását biztosító kamra, vagy gabonás. Ezt alakították szobává, ez lett a hátsó szoba. Tulajdonképpen ez látta el a hálószoba feladatát. Benne kezdetben dobkályha, majd a vaskályha biztosította a meleget.

A gabonás után az istálló következett a házzal egy fedél alatt. Ezt is átalakították szobává, s a legtöbb család ezt kiadta bérbe.

A kisbirtokos termést őrző lakóháza így alakult át a századforduló idejében gyári munkás lakóházává.

III. Gazdasági udvar

A ház mögött volt a téglából épített kenyérsütő kemence. /Ma már egyet sem találni a községben./ Kissé távolabb a baromfi- és disznóólak következtek.¹⁵ A disznó- és baromfiólak is eltűnőben vannak. Az ólak között, vagy mögöttük volt az árnyékszék. Több lakásos udvarban minden családnak külön-külön, egymástól különböző távolságban, deszkából volt megépítve.

Az udvar végén, az utcával párhuzamosan és a lakóházra merőlegesen állt a csűr. Csak a Mengyi- és Szarvas hid telkén volt 2-2 csűr. Az 1895-ös térképen még 12 csürt látni azokon a telkeken, amelyek tulajdonosait ma is had megkülönböztetéssel jelölik meg az öregek. A régebbi csűrök alapja homokkő, falazata vályog, de látni még deszka oldalut is. Az újabb építésűek, illetve felújítottak hézagosan rakott salaktéglából vannak. Az oromfal mindegyiknél deszka. Mind nyeregtetős, cigánycseréppel fedett /8. kép/. Két típusa van. Egyik a két rakodós, amelyiknél a bejáró mindkét oldalán rakodó van, másik a félcsűrnek nevezett, ahol csak a bejáró egyik oldalán van rakodó. A csűr bejáratát mindkét oldalon nagyméretű deszkakapu zárja le, hogy a megrakott szekér, de a cséplőgép is beférjen rajta. Hordáskor kinyitották a kaput és a gabonával megrakott szekér beállt a csűrbe, hogy a kévéket a kétoldali rakodó térre lerakják. Csépléskor a hátsó ajtót is levették s a cséplőgép beállt a bejáróba, hogy a rakodóból közvetlenül adogathassák a kévéket az etetőnek. A nagytőrek és a szalma már a csűrön kívül, a szabadban hullt ki a gépből. A legtöbb helyen közvetlenül a csűr mögött, a hegyfelelőli részen rakták kazalba a szalmát.

Cséplés után az értékesebb szálastakarmányt is berakták a rakodóba, míg a bejáróba a szekerek, gazdasági eszközök kerültek. Ha a szecskavágó részére nem volt külön helyiség, akkor azt is a bejáróba helyezték el. Az udvar felőli nagykapun egy kisebb ajtó is volt, általában ezt használták. Amikor még kézzel csépeltek a gabonát, esős időben és az őszt beálltával a bejáróban verték ki a kérékből a szemet cséphadaróval.¹⁶ A csürhöz közel rakták boglyába, vagy kazalba a csürben el nem férő szénát és kukoricaszárat. A hegyoldal kezdeténél ásták meg a krumpli- és a takarmányrépa- /burgundia/ vermet.

Ma már csak két helyen használják a csürt rendeltetésének megfelelően. A többi csürben a házból kikerült, ma már nem használható eszközöket, butort, tüzfát tartják, vagy autógarázsuknak használják.

A község nyugati oldalán csak néhány helyen volt pince a hegyoldalon, mert erősen vizenyős a talaj. Csak az utca északi részén volt szárazabb a föld, itt ástak is minden telken pincét a kazal, vagy a csür mögött. A keleti oldal meredekebb, a talaj szerkezete is más, szárazabb, homokos. Itt csaknem mindegyik családnak megvolt a maga pincéje. Ezek ma már elhanyagolt állapotban vannak. Többségük omladozó, nem használják.

Régebben a telkeken nem volt kut. A vízszükségletet az utcán lévő négy gémaskutból biztosították. A kutak a Tóth, Mengyi, Bárdos és Szántó had telkei előtt voltak. E vizet csak a háziállatok itatására használták, mert talajviz volt. A főző és ivóvizet a nyugati oldalon több helyen feltörő forrásviz biztosította. Ilyen forrás volt a ma 48-as út 48, 54, 68. házszámú ház telkén, de leg-

jobb vizü forrásnak a mai Ady Endre utcában lévő Molnár-kutat tartották.¹⁷

Az istállótrágyát nem a gazdasági udvarban tárolták, hanem napenként kihordták a házak előtti ut és patak közötti területen lévő trágyadombra.¹⁸ E rossz kép, s egészségtelen viszony csak a huszas évek kezdetén, a tér rendezésekor szűnt meg, s a trágyadombok bekerültek az udvarokba, az ólak és a csűr közötti területre. Esős időben és hóolvadáskor több udvaron keresztül folyt a trágyaleves csapadékvíz. A századforduló után több udvarban kutat is ástak. Ezek a trágyadomb közelébe kerültek és így fertőzöttek voltak.

A csűrök mögött, a hegyoldalban a gyümölcsös követ kezett. Többségében szilva, körte és diófa volt bennük. A határtól élősövény kerítés választotta el. Az udvar nem volt elválasztva a szomszédtól, de a kerteket körülkerítették. A gyümölcsöskert alja füves volt, ide hajtották ki a libákat, a gyermekek is itt játszottak. Ma e terület nagyobb része beépült.

A telkek területén virágoskert, vagy konyhakert nem volt. Ilyet csak az 1920-as évek után alakítottak ki néhány helyen, amikor tovább sorvadt a mezőgazdálkodás és állattenyésztés. A kázlak helyére nem volt már szükség, vagy lebontották a felesleges-sé vált csürt és egy kis kertet alakítottak ki a helyén.

J E G Y Z E T

1. Győrffy I.: Magyar Falu, magyar ház. Budapest, 1943. 86.
2. Adatközlők: Nagymengyi György és Szarvas Aladár
3. Weszelovszky Viktor tulajdonában levő szerződések 1889-ből
4. Béll B.: Ózd község monografiája. Kézirat. é.n. 17.
5. Adatközlők: Nagyballi Ignáczné sz. Tóth Margit
6. Adatközlő: Nagymengyi György
7. Béll B. i.m. 22.
8. Béll B. i.m. 20.
9. Országos Levéltár. Helytartótanács levéltár. Felz. könyvek
XI. A. 84.
10. Adatközlők: Nagymengyi György, Szarvas Aladár, Szarvas
Gézáné
11. Adatközlő: Nagyballi Ignáczné, Nagymengyi György
12. Vass Tibor tulajdonában lévő gyártörténeti anyagból
13. A Régi kolónia házainak bontásánál előkerült zsindelytető alap-
ján és Nagyballi Ignáczné közlése
14. Vargha L.: Fejezetek a magyar népi építészet köréből.
Budapest, 1953. 22.
15. Béll B. i.m. 34.
16. Adatközlő: Szarvas Aladár
17. Adatközlő: Nagyballi Ignáczné
18. Adatközlő: Szarvas Aladár

RÉGI LAKÓHÁZAK BERENDEZÉSE KARCSÁN

Nagy György

Községünkben a lakóházak elhelyezkedését a természeti környezet határozta meg. Mivel régebben – a Bodrogtó vizrajzi viszonyai miatt igen kevés hely volt az építkezésre, ezért a lakóházak a helyek jobb kihasználásának a lehetőségeit követték. A szalagtelkeken a dél-északi, illetve az észak-déli irányban helyezkedtek el a házak oly módon, hogy maga a lakóház a gazdasági épületekkel egy fedél alá került.

A lakóházak beosztásának három formáját különböztetjük meg: a legrégebbi, amely a XIX. század közepétől 1920-ig tartott, a lakóházat szobára /házara/, konyhára /pitvarra/ és kamrára osztotta, majd ezután következtek a gazdasági épületek. A második korszak 1921 – 1950-ig tehető. Ekkor a lakóház beosztásában annyi változás történt, hogy a pitvar után még egy lakószoba, a hátulsház következett. Elöl megmaradt a szoba, az elsőház, de ezt már nem lakták, hanem csak tisztaszobaként funkcionált. Itt csak vendégeket fogadtak, s ennek megfelelően a felesleges, használaton kívüli, úgynevezett letevő ágyneműk kerültek az itt elhelyezett ágyakra. Ezenkívül ennek a szobának a berendezéséhez mindig jobb butorokat vásároltak a divattól függően, esetleg az eladó lány butorait helyezték itt el, vagy a családba került menyecske butorai és ruhaneműi kerültek ebbe a szobába.

A pitvar is nagy változáson ment keresztül. Az első időszakban a pitvar felét elfoglalta a szabadkémény és az ez alatt elhelyezkedő kemence, melynek tetején készítették tavasztól-őszig szabadttűz-

nél vasháromlábbon az ételt. 1921-től fokozatosan megszűnik a szabadkémény, a kenyérsütésre használt kemencét lebontották és az udvaron építették fel újra. A pitvarba téglából rakattak tűzhelyet, melynek tetejére vasból való tűzhelylap került, de igen sok helyen a pitvarba vasból készített tűzhelyet tettek. Az így megnagyobbított pitvart már lakásként használták. Ugyanigy laktak a hátulsó házban is.

A harmadik időszak 1951-től kezdődött és még napjainkban is tart. Ez az időszak hozta a lakásépítkezésben és a berendezésben a legnagyobb változást. A termelőszövetkezetek megalakulásával, illetve a lakosságnak a szövetkezetbe lépésével a lakásokban bizonyos helyiségek felszabadultak, s ezeket a tulajdonosok lakóhelyiségekké alakították át. Az első- és hátulsó ház megmaradt. A pitvart átalakították előszobának és éléskamrának oly módon, hogy a közepén egy válaszfalat rakattak és a válaszfalra ajtó került. A korábbi kamra lakókonyha lett, a csürből alakították ki a kamrát. Ugyanakkor megindult a régi szalagházak lebontása és a tömb vagy kocka alaku házak építése. Egymás után épülnek ma is a faluban a tömblakások, amelyek lassan uniformizálják, egyhangúvá teszik ma a falut. Jellegtelen, egyforma épületek ezek, dehát most már ez a divat, ez számít rangos épületnek.

A szalagházak hossza Karcsán 18-20 méter volt. Ebből az első-ház 5x5 méteres, a pitvar 3x5, a hátulsóház 4x5, vagy 5x5 méteres volt. Ebben az időben még földes lakásokat építettek. A szoba földjét hetenként egyszer feltapasztották, majd tapasztás után finom homokkal felszórták. A falakat kívül-belül fehérre meszelték egészen az 1950-es évek elejéig. 1950-től kezdett terjedni a festett fal. Ma már ritka az olyan lakás, ahol fehér lenne a szo-

bák fala.

A helyiségek mennyezetét 1920-ig a mestergerenda tartotta. 1920-tól a mestergerenda a falusi épületekből eltűnik, de még megmaradt a lakásokban a gerendasor. A gerendák felső részére szögezték az alsó oldalán meggyalult padlásdeszkát. Az ebben az időben épült házak gerendái szépen faragottak és gyalultak. Az 1950-es évektől kezdett elterjedni a falusi lakásokban a plafonozás, a gerendáknak az eltüntetése, miután a gerendákat alulról is bedeszkázták, majd a deszkát bevakolták. Ennek az építkezési módnak kezdetben nem a divat volt az oka, hanem az, hogy abban az időben nem lehetett jóminőségű fenyőgerendát kapni, hanem csak durva tölgygerendákat, s ezeknek a girbe-gurbaságát akarták eltüntetni a plafonnal.

Az ablakok nagysága is koronként változott. Az első időszakban egészen kisméretű 60-100 x 50 cm-es, sokszor nem is nyitható szimpla ablakok kerültek az elsőházra, a konyha és a kamra ablaktalan volt. Az ablakon kívülre fa, vagy vastáblát szereltek, melyet nappal nyitva tartottak, de éjjelre bezárták. 1920-tól elterjedt a kétszárnyú dupla ablak, de még ennek sem volt nagyobb a mérete 120 x 100 cm-nél. Napjainkban már háromszárnyas 180 x 150 cm-es méretű ablakok kerülnek a házakra.

A lakóház ajtaja az első időszakban kovácsoltvas sarokkal készített ácsolt deszkaajtó volt. Az első időszakban azonban még fakilincset szereltek az ajtóra valamilyen rejtett zárral, csak a későbbi időszakban, amikor már asztalosok készítették az ajtókat, kerültek vaszárak a fakilincsek helyére.

Az 1940-es években terjedt el a belső ajtókon az üvegezés. Ettől az időtől kezdve a belső ajtók felső fele üvegezett, de maga az ajtó is deszketetéses. Ugyanigy divattá válik ebben az időszakban

a duplaajtó. Legtöbb helyen csak a külső, a bejárati ajtó volt dupla, az ajtófél pedig olyan széles volt, mint maga a fal. A külső ajtó kétszárnyu, ezt nappal kinyitva tartották, csak éjszakára zárták be. A belső ajtó egyszárnyu volt és a felső része üvegezett. Ha az elsőháza is ilyen széles ajtófelet szereltettek, akkor az ajtófél egyik felső betétje helyére kis szekrénykét építettek be, s a betét volt a szekrényke ajtaja.

Az elsőház butorzata. Az elsőház a lakás utcára néző részében volt, azért is nevezték elsőháznak. Ennek a szobának általában három ablaka volt. Az utcára néző falon kettő, míg egy az udvarra nézett. A két ablakos fallal szemközi falon volt a szoba bejárati ajtaja. Ha a lakás bejárati ajtaja keletre nézett, akkor a szoba bejárati ajtajától balra állt a fűtőberendezés, a kabola, a sarokban. Ha nyugati volt a bejárati ajtó, akkor viszont a szobában jobboldalon volt a kabola az északra néző homlokzatu lakásoknál. Ha a lakás homlokzata délre nézett, a keleti fekvésű lakásoknál a szoba fűtőberendezése az ajtótól jobbra volt, a nyugati fekvésű lakásoknál pedig balra. Vagyis mindig a lakás belső oldalára került a fűtőberendezés /9. kép/.

A kabola vályogtéglából rakott kup alaku kemence volt, körül padkával. A belső oldalon volt a sut. A sut és a padka a gyerekek és az öregek helye volt, amíg az elsőházat lakószobaként használták. A kabola fűtőnyílása lehetett kint a pitvarban, de lehetett bent a házban is. Nálunk legalábbis mindkét fajta fűtőnyílás megtalálható volt abban az időszakban. A kabola felett a gerendához szögezve lógott a szárajtórud, amelyre fonalat, ruhát raktak szárítani, de sertésvágás után ezen szárították a kolbászt is, mielőtt azt a füstre akasztották volna.

Az ajtóval szemben, a szoba első részében a fal mellett állt a két ablak alatt a karosláda, s előtte volt az asztal. Az asztal alatt volt az ivóvíz tárolására használt korsók helye.

Az asztalt mindig leterítették. Hétköznapi hurcoló-abrosszal, vasárnap pedig felszedett csiku pamutabrosszal. Az asztalon napközben csak egy vizes poharat tartottak. Az aszfalfiókban – ha az asztal fiókos volt –, volt a helye a késnek, az evőeszköznek és néhány szerszámnak /pl. harapófogónak, metszőollónak, stb./.

Munkát az asztalon nem végeztek, csak disznóvágáskor. A gyűrást például a karosládán végezte a háziasszony. Ha valaki meghalt a házból, akkor a temetés utáni este egy pohár vizet és egy törölközőt tettek az asztalra, hogy a néphit szerint visszatérő halott a hosszú ut után megmosakodhasson. Az asztalnál általában ünnepnapokon és hétköznapi napokon, télen-nyáron, minden nap étkeztek, ha otthon került sor az étkezésre.

Hagyományos volt egy-egy családon belül étkezésnél az ülésrend. Általában az asszonyok igen ritkán ültek asztalhoz az étkezések idején. Az asztalnál a főhelyet mindig a családfő foglaltak el. Ez a hely az asztal közepén, a karosládán volt. A családfő mellett ültek a fiai, mégpedig jobbról az idősebb, balról a fiatalabb és így tovább. Ha a legidősebb fiú nő volt, akkor annak a gyermekei az apjuk jobb oldalán foglaltak helyet az asztalnál. Ez az ülésrend csak akkor változott meg, ha a családhoz vendég érkezett. Ilyenkor a vendég a családfő jobbára, vagy baljára került. Nagyobb összejöveteleknél, pl. lakodalomban az asztal egyik szélén a férfiak, a másik szélén pedig a férfiakkal szemben az asszonyok ültek. Ma már ez az ülésrend a múlté, az asszonyok is az asztalhoz ülnek az étkezések alkalmával.

A szoba jobb és balsarkában elől egy-egy ágy helyezkedett el. Az udvar felőli sarokban álló ágy végében az ablak alatt volt a helye a nagyládának, vagy ahogy itt nevezték, a magosládának. Székeket az asztal körül nem tartottak, ezeknek a helye a magasra vett ágy oldalánál volt. A belső sarokban álló ágy végében vagy még egy ágy, vagy pedig egy második karosláda helyezkedett el.

Ha a családban sokan voltak – márpedig abban az időben ez szinte általános volt –, akkor még szükség volt fekvőhelyre. Éppen ezért használták a nappal ágy alá betolható keresdikót, vagy ahogy másként is nevezték, a tolikát. Ezt házilag készítették. Az ágy méretének megfelelően négy deszkát összeszegeztek, rövid lábát készítettek alá és a lábakat kis kerekre szerelték fel. Este lefekvéskor kihúzták az ágy alól, reggel pedig visszatolták. A lakásban csak gyerekek, lányok és felnőttek aludtak. A legényfiuk hálójelze az istálló volt, vagy nyáron a kec, az istálló elé deszkából vagy nádból készített szénatároló.

A gyermekágyas asszony ágyát 3-4 hétig elfüggönyözték. A padlásba lepedőt függesztettek fel úgy, hogy a gyermekágyas asszonyhoz nem lehetett belátni. Ezt a függönyt szunyoghálónak nevezték.

Mivel tárolóbutor csak kevés volt egy-egy házban, ezért tárolásra használták a mestergerendát is. Itt tartották a kenyeret, a családban található könyveket /kalendáriumot, ima- és énekeskönyveket, bibliát, stb./, késeket, ollót, borotvát, stb.

Az ünnepi lábbelit, a nők ünnepi ruháját, a megfont fonalat a háznak a tüzhellyel ellentétes oldalán a gerendára felszerelt rudon tartották abrosszal bekötve, hogy védjék a portól.

Az 1920-as években a házberendezésben bizonyos változás következett be /10. kép/. Kikerül a lakásból a kabola, helyére vagy

vályogtéglából rakott tűzhely került ennek a tetején vasplatnyival, de később, néhány év múlva ezt is felváltja a lemezből készült csi-kómasina. A kabola felszámolásával felszabadul egy bizonyos terület, a lakásban. A masina háta mögé, a falhoz került egy telázi, amelyben táányérok, a főzéshez szükséges edényeket tárolták. A fal belső oldalára pedig vagy egy karosládát tettek, vagy pedig egy házilag készített fekvőhelyet, a dikót, melyet nappal házilag szőtt pokróccal takarták be és ülőhelynek, heverőnek használtak.

Tárolóként használták a falba épített kis szekrést is, a filkét. Ez egy kis, három- négy polcos szekrényke volt. Vagy ajtaja volt, vagy csak egy függőny takarta el. Tejfelt, vaját és a főzéshez szükséges fűszereket, egyéb dolgokat tároltak benne.

Ha kisgyermek volt a háznál, akkor kiegészítette még a berendezést a bölcső, melyet rendszerint az anya ágya előtt tartottak. Mikor a gyermek már állni kezdett, akkor pedig az állóka is a házba került. Az állóka négyzetalku deszkából készült alacsony, négy lábú szék volt, melynek a közepét köralakban kifűrészték. A gyermeket ebbe állították bele. A köralku lyuk csak olyan volt, hogy a gyermek bár szabadon mozgott benne, de a kezét nem tudta maga mellett ledugni, és így sem ki nem bujhatott belőle, s el nem eshetett benne.

A református családoknál az ajtóval szemben levő falon a két ablak között a nagy tükör helyezkedett el, a katolikusoknál pedig valamilyen szentkép került ide. A tükör itt a jobboldali falra került, amíg a reformátusoknál ugyanitt vagy a katonai szolgálatból hozott kép, vagy a konfirmáltak emléklapjai voltak. A falon sorban festett táányérok függtek. Ezenkívül a falak díszítéséhez tartozott a Háziáldás és néhány családi jellegű fénykép.

A tárolóbutorok alakjának és formájának tekintetében ugyancsak három időszakot különböztetünk meg. 1920-ig tárolóbutorként kizárólag a nagyládát és a karosládát használták minden háznál. A huszas évek végére kezdett elterjedni a komót, teljesen kiszorítva a nagyládát. A komót terjedésével egyidőben bizonyos változás történik a butorok szobai elrendezésében. A sarokból az ágy hátrább került, a komót pedig átlósan a sarokba úgy, hogy ott egy háromszögű üres rész keletkezett. Ez sem maradt azonban kihasználatlanul, mert itt mivel a földön aránylag hűvös volt, az aludttejnek szánt tejet a tejescsuprokkal itt tartották.

A komót 120–130 cm magas, 90–100 cm széles 3–4 fiókos szekrény volt. Ebben az asszonyok ruháit, fehérneműit, a férjhezmenő lány stafíringját tartották. A tetejére poharakat, tányérokat raktak, de itt tartották a későbbiek során – amikor már mestergerenda nélkül építették a házakat – a háznál levő könyveket, bibliát, zsoltárt, az öregek szemüvegét, a katolikus vallásuaknál pedig a különböző szentek porcelánszobrai.

A harmincas évek végén a komót is felváltja a sifony és a kredenc. Az akkori idők sifonyja hasonlított a mai szekrényekhez azzal a különbséggel, hogy alul egy kihúzható fiókja volt. Általában a lakásban vagy egymás mellé tették a sifonyokat /mert rendszerint kettő volt belőle/, vagy a két sarokra állították egymással szemben. Ha kredenc is volt a lakásban, akkor az a két ablak közé, vagy a sarokba került. A kredenc tulajdonképpen olyan volt, mint egy mai kombinált szekrény. Alul két ajtaja egy-két polcos részt zárt be, felette volt egy kihúzható fiók, legfelül pedig egy nyitott polcos rész közepén beépített tükörrel. A felső nyitott polcos részen poharakat, csészéket és az étkezésnél

használatos táányérokak tartották. A kihuzható fiók egyik részében az evőeszközöket és a foltnakvaló ruhát tartották, míg az alsó két fiókos részben a ruhaneműt vagy élelmiszert és a megszelt kenyeret tárolták.

Napjainkban ezek a butorok már igen kevés helyen találhatók meg. Általában kiszorultak a nyárikonyhába, vagy egyrészük abba a lakóhelyiségbe, ahol a család napközben tartózkodik. Legnagyobb részük azonban az enyészeté lett. Egy darabig még őrizgették, aztán pedig tüzevaló lett belőlük /11-12. kép/.

A pitvar berendezése is alakult a már említett három korszakban. Az első, a régebbi időszak ugyancsak az 1920-as évekig tart, de nevezhetnénk ezt az időszakot a szabadkéményes időszaknak is. Ekkor ugyanis a pitvar alapterületének a felét a szabadkémény és az alatta levő kemence foglalta el. A kemence tetején szabadtüzelésre alkalmas tűzhely volt kialakítva. Éppen ezért a pitvarban csak az étkezések idején, tavasztól-őszig tartózkodott a család. A tárgyak nagyrésze a pitvarban a falra került. A szobába nyíló ajtó fölött helyezték el a szakajtókat, fatálapakat szögekre akasztva. A szabadkémény felé eső falrészén volt a helye a kalács és sütemény sütésére használt tepsiknek. A főzéskor használatos cserépfazekak és egyéb edények a kemence hátsó részén voltak lerakva.

A pitvarban a szoros értelemben vett butor nem is található. Egy lóca, 1-2 házilag készített kisszék vagy sámlis és egy telázsi volt az összes butorzat. A telázsi polcain tartották a főzéshez szükséges anyagokat, edényeket. Néhány helyen a pitvar ajtó melletti sarkában volt a malmocska, a daráló. A telázsi felett volt a falra akasztott kanálos.

Mivel a pitvaron nem volt ablak, így az ajtót bezárni nappal nem lehetett, amikor ott tartózkodtak. Ezért, hogy a baromfi be ne menjen az ajtón, az ajtóra lécrácsot szereletek, mely 100-120 cm magas volt. A legyek ellen pedig úgy védekeztek, hogy nyáron az ajtófélre vászonból vagy textilből készült függönyt akasztottak. Ugyanígy függönyt akasztottak nyáron a szobaajtóra is.

Az 1920-as évek végén a pitvar átalakult. Megszűntették a szabadkéményt, a kemencét kirakták. Vastűzhelyet tettek a pitvarba és a berendezése olyan lett, mint a szoba berendezése. Ide is ágy, karosláda /néhány helyen karoslóca/ került és ettől az időszaktól kezdve lakószobává alakult át a pitvar. Az 1950-es évek vége felé a pitvar újra átalakul. Kettéválasztják egy válaszfallal, a belső része kamra lett, a külső része pedig előszoba. Az előszobában helyezték el a konyhabutort, de nem használatra, hanem csak díszként. Ezt ugyanis nem azért vették, hogy használják, hanem mert már mindenkinek van, hát nem akarnak lemaradni /13. kép/.

A szobaajtóval átellenben a pitvarból nyílt a kamra is. A kamrán sem volt ablak. Csak egy kis nyílása volt az udvar felőli oldalon, de egy fával ezt is kettéosztották úgy, hogy csak a macska mehetett be a kamrába ezen a nyíláson. A kamra fő berendezési tárgya a hombár volt, ez uralta a kamra egyik oldalát. Ezt úgy készítették, hogy a kamra földjébe függőleges gerendákat ástak. A gerendákon olyan vésés volt, hogy abba deszkaszálakat lehetett beleereszteni. Ahogy telt terménnyel a hombár, úgy rakták fel a deszkákat. A hombár földjét néhány helyen – a tehetősebb gazdák – vagy betonozták, vagy deszkázták, de a legtöbb helyen csak döngölt agyag volt az alja.

Az ajtó egyik oldalán volt a lisztesláda. Ez három fiókos volt, deszkából készült zárható fedéllel. Az egyik fiókban a kenyérlisztet, a másikban a gyúráshoz használt elsőlisztet, míg a harmadik fiókban a korpát tartották. Az ajtó melletti sarokban volt a helye a káposztáshordónak, ugyanis minden családban tapostak össze egy hordó káposztát, mert télen elég gyakran került az asztalra savanyu káposzta. A kamrában tartották a szövőszéket a tartozékaival együtt, falra szerelt horgokra akasztották fel. Ugyanígy tárolták a lovasgazdák a kamrában a lószerszámot is. A gerendára is szereltek két rudat. Az egyikben tartották a levágott sertés szalonnáját, sonkáját a füstölés után, a másikon pedig a szennyesruhát. A két akasztórud egymástól távol volt, az ellentétes sarokban. Ugyanígy a kamrában volt a helye a kenyérsütés eszközeinek, de itt volt a helye a szapullónak és a szösznek is. Régebben a kamra egyik sarkában állt a kenyértartó kabola, melyet vesszőből fontak és kívülről betapasztották. Állandóbb volt azonban a kenyérnek a mestergerendán való tartása.

Az 1920-as évek elejétől a kamra helye eggyel hátrább került az épületben és külön bejárata lett. Harmadik helyiségként ugyanis egyre gyakrabban építettek ebben az időszakban már hátsóházat.

A lakásban lévő butorokat általában asztalosok készítették, kivéve azt a néhány egyszerűbb tárgyat, amelyet házilag készítettek el. Egy-egy ügyes parasztember azonban maga is készített butort. A karcsaiak butoraikat Sátoraljauhelyből vásárolták. A mesterek által készített butorok minden darabja festett volt, legnagyobb részének az alapszíne fekete, részben barna.

A fekete alapon piros és sárga színezést használták, a barna alapon ez a két szín kibővült a világoskék, zöld és fekete színek-

kel. Motivumként legtöbbször a tulipán, margaréta, árvácska és a rózsa fordult elő, de vannak olyan butorok is, amelyeken szarkalábak találhatók. A butorok között azonban ritkán lehet találni két egyforma színezésűt. Még az egy garnitúrához tartozó darabok festése között is találunk eltérést.

Az egyszerűbb butordarabokat, mint lóca, kisszék, otthon sajátkezűleg készítették. Minden parasztember értett annyit a faragáshoz, hogy ezeket el tudta készíteni. Ezeket a butordarabokat azonban nem festették, díszítésként legfeljebb faragást alkalmaztak a széleken, vagy karcoltak bele valamilyen levélmintát. A paraszti lakberendezés régi fajtája ma már majdnem teljesen eltűnt. Az 1950-es évek vége felé olyan átalakulás történt a faluban, hogy azt alig lehetett lemérni. Ma már nincs különbség a falusi és városi lakások berendezése között. Minden házban a butorüzletben vásárolt kárpitozott butorok vannak. Ennek a változásnak a következménye, hogy megváltozott a lakások belső berendezése is, de megváltozott a falak színezése is. Nem találunk a lakásokban fehérre meszelt falat, hanem mindenütt a festett minták az uralkodók. Alakult a lakások belső elrendezése is. Nem elég már az elsőház, a pitvar, a hátsóház, hanem kialakult egy lakószoba is. A kárpitozott butorral berendezett szobákat ugyanis igen ritkán használják és a család napközben vagy a nyárikonyhában, vagy az istállóból kialakított lakószobában tartózkodik. Itt kapott helyet a sarokban a mosógép, itt található a rádió és a televízió is. De ide került a hűtőgép is. Ujabban pedig egyre több lakásban kezdik kialakítani a fürdőszobát is.

Mindezen változások a régi butorok eltűnésével járnak. A régi butorok kikerülnek először a nyárikonyhába, a lakószobába, s hogy felujt sák, átfestik, majd pedig amikor elkövetkezik az idő, hogy új botort vegyenek oda is, kikerülnek a házból fel a padlásra, hogy onnan tüzre kerüljenek.

A HALÁSZAT EMLÉKEI TAKTASZADÁN

Szabó Lajos

A Takta a Tiszából Tiszaladánynál nyugat felé kiszakadó fattyu-ág, mely kacskaringós folyás után Tiszalucnál ismét visszatér a Tiszába.¹ Egyes szakaszai olyanok, mint az időszakos folyóké, melyek az esztendő bizonyos részeiben kiszáradnak, vagy megszűnik folyamatosságuk, a meder szinte észrevehetetlen az elburjánzó növényzet miatt, míg más szakaszokban megint hig víz található s majd megint eltűnik a víz, hogy helyet adjon dus mocsári növényzetnek. A Takta egyes részeiben annyira elmorotvásodik, amíg keresztül kacskaringózik a tiszaladányi, tarcali, taktabáji, csobaji, prügyi, mezőzombori, bekecsi, taktaszadai, taktaharkányi és tiszaluci határon, hogy van olyan szakasza, ahol még a víz neve is megváltozik. Prügyi és mezőzombori több kilométerre terjedő szakaszát Diktának nevezik. Az 1883-as katonai térképen is ez a neve. Tiszaladánytól Taktaföldvárig mostanában teszik alkalmassá arra, hogy felhasználhassák vizét a hegyaljai szőlők és a Taktaköz egy részének öntözésére. Taktaföldvártól, a bekecsi hidtól kezdve 1900-ban csatornázták a torkolatig, s ezen a mintegy husz kilométeres szakaszon összefüggő folyócskát képez a Tiszaluc alatti torkolatáig.

A Takta eredetét sokszor még azok sem ismerik, akik a partján éltek le életüket. Egy vén halász, Iván János szerint "a Takta gyött Tarcal felől, Prügynél egyrésze elkanyarodott, azt ugy

hitták: Diktán. "Egy öreg pásztor, Balog Gusztáv, aki évtizedekig legeltetett a Takta partján, azt tartja, hogy a Takta a monoki hegyekben ered.

A taktaszadai halászierület a bekecsi hidtól a taktaharkányi zsilipig terjedt, mintegy hét kilométer hosszúságban. A halászierület - hez tartozott még a Taktaközben fekvő számos, nem összefüggő Takta-rész, Takta-morotva is: Ócska, Takta, Fehér tó, Bolhás, Nádas tó, Zsérc tó, Holdos tó, Erecs hajlás, Kengyel, Nagyszeg oldal, Sulymos tó.

A Taktán ősidők óta halásztak. 1967-ben Kemenczei Tibor régész Taktaföldváron prehistorikus halászeszközöket talált. Herman Ottó Szirmai Antal nyomán említi, hogy a Takt a 1300-ban a Tisza vizével táplált "halas" volt.² Taktaszada lakosságának jelentékeny része még a 18. században is halászzal foglalkozott és halászbíró vezetésével működtek a halászok.³ Ma már egyetlen főfoglalkozásu halász sincs a községben s a régi hivatásos halászok közül csak egy él már, de ő sem folytatja már egykori hivatását. Mi okozta a halászat megszűnését? Elsősorban is a sok gaz: a vizinövények, a hinár, a kolokán, rence,⁴ káka, sulyom, sűrű sás és a nádasok. A hivatásos halászat főszerszámát ma már nem lehet alkalmazni: "Máma mán minálunk egyáltalán nem lehet huzóhálót használni, mert teli van rencével, kolokánnyal, sulyommal, töklapuval, meg minden, most mán minálunk nagy szer számmal halászni nem lehet" /Csonka József/.

A taktai halászatnak még a gaznál is nagyobb ártalma a szerencsi cukorgyár szennyvize. A Magyar Cukoripar Rt. az 1880-as években nagy cukorgyárat létesített Szerencsen s ennek a

gyárnak a szennyvíze nagyrészt a Taktába folyt. Ez a több mint tízezer hordon gazdálkodó Nagykapitalista Rt. bérelte a Takta alsó- és felső folyásának a nagyrészét is⁵ s akadály nélkül szennyezhet- te a folyót. A taktai halászok hiába próbálták több ízben is a folyó vízének megvédését birói uton is, mindig a roppant gazdagsága M.C.I. /Magyar Cukor Ipar/ győzött a szegény halászokkal szemben. Ebben a korban egyedül Herman Ottó harcolt még csak a magyar vizek tisztaságáért. Már 1887-ben felemelte szavát a magyar vizeket mérgező gyárak ellen: "az ember gyárainak mérgező s reá nézve már nem hasznos folyadékját, szemétjét a folyókba bocsátja, megfélekedezett az ember arról a közhaszonról, melyet a víz a halban nyújthat, megfélekedezett a nemzeti haszon nagy kárára, mely kár nemcsak pénzben, hanem egy egészséges táplálék kimaradása során a nemzetet közegészségében, tehát az életben is éri."⁶ Évtizedeken át egyre nagyobb mértékben mérgezte és mérgezi a szerencsi gyár a Takta vizét. "A gyári vizet beleerisztették szep- temberbe, mikor indult a gyár és mán az első indulásnál erisztet- ték. Később megint erisztették bele a gyárból a vizet, tiszta fe- kete viz vót, olyan vót a Takta tüle, mint a tinta. Ettől megbódult a rengeteg hal és elpusztult, ugyhogy az elpusztult halat nem bir- tuk kifogni, annyi vót. Az egész falu kijárt ide." /Iván J./ A fa- lu népe ette a mérgezett halat, de csak a nagyját.

Halak a Taktában

Dévérkeszeg. Hazánk több vizében négy-öt kilós példányokat

is fognak, de a Taktában csak tíz-tizenöt dekásakat, legfeljebb negyedkilós példányokat.

Bojinkeszeg. "tíz-tizenöt centi hosszú vastag husu hal."

Veresszárnyu keszeg. "kilenc-tíz darab ment egy kilóba"/Csonka József/.

Vékonykeszeg. "A galóca képéhez hasonló az állása" /u.ő./

Durbincs. "Jóézü, de szurós hal. Ha az ujjat megszurta, az ki-gyúlt. Nevezték rágónak is. Inkább a kacsának adtuk, hizott tüle jobban, mint a tengeritől." /u.ő./

Harcsa. "A kis harcsát úgy hittuk: harcsapundra. /u.ő./

Kárász. A Takta főhala. Hazánk legigénytelenebb hala, szépen tenyészik olyan vizekben is, melyek más hal számára nem alkalmasak. "A legfinomabb halak közé tartozik. Jobb a harcsánál is, nem ful le, ha télen nem lékolik is a vizet." /u.ő./

Potykakárász. "Olyan gömbölyű pénzeshal. Potykaivadék ez jobban, de tiszta kárász nézete van, csak a feje potyka állásu. Két-három egy kiló." /Iván János/.

Csuka. "A ponty mellett ez vót a legtöbb a Taktában, vót olyan verse, hogy még tizenhét is vót benne, félkilóstól két kilóig /u.ő./ "Fogtam én belőle tizenhárom kilóst is. A háta be vót mohotkásodva." /Csonka J./

A csukának két fajtája volt a Taktában: a mátyási csuka, amely februárban ivott és a tarkahátu csuka, mely márciusban ivott.

Sügér. "Sok vót, jóézü apró hal, kirántva szeretttük, jó kemény husa van. /Iván J./.

Compó. "Kitünő hal. Fényes, akar a tükör, nehezen gyün le rula a pénz" /u.ő./ "Piros szeme van, sárgásbarna színű, ap-

rópénzü. Vót benne félkilós is. A zsidó nem ette." /Csonka J./.

Ponty, vagy: potyka. "Májusban ivik, de fogtam június 10-én is a Zábrácki tanya alatt. Borítottam." /u.ő./.

Tükörponty. "Az vót a szép hal. Az apám fogott még nyolc kilos potykát is." /Iván J./.

"Hering"⁶-nek nevezett halat is fogtak. Nem hasonlít a valódi heringhez "körülbelül nyóc-tíz centire nő csak. Feje a keszeghez hasonlít, színe fehér, mint a keszegé, csak a hasa alja egy picit zöldes, apró pici sűrű pénz vót rajta. Egyszer egy tiszthelyettes a tállyai piacon el akarta kobozni, hogy nem üti meg a mértéket, de oszt megértette, hogy ez nagyobbra nem nő" /Csonka J./.

Sebespisztráng is letévedt néha a Taktába, az abauji hegyi mellékpatakokból.

Csik. Nagyon sok volt a Taktában is, a morotváiban is. "Két-féle fajta van: a sárga csik hátán csik fut végig. Aztán vót fekete csik, aki tiszta fekete vót." /u.ő./.

Fogták eladásra is. Néha kutba vetették. "Az apám bedobott a kutba vagy tíz-tizenöt csikot, mert azt mondták: tisztítja a vizet." /u.ő./.

Rákot is fogtak. "Valamikor jobban megakadt ez a rák is. Fogdostuk azt is. Például versével, úgy hogy vót husz-huszonöt egy versefarba. Tisztán avval vót teli. Hogyha az ember szemébe belemegyen valami szálka, úgyhogy nem tudnak véle mit csinálni, én beleteszem az ember szemibe a rák szemit. Hagyatt kell feküdni, bele teszi a szeme pillája alá és az ott járkal benne, mikor megtalálta a szálkát, vagy piszkot, ráragad és kihozza a könnyüvel." /u.ő./.

/A rákszem a rák testébe termelődő mészdarabka, kis mészcsomó neve./

Békát is fogtak, de csak jegyzői megrendelésre. "Vót itt egy jegyző, Szűcs jegyzőnek hitták, az ette. Fillérért vette darabját." /u.ő./.

Piócát többnyire csak a cigányok fogtak. A halászok pusztították, mert megette a versében a halat, meg gázlóhalászat alkalmával beleakadt a halász nemiszervébe és nagy kinokat okozott.

A hal ellenségei

Vidra. "Sok vót. Én is lőttem egyszer. Olyan nagy vót, akár egy jó patkányozó kutya. Ma is van még." /u.ő./.

Pézsmapatkány. Nagy károkat okozott a varsákban.

Pióca. "Bebujt a hal kopoltyujába és megölte." /Iván J./.

Csikbogár. Ez is bebujt a hal kopoltyujába és elpusztította.

Vizipatkány. "A halat nem bántotta, de a szerszámot, aztat megrongálta." /Csonka J./.

Csire, vagy halkapó. Fehér halászó madár.

Szürke gém. "Jobbadán a Fehértón vót sok. Sokat elpusztítottunk, mert akkor még szokás vót a legényeknél a gémталu, meg a vakvarjutalu, ami a fejebubján van a madárnak. Az a három szál. Azt szakítottuk ki és viseltük a kalapon." /u.ő./.

Halkapó vagy buvár. "Él itt egy feketenyaku, körülbelül három-négy centiméter hosszú csőrü gerlicemadár nagyságu vízimadár, tán ez vóna az, amit más vidéken kárókatónának neveznek. Mi csak halkapónak, vagy buvárnak, vagy ilyesminek hívjuk." /Szűk Pál 90 éves/.

Halászszerszámok Taktaszadán

Ladik. A taktaszadai halász maga készítette csónakját, annak a figyelembevételével, hogy az a helyi adottságoknak a legjobban megfeleljen, vagyis hogy csekély vízben is, hinár és nádas között is átjuthasson s még a szárazföldön is könnyen szállítható legyen, egyik halászhelyről a másikra lehessen átvinni. Taktaszadán ma is olyan határrész, amit hajóhuzónak neveznek. Itt huzták, vonszolták át egykor a ladikot a Taktáról a Fehértóra.

A ladik készítésénél arra is figyelemmel kellett lenni, hogy az ne billegjen tulságosan, amikor evező helyett tolórudat használtak.

Iván János taktaszadai halásznak az apja volt nevezetes ladik-csináló egykor. "Apámék csinálták a ladikot. Fenyüdeszkából. Négy méteres hosszú két deszkát összetettek, lánccal összeszorították és lécformából készített szélesebb deszkát raktak lent, oszt úgy szegelték le. Mikor össze lett szegelve, akkor rátették olyan magasforma deszkára, hogy annak a közepe meghajoljon és úgy tették két oldalára a deszkát és szegelték össze. A ladikba négy bordafa vót. Mikor ez megvót, akkor az orrába szinte széles fenyüdeszkából vagy tőgyfából csináltak végit, hátul is, elől is. A szélesebbik vót a ladik fara. A ladik orra felállt, a hátuja nem. Olyan homoru vót a ladik, ráment a nádra, mindenütt. Vót egy ülése és arra ült le a halász, a vizen. A ladikot bevonták kát-ránnal, hogy ne rothadjon meg és így eltartott öt-hat, meg tíz évig. "Csonka József halász így készítette el a ladikját: "Vásároltunk Szerencsen négy szál deszkát, négy méterest, tizenkét

colos szélességű fenyüdeszkát, görcsnélkülit, mer ha görcs vót és a görcs kiesett, akkor folyt a víz a csónakba. Válogatott deszka vót. No és itten osztán hozzáfogtunk, magunk tákoituk. Hát itt a Taktán vágtunk orrfát, ladikfarnak valót, vastag veres fücfát, kifaragtuk a ladik farát, kifaragtuk a ladik orrát, kiszabtuk a deszkát, kigyalultuk szépen, hogy ne eresszen, összeszegeltük. Ahol láttuk, hogy egy kis nyílás van, gyikinnyel, vagy ronggyal bedugdostuk. Közzétettük, hogy mikor huzta a lánc, dagadt bele és nem eresztette ugy a vizet. Négy borda is vót benne, eztet mi gagucs-nak mondtuk, ami a ladikot összefogta. A ladik olyan vót, mint a kacsahas, ugy fekütt az allya, az ódala pedig így, homoru vót. Ugyhogy oszt mink addig tákoituk, hogy sikerült. Egy ülés vót benne. Ha versét raktunk le, akkor csak egymaga ült az ember benne, mer a farába beletettük a tartót, előre a versét, ugy raktuk a vízbe bele a versét. De ha passzióztunk, akkor két ember, meg három is belefért a ladikba, ha szorultunk benne. A verséből szükség szerint husz is belefért a ladi kba. A csónakot bekátványoztuk és tiz-tizenöt évig is elég vót egy csónak. Az evező akácfából készült. Vót mankója is, hogyhát ki ne sikoljék a kezünkből. Az evező be vót vasalva. Ha csekély vót a víz, akkor vágtunk háromméteres akácfakarót. Hajtórudnak hittuk, vagy hajtókarónak. Nagyokat tudtunk vele lökni." /Csonka J./.

Lésza. Lésza alatt a magyar halászok általában csak a vejsze terelő, illetve rekesztő nádfalazatát, vagy vastag vesszőfalát értik, de a taktaszadai halászok az egész vejszét lészának hívták, akárcsak a latorcai halászok, akik szintén magát az egész vejszét nevezik "lejszá"-nak. A taktaszadai lésza hasonló a beregi vejszéhez, melynek szárnya és udvaros rekesztje van. De készi-

tettek olyan példányt is, mely a rác vejszéhez hasonlóan csak szárnyból és kürtőből állt. Ezt kancarekeszt esnek nevezték. "A kancarekeszthez két filling is kellett, mer ez vezette be a halat." /u.ő./.

A lészát így készítették: "Mink mán ősszel kezdtük a nádat válogatni. Mer van kemény nád és van puha nád. A puha nád, mikor az ember a lészát köti, fonnya gyikinnyel, összeroppan. Azt néztük a nádba, hogy mentül nagyobb fekete bojtja vót, annál erősebb a nád. Megszedtem háromszáz szálat, négyszáz szálat. Hazavittük. Meghegyeztük egyenként. Majd gyikinyt vágtunk, a gyikiny levelit levágtuk ahonnet ágadzik a himtül a level, odáig levágtuk, ezt a himjét megfosztottuk és szépen elhasogattuk, mer az egyik him vastagabb vót, mint a másik, ezér kellett hasogatni minekünk, hogy a fonás egyforma legyen rajtuk, mer nemcsak azt néztük mink, hogyhát meglegyen kötve, hanem ha az ember keze finomabb kötést adott azon a lészán, finomabb vót a lésza is, sűrűbb vót a fonás és nem tudta ugy szétvágni a hal. Körülbelül öt centiméter vót egyik nád a másikhoz, vagy négy centiméter, melyik hogy! Finoman megtudtam csinálni." /Csonka J./.

Iván János is maga kötötte a lészát: "A lésza nádbul vót és gyikinybül. Egy fél sükkel kezdtük a szélit, egy sor gyikinnyel kötöttünk, a másik fél-sort pedig megint ugy, hogy félsukk vót egy-egy sor, ugyhogy amilyen magosan akartuk, annyi vót: öt himes, vagy hat himes, hol milyen mély vót a him, himnek neveztünk minden sort, fél-sukkra vót minden him egymáshoz. Így kötöttük meg: egy lésza százhusz szál nádbul vót, hogy a berakáshoz jól tudja az ember berakni, a szárnya pedig amilyenre akarta, százhusz, százöt-

ven. Akkor százötven szál nádat tettünk bele, ugy, hogy összekötöttük a két szárnyat egy-egy rekeszthez, kétszáznegyven szál vót a kettő hossza, ugyhogy három méter, négy méter vót a két szárny - hossz. A szárnyak végire szinte egy rekesztet tettünk, ugyhogy két rekeszt vót neki, de nálunk később csak egy rekesztet csináltak, azutt osztán rágyöttek, egy prügyl halász, a sógra az öreg Csonkának, az mondta: "Ne ugy csináljátok, hanem így, mer így sokkal jobb!" /Iván J./.

Az elkészített lészát alkalmas időben levitték a vizre. "Egy rekesztbe vót száznegyven-százötven szál, ugyanannyi vót a szárnyába is, de kétféle vettük, hogy könnyebb legyen betenni, ugy - hogy százötven szál nádbul csináltuk a két szárnyat, a két szárnyát pedig a letevésnél ugy tettük le, párhuzamosan egymás melles és összekötöttük, hogy a szél, vagy a viz egymástul el ne válassza. Hát mikor letettük, ki vót /kint volt/ három him, vagy két him, vagy két és fél him, de vót ugy, folyóvizben, hogy nem vót ki csak egy him. Ha meg már beáradt, akkor ki kellett a lészát szedni és elvinni egy csekélyebb helyre és odatenni, mer ha beáradt, akkor a hal kiment belőle. A lészát az iszapba besulykoltuk jó erősen. Ha tul nagy vót a viz, hogy láttuk, hogy talán kiszökik a hal, akkor vótak olyan ócska lészák, amit mán nem használtunk, aztat rátakartuk a tetejire, tettünk rá követ, vagy fát, vagy olyan sulyt, ami lenyomta, hogyha ugrált is a hal, de nem tudott kiugrani, mer nem tutta fellökni." /Csonka J./.

A lésza elkészítése, majd felállítása sok munkával járt, de ez a halászszerszám volt az, amely a többihez viszonyitva a legtovább adta a halhasznót, olykor éveken keresztül is: "a lésza

minekünk benne vót télen, nyáron, pláne álló vízbe. Tavasszal tettük le, de vót ugy is, hogy télbe. Jegeltünk neki és ugy tettük be. Egy olyan lékot levágtunk, betettük a lészát, akkor egy csikot vágtunk végig, ahol a szárnya lement és szépen letettük éppenugy, mint nyárba, ugyanugy letettük télbe is. Habár azt tudni kellett betenni, mer érzés kell hozzá, annak a letevéséhez és annak a bejáratját, kijáratját szabályszerűen karóval, botocskával megtapogatni, hogy lent a víz alatt jól fekszik-e, vagy nem, mer hogyan nem jól fekszik, azt a hal észreveszi és mikor buvik be, nekiüti az orrát, akkor inkább visszaseggel és megfordul, nem megy bele a lészába. A tiszta uj lésza állóvízbe eltartott három évig is, folyóvízbe nem tartott addig, mer ugye a folyóvíz hol elapad, hol megárad, ha beáradt a szerszám, akkor ki kellett venni, vinni a csekélyebbre, hát bizony ha szedtem, vettem, az a nád rongálódott, tört. De az állóvíz mindég egyforma, ha árad is valami kicsit, nem sokat, a szerszámot ott lehet hagyni. És akkor a lésza eláll három évig is, hacsak valami patkány, vizipatkány, hát bizony az kirághatja. De mink ugy bántunk osztán, hogyha kirágott négy-öt szál nádat, kireparáltuk bent a vízbe, ugy hogy megtapogattam, hol van a lyuk, hát három-négy szál el vót rágva, akkor a felső részit a himen kihuztam, akkor elvágtam majdnem valamivel hosszabbat, mint amit kihuztam, meghegyeztem a végét és ami benne vót a vízbe, én abba beletapogattam és beletoltam a másikat, igy ki vót reparálva a lésza. /Csonka J./.

A lészához télen nélkülözhetetlen szerszám volt a jegelő. "A jegelőt az ásónak az óromjából csináltattuk a kovácsnál. A vékony részeit levagdostattuk, azt a vastagját meghagyattuk, ki-

élesítettük és egy olyan méter husz centis nyelet tettünk bele, avval jegeltünk óvatosan, hogy el ne törjük a lészát. Ugy vágtuk ki a jeget, hogy a meregyüt nyugodtan tudjuk forgatni és a halat nyugodtan ki tudjuk venni belőle. De ezt mindennap csináltuk, mer ha nem jegeltünk volna, hogy nem tudtunk volna véle boldogulni." /Csonka J./.

Hatóságilag tilos volt, mégis olykor a lészával az egész folyót átkötötték: "tiz rekeszt átérte az egész Taktát." /Iván J./. A lészával szép nagy fogásokat csináltak olykor nyáron is, olykor télen is. Csonka Józsefnek egyetlen téli alkalommal olyan zsákmányt adott a lésza, hogy két szekér halat vitt a piacra.

A verse /varsa/ különösen alkalmas volt a taktai halászatra. A kárász, compó a varsa főhala szívesen tartózkodott nagy tömegekben a hináros, alacsonyvizű taktai vizekben. A taktaszadai halász legalább husz saját készítésű versével dolgozott: "A verse madzagbul készült. Ugy csináltuk, hogy megkötöttük előbb a versefart, a versét egy szemre kezdjük, három szem hozzá s akkor mindég szaporiccsuk annyira, hogy a vége negyven szemre megyen a kerületi. És akkor elkezdjük fogyasztani, ugy, hogy nyolc és fél szem hosszu a versikéje bent, amibe a hal beleuszik. Aztán mikor ez megvan, az elejit kezdjük csinálni hozzá, az megyen mindég fellyebb és ötven szemre, vagy hat ra hagyjuk meg és akkor, mikor kész van, kössük hozzá a szárnyat, egy szemre kezdjük és huszonöt szem széles lesz." /Iván J./.

A taktaszadai halászok közt neves versekészítő volt a Csonka család, az öreg János és fia József, aki így készítette a versét: "Az anyám guzsalyra kötötte a kendert, mer a kenderbül ami fo-

nal lett, abbul lettek a versék, a cspübül pedig a szárnyak, mer a versének van fara, van: eleje, van versikéje, van szárnya. Szóval a szárny csepübül lett. Mikor az anyámnak két orsó teli volt, a két szálat gombolyítottuk és aztat sodorítottuk, de a fonalat minékünk egy edénybe vízbe kellett tenni, vizesen kellett azt minékünk meg-sodorni és úgy kiszáritani. Ebből lett osztán a versefonal, a szár-bul, mi úgy neveztünk a kendernek az elejét, hogy szál, a hátul-ját pedig, mán az alját, csepünek. Ebből vót a verse szárnya, a szálából pedig a verse. A kezdésnél, mikor milyen versét csinál-tunk, mer a versébe különbségek vannak, van ötven szemes ver-se, van hatvan szemes verse. Az egyiket kezdtük huszonnégyszem-re, a másikat huszonnyócszemre, a hetven szemest pedig harminc-két szemre. Ebbe kellett bele szaporitgatni. Mondjuk minden nyóc szem vót egy káva közü, nyóc szemre kellett nekünk szaporitgat-ni, a másakra ugyanannyit, öt kávaközi vót egy verse és a huszon-négyszem, a huszonnyócszem, vagy a harminckettőt ki kellett szaporitanunk annyira, hogy megüsse, ha most hatvan szemest akarok, vagy het-ven szemest, úgy kellett szaporitanunk, hogy mire végeztünk vé-le, akkorára meglegyen a hetven szem és akkor kellett megkezde-ni a fogyasztást, úgy hogy el kellett tizenhat-tizennyócszemre fogyasztani a hetven szemest, a hatvan szemest el kellett fo-gyasztani tizenhat szemre. És ezt mi úgy neveztük, mer le kellett fordítani: versikének. Az elejibe vót a nagy versike, a farába vót a kis versike. Ha a farát kötöttük a versének, abba csinál-tuk a kis versikét. Habár a versekötés is megint kétfajta, mer a versét lehet két darabbal csinálni, az egyik neveződik elejinek, a más a farának, mer két darab, de ellenben lehet ugyis kötni,

hogy az elejével együtt köti meg az ember, egybe van szabva. Az elejibe vót a nagy versike, a farába vót a kis versike és ezt kikötöttük oda, ahova bevezetett a szárnya. Így ment be a hal a versébe. És akkor, mikor ez megvót kötve, akkor mink mán előre a kávékat meghajtogattuk, úgy állt minékünk egy hónapig, két hónapig, mer akkor nem rugott vissza frissibe, könnyebb vót a versébe behuzni a kávé. Akkor osztán felkáváztuk, a versikét kikötöttük. Mikor ez rendbe vót, akkor osztán a szárnyát vezettük be a versébe. A szárnyat pedig elfogyasztottuk négy szemre, hogy olyanforma széles vót a fogyasztása, mint a nagy versikének a lyukja, hogy minékünk az egyforma elvágólag /pontosan passzoló/ legyen és a szárnyát két zsinigre kihúztuk és kifeszítettük. Mer a szárnya vót huszonkét szem széles, huszonhat szem széles, vagy harminc szem széles. A versétől függött, mer mi csináltunk versét csekélyebb helyre és csináltunk mélyebb helyre is. És akkor csináltunk egy szárnykarót belehúztuk, összeadtuk, úgy, hogy a szárnyának egy kis buggyanása legyen, mer a buggyanás azér kellett, hogyha esetleg a hal neki is ment, nem vette olyan hamar észre, hogy ott akadálya van, mintha feszes vót. Ha feszes vót, akkor mingyár észrevette és eltért, de ha buggyanója vót, akkor kereskedett mindenütt és addig ólalkodott ott a szárnya körül, hogy bevezette a versébe." /Csonka J./. "Mikor készen lett a verse, az egész felett kávézva, akkor kátránnyal bekátrányoztuk, másképp nem tartott csak öt-hat hónapig, így pedig eltartott nyóc hónapig, vagy egy évig. /Iván J./.

A versét a vízbe a farkaróval és a szárnykarókkal erősítették le a talajba és a gondozására ügyeltek: "minden harmadik

nap szárítottuk a versét, hogy el ne ázzon a vízbe. Kiszurtuk a szárnykarót a szárazra és úgy raktuk két verséjével rá." /Iván J./. A versét csak saját használatra készítették téli időben: "a verse nem vót eladó senkinek, mindenki maga kötötte és ismerte mindenki a saját verséjét. Én csináltam negyedmagammal a fiammal. Huszonöt versét csináltunk, vagy harmincat egy télen." /Iván J./. Vesszöből font versét nem használtak Taktaszadán.

A versét addig használták, míg a víz be nem fagyott, de leg-eredményesebben májusban, mikor a potyka ivott. Hiába vót olyankor tilalmi idő: "a halászoknak a versével legnagyobb szezonja vót, mikor májusba ivott a potyka, akkor vót olyan verse, hogy öt-hat vót benne, kilos, másfélkilos, háromkilos" /Iván J./. De bőven akadt a versébe más hal is, kárász, compó, csuka. Találtak benne néha vidrát is, amelyik belebujt a versébe a hal után, de nem tudta magát kiverelkedni és oda fult. A versét tavakon gázlóbul is, vagyis a vízbe belegázolva.

Huzóháló, nagyháló. Tavak és lassu vizek meghalászására különösen alkalmas, eredményesen használták a Taktán is. "Használtunk itten huzóhálót, százhusz öles huzóhálót. Hat - nyóc ember kellett hozzá és annak egyik része hatvan öl, a közepin pedig vót egy nagy zacskó, olyan akibe belement, ha jó halfogás vót, ha egy jó tanyát meghuztunk, belement egy szekker, vagy másfélszekker hal. Ugyhogy meghuztunk egy tanyát, ha szükség vót, hármat, de ha jó fogás vót, kettő is elég vót, mer két szekérnek elég vót hazavinni. A nagyhálót olyan helyen huztuk, ahol vót tiszta rész, ahol kilehetett huzni, aztán kihuztuk a víz szélire, kiterítettük a hálót, akkor mink azt

szépen összepakliztuk, fel a hal tetejire a szekerre, oszt gyűttünk hazafele." /Csonka J./.

A taktaszadai nagy huzóhálónak a részei elnevezése, az elkészítése megegyezik azzal a gyalommal, amelyről Herman Ottó ír a halászatról szóló könyvében. Iván János taktaszadai halász anyyira értett a nagyháló készítéséhez, javításához, hogy még a Tisza mellé is elhívták hálót javítani: "olyan nagy vót, hogy átértte az Ó-Tiszát, egyik szélitül a másikig. Megreperáltam két nap."

Kétközháló. Hossza két-három méter, szélessége egy-két méter. Mindkét végén karó volt, mindegyiket egy-egy ember markolta "és olyan helyütt, ahol keskeny víz vót, hogy azt átlehetett fogni véle, akkor mentek egy darabon, huzta, majd letolta a két ember, vele szemben pedig egy-két ember meghajtotta és mikor odaértek, az a két ember, aki a karókat tartotta, felemelte a hálót." /u.ő./.

Dobóháló. A vetőhalászat szerszáma ez, Taktaszadán dobóhálónak nevezik. Itt az a fajta használatos, melynek zacskója is van "a kisebbszerű egy méteres zacskó, a nagyobb másfélméteres zacskó. Iváskor használtuk, mentünk vele a víz szélén, s mikor láttuk a hullámzást, hogy öt-hat hal összemegyen egy csomóba és poczog, akkor bementünk a vízbe gyorsan és rádobtuk a dobóhálót a halakra, egyszóval: leborítottuk. És ha láttuk, hogy felszökött a hal és benne van már a dobóháló csucsába, akkor bementünk oda ketten, egyikünk szedte ki és rakta a zsákunkba, a másik meg vigyázott, hogy ki ne csusszanjon a hal. Ezt a hálót is magunk csináltuk. Kerékkávát, vagy kerékráfot kerítettünk és arra csináltuk a hálót." /u.ő./.

Csempely. "Két fajta csempely van. Van olyan, amit megkezdgyünk egy szemre és egy szemén végezzük a kötését. Ezt öblös csempelynek, vagy teszi-veszi-nek nevezik. A másik fajtát parasztosan pendelcsempelynek nevezik. Szaporább a kötése, kevesebb fonál kell hozzá, de kisebb az öbli. Ezzel nagyobb halat nem lehet fogni, mert a nagyobb hal, mikor feszül a csempely, egyet szökik és kimegy belőle. De az öblös csempelyből nem. Mikor készen van a csempely, vágunk négy mogyorógallyat, mint egy rendes görbe pálcának a vastagsága, összepásszítjuk a kettőt együvé, a másikat megint keresztbe vesszük, összekötjük és erre szereljük fel a teszi-veszit. Aztán kell hozzá egy hosszú kiemelő rud, a végén egy kis pálcácska, arra zsinag van akasztva, úgy huzzuk fel a csempelyt. Ha szárazföldről tesziveszizünk, akkor a rud végét a hegyes végét a földnek támasztjuk és úgy emeljük fel. /u.ő./. Mi nem nagyon használtuk a csempelyt, inkább az orvhalászok, cigányok, azok a hidról eresztették be és madzaggal, kötéllal húzták fel a csempelyt." /Iván J./.

Tapogató. A halászszerzők közül legjobban kedvelték a tapogatót. Nemcsak a halászok, hanem kivált az alkalmi halászok, orvhalászok, még az alig serdült gyerekek is szenvedélyesen üzték ezt a halászati módot. Erre a területre ez volt a legkönnyebb halászati mód. A halászterület jórésze alacsony vizeivel, kiöntéseivel, áradások után visszamaradt lábolható mélyedésekben rekedt halállománya miatt kiválóan alkalmas volt az egyik legősibb halászati módra, a tapogatóval való halászatra: "kifizető vót a tapogató, mer vótak olyan részek, hogy verésével nem lehetett, vagy szerzőszámmal fogni, akkor bementünk

a vízbe és tapogatóval boringattunk" /Csonka J./. Ezt az eszközt is maguk készítették: "a tapogatót úgy csináljuk, hogy négyszögre a tetejét, az kifuródik és úgy megy bele a fűcfavesszők és belemegyén két karika acéldrót, felülre kisebb karika, alulra pedig olyan széles, hogy megüsse legalább az öt ven-hat van centimétert, s úgy befonódik fűcfavesszővel vagy öt sor, aztán feljebb megint, legfelől pedig körülbelül egy sukk¹⁰ szélességű fűcfával fonódik be" /Iván J./. Egy másik halász így készített tapogatót: "A tapogató gömbölyű vót, csak a kávája vót négyszögletes, azt a kerekgyártó mesterral mink megcsináltattuk, elfűrészeltettük, kifurkáltattuk és sajátmagunk kötöttük meg veresfűzből, vagy koronavesszőből. Körülbelül énnékem hónaljig ért, mongyuk egy méter, egy méter tiz centi magos vót. És mink aztat bekáváztuk, a lyukakba betettük a pálcikákat s fontunk körül a rámánál nyóc – tiz fonást. A fűcfát, amiket beledugdostunk, mink aztat szaporítottuk, hogy allya szélesebb legyen, mint ott, mer fent keskenyebb vót, mink aztat szaporítottuk két szállal, három szállal és mikor megvót a szaporítás, akkor lent a közepi táján megintadtunk körül rajta egy fonást. Mikor leértünk az allyára, ottan megint hagyttunk két centi fonást, meg acéldrótot az allyába, az tartotta meg a szélességit, mer ha acéldrót nem lett volna, összenyomódott volna" /Csonka J./.

A tapogatóval való halászást gázlóba halászásnak hívták, mert a csekély vízben gázlómadarak módjára gázolva "tapogatták" a vizet: "levetköztünk, csak egy lábravaló vót rajttunk, hajadonfőtt, félcsupaszon, vótunk hatan, nyócan, tiz ember. Mentől jobban fogttunk, mer ha tiszta a víz, jobban tud szökni, de

így nem lát. Hát sikerült is osztán néha úgy, hogy bizony vót olyan zsákmányunk, hogy gondolkoztunk, hogy kell hazaszállítani" /Csonka J./. A tapogatóval való halászatra különösen jó hely volt a taktaszadai temető melletti Taktarész, sok potyka uszott oda ivni az áradások idején s sok hal maradt vissza áradások után a mélyedésekbe zárva. Halászásukra legjobban a tapogató volt alkalmas. Kedvelt szerszáma volt az orvhalászoknak is: "a cigányoknak drótból vót a tapogatójuk. Jó erős. A miénk csak vesszőből vót, de az is kibírja évekig" /Iván J./.

Szigony. A taktaszadai halászok kétféle szigonyt használtak, a háromágu szigonyt, amit a helybeli kováccsal csináltattak /alakja olyan, mint a szolnoki, vagy a krasznamenti halászok szigony¹¹/ vagy pedig egy vasvillát alakítottak át erre a célra s ez esetben a szigony négyágu volt: "rendes falusi kováccsal csináltattuk, villából csináltattuk, négyágu villából, csinált neki a kovács cakkot is rá¹², beletettünk olyan kutostorforma három méteres rudat és mink aztat nem is hordtuk haza se, lent hagytuk a vizen és ott vót mivelünk állandóan kéznél" /Csonka J./. Herman szerint a magyar halász a szigonnyal a halat "szurja", vagy "sujtja", vagy "lenyakalja", a taktaszadai szigonyos az ő szigonyával a halat "testelte". "A hal, ha érzett valami időt, változást, hogy zivatar lesz, akkor ők beálltak a gazba, hát akkor mentünk és testeltük őket. Vót úgy is, hogy még kettő is akadt rá, csak nagy rongálást csináltunk véle, mer nagy darab husokat kiszakított" /Csonka J./. A szigonyozást olyan ember próbálhata, akinek jó szeme és karja van. Ahol mozog a nád, ott van a potyka." /Iván J./.

A szigonyt nemcsak nappal, hanem éjszaka is használták, mikor csóva fénye mellett szigonyoztak: "a partra kihordott száraz nád-ból bevittünk egy félkévét, vagy egész kévét, összehajtogattuk csomóra, meggyújtottuk, vagy a nád bojtos tetejét gyújtottuk meg, a fényre gyűtt a hal." /Csonka J./ Ha nem volt kéznél sem a háromágu, sem a négyágu szigony, akkor egy vasvillával is szigonyoztak: "Ha másképp nem tudtam neki véteni, olyan helyen vót, hát akkor rövidnyelű, négyágu vasvillával vágtam hozzá." /Csonka J./. Hatóságilag tilos volt a szigonyozás, de a tilalommal nem törődtek.

Fenekhorog. "A horogzsineget mink csináltuk, fontuk, vastagabb fonal kellett annak, csak annak kellett vékonyabbnak lenni, amire a horog lett rászerezve, annak vékonynak kellett lenni, de a kihuzó zsinegnek, ennek vastagabbnak kellett lenni. Anyámmal, feleségemmel vastagra fonattam, megsodortattam és ezt használtuk horogzsinegnek. A zsinegre husz-huszonöt-harminc horgot rászerezeltünk, aztán a horgokra kishalat huztunk. Mindég spóroltunk, mikor szerszámmal fogtunk kis halat, mink aztat külön tartóba elraktuk, hogy legyen nekünk készenlétbe fenekhorognak. Egy horogra ráhuztunk mink néha kettőt is és az cikázott a vízbe és azután a csuka kapta. De lehetett ráhuzni ha nem vót kis hal, gilisztát is, kukoricát is. Méter távolságra vóltak a horgok egymástul. A horgot vettük. A horog egycakkos vót, mi egy cakkos, egyes horgot használtunk.¹³ Mikor a horgot felszereltük, akkor jó helyet kerestünk, ha vót olyan tiszta rész a vízbe a horgot kihuztuk és a zsineg két végire vastag drugárt vertünk le, vastag akácfakarót s ahoz huztuk ki a zsinetet, ugy, hogy

azon voltak ólomcsombékok, amik lefeszítették a fenékhez. És akkor a középre tettünk egy kolompot. Ha a horgot a hal megrántotta, akkor az meglódult, akkor mán mentünk a csónakkal sorba és láttuk, melyik horgon van a hal. Levettük, vissza felszereltük a horgot, vót rá eset, hogy horoggal többet fogtunk, mint versével" /Csonka J./. A taktaszadai halászok fenékhorga tehát kombinálva volt jelzőkolomppal, amely Hermen Ottó szerint "csak egyes fűfángosabb halásznak a szerszáma."¹⁴

Csikkas. Fűz vesszőből fonták: ugyanugy csináltuk, mint a hal-tartót. És kifogytunk belőle annyira csak, hogy hagyunk egy szá-jat. Mikor ez a szája készen vót csak a csikkasnak, akkor kezd-tünk egy másikat és aztat belehelyeztük ennek az allyába, a tete-jibe és azt mink összefontuk evvel az allyával, azt a tányérját, ahol a csik bement. Mer az ugy nézett ki, mint egy tálka és mi-kor annak nekiment, annak a tálkának a csik, azon a nyíláson be-ment a hátuljába, ugyhogy mán vissza azon nem tudott kigyönni a csik. A kast olyan helyre tettük, ahol észrevettük, hogy a csik ivik, vagy pedig télen kinyalta a jeget, oda tettük be a csikkast a lék alá, letakartuk náddal és reggel mikor mentünk hát hig viz vót, ellöktük a nádat, vettük ki a csikkast, teli vót, nem egy - kettő, hanem néha tizenöt-husz darab, ugyhogy mikor kiborítottuk a csikkasbul, sokszor egy hordóval vót" /Csonka J./. Ha kevesebb volt a zsákmány, akkor a csiktőkbe tették, ha sok volt, hordóba, vagy szénahordó kosárba vitték haza.

Csiktők. "Kivágtuk a tetejit, olyan nyaka vót neki, kiszed-tük belőle a bélt, magját, holmiját, kipucoltuk tisztára és csináltunk a csiktőknek egy filit és avval hordtuk haza a csikot" /Csonka J./.

A csiktök hordozhatóvá tételére "vesszöbűl fontunk kantárt, hogy-
hát tudgyuk hogy hordozni a vállunkon" /Iván J./.

Hálótű. A taktaszadai halász házánál is, mint a Kalevala ének-
li:

"Volt dolga a hálótűnek,

Járt föl s alá a hálótű-hegy,

Mig a háló el nem készült."¹⁵

Az összes hálófajtához szükséges hálót a halász maga kötötte a helyben termelt és feldolgozott kenderből. Nemzedékről nemze-
dekre szálló szakértelemmel és hozzáértéssel készítette a nagy-
szemű hálót és a sűrűbb kötésű apróhalat. A hálótűt is maga ké-
szítette: "mink a hálótűt idősebb koru bodzafából csináljuk, hogy
legalább is egy évig felszurjuk a padlásra, a padra, a kakasülő-
re, annak ottan ki kell száradni. Mikor az kiszáradt, akkor mink
aztat laposra elhasogassuk részletekbe és akkor lepucoljuk és
kipucoljuk hálótűnek és erre hánnyuk mink a fonalat, ugyhogy
bizony van olyan hálótű, hogy nyóc-tíz hálótűből megkötök egy
versefart, meg egy verse elejít. Egy hálótű körülbelöl tizenöt-
husz centi" /Csonka J./.

Meregyű. A halász mindig magával vitte a vizre elmaradha-
tlan szerszámát, a magakészítette meregyűt. Ez egy hálóda-
rab, olyan mint a szák. Szárát fűzfából csinálták. Ezzel a köny-
nyen kezelhető szerszámmal szákolta a halász a halat.

Görbe villa. Ahol a fenékhorggal is halásznak ott szükség
van olyan szerszámmra is, hogy amellyel az elsüllyedt, illetve
megakadt horgot ki lehet emelni. Az ehhez szükséges szerszá-
mot Komárom vidékén fontőnek nevezik s az nem egyéb, mint

kőszullyal ellátott ágasbogas fa.¹⁶ Szeged vidékén katka a neve: "többnyire négy nagyobb horog vasmacska alakba kötve, van azonban a fentőhöz hasonló is, mégpedig két böncsővel /süllyesztőkő/ terhelve."¹⁷ A taktaszadai halásznak nem volt fentője, nem volt katkája külön, hanem egyszerűen egy görbitett villával látták el a horog kiemelésének munkáját: "a horgot görbe villával szedtük fel. Saját magunk csináltattuk, dirrekt arra, hogy mikor fenekes horoggal halásztunk és rajta vót a hal a horgon, lent alul a víz fenekin, odamentünk a csónakkal, alá tettük a görbe villát, felhuzztuk és beemeltük a csónakba"/Csonka J./.

Fejsze, mint halászszerszám. A lassu folyású Takta hamar befagyott s mikor a víz jégpáncél alá került, akkor alkalmazták a fejszét, mint halászszerszámot: "Vót olyan idő, hogy vastag vót a jég és megbódult a hal és mentünk a jegen végig, láttuk, hogy itt is egy potyka, meg ott is, a fejsze fokával odaütöttünk, ahol a hal a jég alatt látszott, hogy megbóduljon, azután beleváltuk a fejszét a jégbe, kivágtuk a bódult halat. /Iván J./. Ez az üdőhalászat nemcsak télen divott, hanem olyankor is, mikor a szerencsi cukorgyár beleengedi a szennyvizet a Taktába, fekete lesz a mérgezett víz, mint a tinta és a halállomány nagyrésze elpusztul. A kisebb halak óriási tömege a partszegélyhez vergődve, ott döglük meg, vannak azonban nagyobb halak, melyeket a mérgezett víz nehezebben pusztít el s ezek ott vergődnek a parthoz közel, megbódulva. Ilyenkor a falu épkézláb lakói botokkal, fejszékkel, kosarakkal felszerelve leselekednek a parton s a nagyobb halakat agyonverik, kikaparják a vízből, sokszor egészen nagy példányokat is és a méregtől fertőzött halat elfogyasztják.

Haltartó. A kifogott hal azonnali ideiglenes tárolására szolgál a haltartó, vagy halkas. Így készült: "A haltartót ugyanugy csináltuk, mint a csikkast, fücfavesszőből. Szálat csináltunk annak is, mondgyuk két szálat, úgy összetettük, aztat dróttal szépen összekötöttük, jó erősen, akkor hozzáfogtunk kötni, de a kész ágakat azt mán huzzuk széjjel. Mindég mikor fontunk, mindég szurkáltunk hozzá, ugyhogy felvitt magasra és mikor mentünk, ami gyött felfele, ugyhogy az minekünk rövidre mennyen. Mikor osztán felmentünk, akkor leszegtük a tartónak a tetejit, csináltunk rá tetőt, ha kellett vesszőből, ha kellett egyikinyből és akkor mink a filen keresztül bedugtuk úgy, hogy a hal nem tudott kimenni. És mikor a hal benne vót a haltartóba, akkor a haltartót elvittük olyan helyre, kinéztük, hogy nem-e lát valaki, csináltunk egy helyet, vertünk egy fücfakarót, annak vót egy kis horogja, a tartónak ódalt is vót egy file, azon vót egy madzag, rákötöttük a botra, oszt leszurtuk, úgy hogy mán nem látszott a haltartó, csak akkor, mikor tettük bele, vagy mikor mentünk a piacra, akkor felhuzztuk. Harminc-negyven-ötven kila fért bele, vót kisebb tartó is, nagyobb tartó is." /Csonka J./

Halszatyor. Herman Ottó szerint a halszatyor legszebb példányaikat a Bodroghözön fonták¹⁸, de takaros, szépfonatu halszatyrok készültek Taktaszadán is: "a halszatyor kötésére, nyugodjon, édesapám tanított meg és mindég és magam kötöttem. Csináltuk úgy is, hogy csak a nyakunkba vettük, oszt úgy vittük, majd oszt módosítottuk, mer ugye egy kicsit nehéz vót, súlyos vót, mikor teli vót, fojtotta az embert, hát osztán csináltunk neki olyan hevedert, mint a hátizsákon van, hátra vettük és szállí-

tottunk benne husz-harminc-harmincöt kilo halat. De ha keves hal szállítására kellett, akkor csak olyan fülest csináltunk. Vót olyan halász, aki vesszőből fonta, a másiknak gyikinyből vót. Például a miénk mindig gyikinyből vót, mer az apám tudta, a többi halász nagyon keves tudta megcsinálni gyikinyből. Ezek osztán vesszőből úgy csinálták, mint a kosarat, belement huszonöt-harminc kilo, egy embernek egy teher vót"/Csonka J./. Mikor a halászsza-tyor üres vót, akkor a merettyü végére akasztva vállra vette a halász és úgy ballagott ki vele a vízre, újabb fogásra.

Jégpatkó. Jeges halászat alkalmával a balatoni halászok négy sarku, a drávafokiak három sarku jégpatkót használtak.¹⁹ A tak-taszadai halászok három sarku jégpatkót használtak: "használtuk a jégpatkót, felkötöttük a csizmára és úgy mentünk, nem simult a jég. Eztet a kovácsok csinálták, itt. Hátul vót két sarka, elől egy. A csizma sarka elibe kötöttük fel madzaggal"/Csonka J./.

Szánkó. A szánkónak háromféle fajtáját használták Taktasza-dán, az egyik a gyalogszánkó, melyen jeges halászat alkalmával a szerszámot szállították a jégen, majd a kisebb fogást hazafelé, a másik a fogatos szánkó, melyet akkor használtak, ha már vas-tag volt a jég és megbirta a nagy terhet is. Olyankor a vastag jégre a kidobált halgarmada mellé állt a fogatos szán. A gyerme-kek kedves szórakozását szolgálta a toliszánka: "vót a gyerekek-nek ez a toliszánka. Két talpat csináltak, olyan felálló orrut és három lécet, vagy négyet keresztülsegeztek rajta, alá pedig acéldrótot szögeltek, hogy jobban csusszon a jegen, gőzeke, vagy vasuti acéldrótból. És akkor vót olyan horogszerű a kezekben, mint vannak ezek a szalmahúzó hurkok, vót benne másfélméter

nyel. A horgot a lábuk közé fogták, belenyomták a jégbe és lökdösték magukat. Ez vót a toliszánka" /Csonka J./.

Halászkunyhó. Taktaszada közvetlenül a Takta jobbspartján fekszik, egészen közel a vízhez, úgyhogy munkája végeztével hamar hazatérhetett a taktai halász, de azért mégis tákolt a maga számára halászkunyhót és odahúzódott, mikor vihar jött s nyári éjszakán ott is aludt, sőt az alkalmazatosan megkészített halászkunyhóban még egy téli napot és éjszakát is ki lehetett huzni: "A Kengyelben vót három kunyhó, három halászé, az öreg Járdáné vót az egyik, a másik az apámé, a harmadik a Nagy Andrásé, ott ahol Prügynék a lóré-sin fordul, abba a sarokba vót. Ők szedtek nádat, megásták, megcsinálták olyan padkákat benne és egy barázdát jó vastagon körülhuztak náddal. A tetejit lefedték és félig-meddig földdel berakták. Csináltak magoknak ottan bent kis asztalt, meg osztán katlant. Ha esett az eső, bent főztek." /Csonka J./. A tüzhely a kunyhó előtt volt, szép időben ott tanyázkodtak, olykor mulatságot is csaptak az odavetődő vendégekkel s még a csillagok fényénél is mulatoztak."A kunyhó hátuljába mindég ott vót egy másfél-méteres üveg pályinka. Téltre a kunyhót megtömték szénával, vót nekik fődigérő juhásznagybundájok és úgy tartózkodtak ott, pályinka mellett." /Iván J./.

Jeges halászat

A taktaszadai halász működött még akkor is, mikor a tél megdermesztette a tájat és néptelenné tette a határt. A téli halászat-

nak, a jeges halászatnak többféle módját alkalmazta. Valóban a jég hátán is megélt, sőt sokszor jeges halászaton nagyobb fogásokat zsákmányolt, mint nyáron, vagy más időszakban. Télen is naponta kiment a jégre s a jéglővel megtisztította a lészát, a mereggyű-vel kiszedte a lészából a halakat, beállította és naponta ellenőrizte a csikkasokat. A jégen bátran, biztonságosan mozgott a csizmájára kötött jégpatkó segítségével.

A jeges halászat legegys zerűbb formája a fentemlitett fejszés, dorongos ütőhalászat volt, de az igazi jeges halászat hálóval történt: "Vágódott, ahol beeresztődött a háló körülbelül olyan két méter széles jég vágódott ki. Aztán minden négy méterre, vagy öt méterre vágó ott olyan kisebb lyuk, ahol beeresztődött olyan két méteres hosszú karó és úgy az fejődött."²⁰ A végén rajta vót a kötel és mikor gondolták, hogyhát no mán elég, mer fogtak egy kört s oszt akkor visszafele ahhoz a nagy lyukhoz és ott huzódott ki az egész háló. Vótunk hozzá nyócan, úgy huztuk a nagy hálót. Vót olyan huzás, hogy két mázsa is kigyótt egyszerre, vegyes hal: csuka, potyka, keszeg, kárász, minden" /Iván J./.

A téli hálózásról egy másik halász így emlékezik: "Elmondok egy nagyhálózást, minálunk így nevezték valamikor, mer minekünk vót százhusz öles huzóhálónk. Kimentünk jégről halászni. Az vót a fontos nekünk, hogy a jég megbirjon. Úgy neveztük az Ócska-Taktának azt a részit, ott a hajlásnál, hogy: kamara. Ha szükség vót sok halra, rendelték a cukorgyári tisztviselők kamarásonyra, ujévre, mink mindég odamentünk, úgy hittuk, hogy: kamaránk. Nagy hálóval meghuztuk a kamarát ott az Ó-Taktán a könyekbe, úgy neveztük: a sarok. Kimentünk nyócan, mer vót

négy, vagy hat főhalász, aztán vót két legény. Ezek napszámosak vótak, pénzt fizettünk nekik és halat, ezeket úgy hittuk magunkhoz kisegítőkép. Mikor lementünk, az vót az első, hogy mink levágtunk körülbelől háromszor két és fél méter, vagy négyszer két és félméter jéglékot. A zon a lékon mink leeresztettük a hálót. És a nagyhálónak a két végén vót a huzókötel. Akkor mink körülbelől tíz-tizenöt méter távolságra vagdaltunk lyukat és vót nekünk, úgy neveztük: gagucs, fábul vót, mint a horog és avval a gaguccsal a jég alatt vezettük egyik lyuktul a másikba a rudat, addig, míg a másik végén ki nem értünk. Mikor a másik végén kiértünk, ott ugyanolyan lékot vágtunk, mint ahol leeresztettük a hálót, ahol kihúztuk és mikor kihúztuk, akkor kimentünk a szárazra és úgy húztuk ki a huzóhálót, vagyis a százhusz öles hálót a víz szélire és kiszedtük belőle a halat. Ottan mingyár a naggyát külön, a másodosztályut megint külön. Vót két szekerral, három szekerral. Egy huzás vót egy szeker hal, nem úgy vót, mint máma, hogy hoz nyolc-kilenc kilo halat, akkor szekerral lehetett fogni" /Csonka J./.

A taktai halász a legnagyobb hidegben is korán reggel, még ha nagy köd vót is, lement a Taktára, hogy megvizsgálja a szerzősáimait és lékoljon, hogy meg ne fuljon a hal. Ha a nagy hidegben elgémberedett keze, lába, akkor bement a szénával tömött halászkunyhóba s megkereste ott a halászok hőpalackját, a pálinkás üveget.

Nádvágás

A Takta szélén és a mortvákban nagy nádasok vannak. A nádat nemcsak a házak és egyéb épületek fedésére, nádpallók készítésére használták, hanem a halászszerszámok készítésére is kellett a jóminőségű nád, hiszen nád kellett a lészához, a nádkunyhóhoz, a szigonyozás csóváihoz, a hal sütéséhez is többnyire nádat használtak. "Télen együtt a nádvágás. A nádvágó körülbelől husz centi hosszú vót és aztat beleillesztették a nyelbe és úgy vágtuk a nádat. Vót olyan, hogy naponta vágott száz kévét, százötvenet, melyik hogy birta" /Iván J./. Használták a nádat tüzelesztésre is: "apámék még használták a tüzfuvó nádat. Körülbelől hatvan-hetven centi vót a méretje" /Csonka J./. Ivónádat is alkalmaztak: "A nádnak elvágták a végit, a belsejét kipucolták, kifutták és avval ittak, nádvesszővel. Szép tiszta vizet adott. Ha leszurtuk, megszivtuk, kiszökött rajta a víz, mint egy kis szökőkút" /Csonka J./.

Halból készült ételek

Halászos: "Apám így csinálta: szalonnát aprított a bográcsba, ez vót a halásztételnek a kezdeti, hagyma, paprika, só, kárászhalat, csukát, keszeget egyvelegesen főzték. Olyan ézü vót, hogy kitünő. Anyámnak is hoztam haza belőle" /Iván J./.

Halászlé: "Ugy készült, hogy az ember mikor a bográcsot elkészíti, mosni a bográcsot nem szabad, hanem csak törölni szabad, mer mikor a bogrács eltevődik, akkor az kitörlődik, aho a

vizet nem szabad értetni! Mikor főzni akar az ember, akkor a bográcsot kitöröli, de vizet nem szabad! És a halászlé akkor halászlé, hogyha az ember abbul a vizből, amelyikből a halat fogja, abba a vízbe főzi meg a halat, akkor van a halászlének ize és zamata, nem pedig kuti víz, mer az elveszi a hálnak az ézít. Taktavízzel főztünk mink mindég. És akkor tettünk oda hagymát, szalonnát és az sült. Akkor lepaprikáztuk azt a hagymát és a szalonnatepertőt és akkor belehántuk a krumplit. Megforgattuk a bográcsba, hogy dinsztolódjon. Mikor az megdinsztolódott, öntöttünk rá vizet, akkor valameddig a krumplival főtt a hal, mer a krumpli később föl, mint a hal, a halat nem lehet akkor beletenni a halászlébe, mikor a krumplit, mer ha azt várjuk, hogy a krumpli a hallal együtt főjjon meg, akkorára a hal széjjelmegyen. Hát itten meg kellett várni, hogy a krumpli félig főjjon meg és akkor a halat beletenni. Ugyhogy mink azt egész estül megfőve szedtük ki, mint itt is látom több helyütt, mán vótam olyan helyütt, hogy adgyák a halászlévet és beleteszik a halat a lébe és málad széjjel. Nem! Hanem aztat, mikor megfőtt, levette a tüzről az ember, azt a halászlévet, szépen kiszedi belőle a halat, félreteszi tányérba, vagy edénybe és akkor megette a levest és utána eszi a halat. Ez a rendes halászlé." /Csonka J./.

Sült hal. A halat vagy kint a Taktaparton, vagy odahaza süttették meg. A vízparton így csinálták: "A víz szélén raktunk jó pártüzet, csináltunk nyársakat, megpucoltuk a halat, ráhuzgáltuk a nyársra, körülszurkáltuk a pártüzön, oszt ahogy folyt belőle a zsir, mink oszt kis dobozt, vagy holmit alátoltunk, bele csepegett. Ezt a halzsirt lábbelire használtuk, megkentük a csizmát

halzsirral, olyan puha vót, mint a hártya" /Csonka J./. A sült halat odahaza a halászasszonyok készítették: "Hazahozott édesapám sok halat. Édesanyám nádat tett alá, arra rakta a halat két-három tepsivel és úgy megsült a kemencében, hogy lehetett enni szálkával együtt, nem szurt. Ha pedig nagy halat sütött, kilost, a kemencébe, akkor szurkált bele szalonnát, lehintette paprika, sóval és úgy sült meg, finom ézü vót" /Iván J./.

Csikleves. "A csikot úgy csinált a anyám, hogy sót tett a tálba és akkor megdöglött a csik és akkor a nyakát elvágta, egy szál hurka vót benne, aztat kihuzta. Zsir, hagyma, paprika, oszt akkor öntött rá vizet, amennyi a család vót, két litert, vagy háromat, de beletett osztán még két csikot is és úgy megfőtt és finom zamatos étel vót" /Iván J./. Egy másik csikrecept: "Ugy csinálták, hogy besózták, lehetett pucolni is, de abba a csikba nincs csak egy szál hurka, meg az epéje van. A csikot végig felhasította az ember, azt a szál hurkát kidobta belőle és jó vót. De hogyha evvel nem akart babrálni, akkor egy edénybe beletette, lesózta, a sótul megdöglött, öt-hat lábül lemosta és tette a serpenyőbe és azt a szál hurkát akkor vette ki belőle, mikor ette. Káposztával pedig: káposztalé, tészta bele! Hát evvel osztán mink halászok nem foglalkoztunk, csak odabe az asszonkák. Mink csak a halászlével foglalkoztunk, hagymás zsirosan, szalonnatepertővel, krumplival." /Csonka J./. A "hering", vagy "ruszlikeszeg" készítését a helybeli kocsmárostól tanulták el, aki maga készítette s árulta azt a vendégeknek az ivóban. "Hát mikor fogtunk bővecskén, hát hordtuk mink a zsidónál eladni. Mondta mindég: "hozzatok mán ruszinnak valót!" - szöngya. Hát minden héten

vittünk osztán neki, hát csinálta egy-két iborkás üveggel: ecet, káposzta, vereshagyma iborkás üvegbe szépen berakni, bepasszolni és úgy állni neki nem sok ideig, mondjuk öt-hat nap múlva kész. Hát oszt az én feleségem is ráadta a fejit, megcsinálta. Jó vót." /Csonka J./.

A jó halételekre itták a bort, még szivesebben a pálinkát s ha nem vólt más, akkor a Takta vizét. "Inni itt vót minekünk a Takta vize, mink abbul ittunk. Soha nem vót belőle baj." /Csonka J./.

A hal értékesítése

Ha keveset fogott a taktai halász, akkor azt elfogyasztotta a család. Ha többet fogott, akkor eladt a falubelieknek. Ha még többet, akkor a halászsasszonyok bevitték a szerencsi piacra, meg a jóboru Mádra, Tállyára, ahol könnyen vevőre lelték. Ha pedig igen nagy volt a zsákmány, akkor a miskolci halkereskedők vették meg: "vótak halszatócsok. Elgyött személyesen Miskolcra. A halat cselán közé, töklapu közé ferslógba beraktuk, elszortéroztuk, vót egyes, kettes, hármas, külön-külön ferslógba kellett rakni" /Csonka J./. Még Büdszentmihályról is jött halszatócs halat venni Taktaszadára. Volt olyan halász, akinek a felesége nem nyers, hanem elkészített állapotban értékesítette a halat: "akkorába a bíró, meg ezek az előkelő emberek jártak nálunk vacsorára. Izentek, mondták: - Vasárnap menjünk, csináljatok jó halászoszt. - Ettek, ittak, danoltak" /Iván J./.

A halász napirendje

Télen, nyáron, alighogy kihunytak a csillagok, a halász vállára vette a mereggyűt, melynek végén az üres halszatyor hintált s leballagott a vizre. Azért indult kora hajnalban, hogyha a szerszámokban talált nagyobb zsákmányt, akkor gyorsan hazavitte s az asszony, meg a gyerek még a reggeli piacra bevitte Szerencsre, ami jó másfélóra gyaloglást jelentett. Meg azért is intézték korán a fogás hazavitelét, hogy még az elég koránkelő falusiak se lássák őket és ne irigykedjenek a jó fogásért, kedvező halász-szerencséért. Ha a hajnali zsákmány nem volt jelentős, akkor a hal-tartóba tárolta s kint maradt, elmoszkált a Taktán késő estig. Mindig volt munkája: versék szárítása, lészá igazítása, fenékhorgok ellenőrzése s ha éppen nem akadt olog, akkor szívesen guggolt ott a parton, mert a halász nem ült, hanem guggolt, olykor félnapon át is s így pihent. Ebédre szalonnát evett, vagy ha kedve volt hozzá, halászt főzött s jót ivott utána ivónáddal a Taktából. A legtöbb halász szerette a bort is, pálinkát is s este sokszor a kocsmá felé vette az útját s csak késő este botorkált haza, hogy másnap hajnalban újra elinduljon a vizre. Sikeres nagy fogások után olykor dárídó is volt: "egész éccaka ittunk és huzta a cigány és sütötték a halat, jót mulattunk reggelig" /Iván J./.

Sok munkát adott a szerszámok készítése is, hiszen csaknem minden halászszerszámot sajátkezüleg készített. A halászati eszközök anyaga is, a deszka és horog kivét elével helyből való volt, a szerszámok elkészítője is a taktai halász volt, csak a szigonyt, görbe villát, jégpatkót, nádvagót csinálta a taktaszadai kovács.

A halász családtagjai is el voltak foglalva, fonták a szerszámok, hálók készítéséhez szükséges fonalat s jártak a halat értékesíteni. A halásznak a legtöbbször volt egy háza a faluban, egy kis földje is a határban, de élete, munkája középpontja a halászat volt s ebből tartotta fenn leginkább magát is, a családját is: "Többet ért a halászat, mint a kilenc hold földem, dehát nagy családom vót, négy fiam, terményt nem tudtam eladni, kellett a vetésre, meg a magunk szükségire felhasználtuk. A földnek az adóját is a halászat kereste meg, mindég abból fizettem az adót, a halászatból" /Iván J./.

A halász többnyire derűs életszemléletű volt: "Vót itt egy öreg régi halász, Horvát nevű. Mikor halásztunk, hát akkor azt mondta: - Ha haljárás van, még a csizmaszár is megfogja a halat! -" /Iván J./. Nem csüggedt, ha a halászszerencse nem is kedvezett mindig: "Hát mikor vót, vót, mikor nem vót, nem vót! Node tudtuk mink azt, hogy : ha most nincs, majd lesz, majd kipótolja ezt az időt is, mikor nincs!" /Csonka J./. Foglalkozást többre becsülte minden más, még a "biztos" kenyérkeresetnél is: "A cukorgyári felügyelő mondta apámnak: - Ide figyeljen öreg! Ha kedve van, a cukorgyárba kapusnak elgyöhet! De azt mondta az apám néki: - Felügyelő ur kérem, hogyha a cukorgyárat nékem teccik adni, még akkor sem megyek, én a halászatot nem hagyom az egész cukorgyárér!" /Csonka J./.

A taktaszadai halász a halászati törvényeket sokszor semmi-be vette. Nem értette, hogy miért éppen akkor tilalmas a halászat, mikor legkönnyebb a halat megfogni, vagyis iváskor. Ugy vélte, hogyha néhány mázsa halat ilyenkor kiemelnek is a Taktá-

ból, marad ott még bőségesen elégséges: "kérem, a halásznak legnagyobb szerencséje vót, mikor májusba ivott a potyka!" /Csonka J./. Eltúrte az orvhalászokat, hiába intet te a hatóság, hogy jelentse fel azokat. Eltúrte őket, részint azért, mert gazdag a Taktá, nem nagy kárt tesz az a pár orvhalász nyomorult kis halász-eszközeivel: csempellyel, horoggal, tapogatóval. Főképpen pedig azért nem jelentette fel az orvhalászokat, mert tudta, hogy ezek bosszuállók és ha a halász "kiadja" őket, akkor megtorlásul ellopják haltartójából a halat, megdézsmálják verséjét, lészáját, legjobb hát eltérni az orvhalászt.

A halászok közül többen kissé babonások voltak: "Mentünk halászni, ha asszonnyal találkozunk, mán akkor azt mondtuk: végünk van! Nem lesz fogás! De hogyha zsidóval, cigánnyal, kéményseprővel találkozunk, akkor azt mondtuk: No most biztosra menjünk!" /Csonka J./. Az egyik halász egy téli hajnalon a parton "lidércet" is fogott, de aztán jégre eresztette.

A Taktán a prehisztórikus idő óta mindig volt halászat, évezredek át. De egyszercsak a gaz benőtte a szép hig vizeket és a nagytőke bűzös fekete lévé változtatta a taktaszadaik szép ivó- és halászó vizeit. Ma már csak néhány orvhalász, többnyire cigány csempelyezget még a Taktában, de ha fognak is néhány silány halat, az is a bűdös víztől bűzös és mérgezett. Az Ócska-Taktában van még vagy két kilométernyi terület, ahol a közelmúltban a helybeli Uj Barázda Tsz halastavat akart létesíteni, de aztán abba maradt a szándék, az elhanyagolt morotvában néhány elszánt sporthorgász, meg orvhorgász halászat csak, de ez már csak árnyéka az egykori taktaszadai szerszámos halászatnak. Mára már csak a hire-neve él az utolsó száz

esztendő nevezetes hivatásos halászáinak.

Adatközlő halászok

Mikor gyűjtést kezdtem már csak két egykori hivatásos halász volt Taktaszadán:

Csonka József. Apja, Csonka János a taktaközi Prügyön született 1866-ban s onnan házasodott be Taktaszadára, ahol csakhamar elnyerte a halásztársai megbecsülését, mint kiváló szerszámos halász és a halászszerszámok kitűnő mestere. Jobb megélhetés reményében 1903-ban Amerikába vándorolt s ott a világ egyik legnagyobb folyamán a Missisipin halászattal foglalkozott. 1906-ban hazajött, kivitte magával feleségét is. Ott St. Luisban született József fia. 1909-ben a felesége hazajött, ő még három évig Amerikában maradt. Vagyont gyűjteni nem tudott, a honvágy és a családja utáni vágyakozás hazahozta 1912-ben. József nevű fiát szerszámos halásznak nevelte s az 1906-ban született Csonka József szerszámos halász lett a Taktán évtizedeken át. Apjától megtanulta a halászszerszámok készítését, a halászat minden csinját-binját. Taktaszadán házasodott, egy fia van, aki postatisztviselő. Mikor a szerszámos halászat megszűnt, akkor a mezőgazdaságban helyezkedett el, jelenleg tévesz nyugdíjas. Jó elbeszélő, izes szép, szemléltető magyar nyelven beszél s kifogyhatatlan érdekes halászati élmények elbeszélésében. Az egykor olyan nevezetes szerszámos halászatnak ma már egyedüli képviselője Taktaszadán.

JEGYZETEK

1. Révai Nagy Lexikon Budapest, 1925. XVII. 815.
2. Szirmay Antal: Notitia historica com. Zempléniensis 1804.
Herman Ottó: A magyar halászat könyve. Budapest, 1887. I.k. 102.
3. Szabó Lajos: Zsujtai András laistromos könyve Klny. Miskolc, 311.
4. Rence = álló vízben lebegő, sárga virágu vizinövény. Magyar értelmező kéziszótár Budapest, 1972. 1157.
5. Zemplén vármegye Magyarország városai és vármegyéi. Budapest é.n. 184.
6. A "hering" elnevezéssel hazánkban már a 16. és 17. században is találkozunk, mint a magyarországi vizekben előforduló hallal. Okleveleink említik 1518-ban, 1519-ben, 1544-ben /"Vöttem... karazt herenget"/ 1572-ben stb. Szamota István: Magyar oklevél szótár, Budapest, 1902. 373.
7. Herman O.: 1887. II. kötet 602.
8. U.o. II. kötet 810.
9. U.o. II. kötet 339.
10. Sukk a két ököl és az egymás felé fordított két hüvelykujj együttes hossza. Magyar értelmező kéziszótár Budapest, 1972. 1228.
11. Ábrája Herman Ottó könyvében: i.m. I.k. 351.
12. A cakk-ot a Krasznánál visszájának mondják. Herman O. i.m. I.k. 345. A szaka a horog szakállá. Magyar értelmező kézi-szótár 1238. Szakás horog, említi Munkácsi Bernát: A magyar népies halászat műnyelve. Budapest 1893. 48. A szaka, vagy szak Taktaszadán cakk alakban honosodhatott meg.

13. Herman O. i.m. 365.
14. U.o. I. kötet 207.
15. Kalevala 48 runója. Idézi Munkácsi Bernát: i.m. 32.
16. Herman Ottó: i.m. II. kötet 785.
17. U.o. II. kötet 800.
18. U.o. I. kötet 302.
19. U.o. I. kötet 380.
20. Fejni = jég alatt való halászatnál a kijáró kötelet kifejik a lék-
bőli, azaz: a jobb és bal kézzel fölvaltva kihuzogatják: a tehén-
fejesre emlékeztet. Herman O.: im. II. kötet 784.

ARATÁS A KELEMÉRI FÖLDESURI BIRTOKON

Faggyas István

A község egyik legtöbb lelket számláló rétegéből, a zsellérek sorai közül kerültek ki a földesuri gazdaságok aratói. Télen a favágás, tavasszal a cserhántás nyújtott kereseti lehetőséget, majd követte azokat a kaszálás és aratás ugyancsak nehéz munkája. Az urasági birtokok közé ékelődve a 600 katasztrális hold szántó, rét és erdő művelése a falu 700 főnyi lakosságának megélhetését és foglalkoztatását biztosítani, illetve megoldani nem volt képes. Maradt a "más tarlaján való aratás" kényszerűsége, mint az egyedüli nyári munkalehetőség, amely az évi kenyérszükséglethez a gabonaféleségek egy részét biztosította csupán. A kaszálásból részül jutott takarmánnyal legalább egy tehenet ki lehetett teleltetni. Azok a zsellér családok, amelyek egy-két vékás földdel rendelkeztek, javították ugyan a maguk helyzetét, de földjük hozadéka mellé szükséges volt az a kereset, amit nehéz munka árán, de minden évben biztosított a szerződéses aratási munka. Ez a réteg a saját kis földjén termelt takarmányból és az uraság rétjéről kapott kaszálási részből két járó marhát, főleg tehenet tartott, mellyel saját földjét is megművelhette. Voltak, akik két ökörtinót járomoltak, majd azokon a betanítás után tuladtak valamelyik vásáron, s vettek sovány jószágot olcsóbb áron, hogy feljavítva ismét kicseréljék ujakkal.

A takarmánynak ilymódon való értékesítése, a jószággal való feletetése kevésbé volt megoldható a földnélküli zsellérek sorai-

ban. Ezek a zsellércsaládok az egy tehén eltartására fordították minden erejüket, mert annak haszna nagy jelentőséggel bírt, különösen a sokgyermekes családok háztartásában. A zsellérségnek e két rétege élt ugyan a községben, a kenyérkereset útja viszont azonos volt valamennyiük számára az uraságok birtokain.

Az aratási munkálatokat a munkavállalók a szerződésben lefektetett feltételek szerint végezték. Ilyen megállapodást tartalmaz a mellékelt szerződés, melyet az aratók Diószeghy Dezső keleméri földbirtokossal kötöttek. E szerződés tartalmazza a munkával kapcsolatos jogokat és kötelességeket, a munkadíjat, a termény betakarítást, a cséplési, a szállítási munkálatokat, stb. A szerződés kitér az aratási munkálaton kívül a széna és a sarju kaszálására, azzal kapcsolatos munkára, mint a "takarítási" /szénagyűjtés/, behordási, kazalozási és a rész hazaszállítási munkálatokra.

Szerepel a szerződésben a napszámosmunka az egyes szolgáltatásokért. Ezt a munkát naptöltésnek hívták. Naptöltésben végezték a munkavállalók a tavaszi vetésben elszaporodott gyom, acat irtását, "gordonyozását".

Munkabér szerződés

"Mely alulírott felek között a következő feltételek mellett kötött meg: Diószeghy Dezső keleméri lakos földbirtokos átadja a keleméri határban termett őszi és tavaszi kalász termésének a ledolgozását Fűkő László és 9 társának, mindannyian keleméri lakosoknak.

Alulírott munkavállalók kötelezik magukat arra, hogy a vett fel-
szólításra segédmunkásaikkal együtt az aratást azonnal megkezdik
és azt befejezésig folytatják. Rövid tarlót hagynak, a széjjel hu-
lott kalászokat a lehetőségig összeszedik, a szél által szétszórt
kereszteket mindannyiszor ahányszor a szükség kívánja, kiszá-
ritani és újból összerakni kötelesek.

Aratók munkabér címén a teljesített munkáért minden 10. ke -
resztet kapják. Ha netalán a résznek adott 10. kereszt füves, gor-
donyos, kalász nélküli kévékből állana, úgy a munkaadó a 10 ke-
reszt közül egy másikat részül kijelölni köteles. Aratók a termés
összehordásánál segédkezni, kazlakba rakni kötelesek, ha azon-
ban kazalrakó az aratók közül nem kerül, úgy a munkaadó által fi-
zetett kazalrakó helyett a hordáshoz helyettest állítani kötelesek,
Aratók a géplés kezdetétől a géplés befejezéséig jelen lenni és ott
szorgalmasan dolgozni kötelesek. Munkaadó azonban a gépnél any-
nyi embert tartozik a géphez alkalmazni, amennyi a gép üzeméhez
szükséges. Napidíj címén a géplésnél az arató munkások hajnaltól
késő estig 12 kiló búzát, félkezesek 8 kg búzát kapnak. Arató kap
két vékás földet 3 napi napszámért megszántva és négy vékás föl-
det felébe. Babot szedni a földre ki-ki csak ellenőrzés mellett me-
het. Munkaadó aratók termésrészét elgéveltetni köteles, amelyért
az aratók páronként és fejenként 2-2 napot díjmentesen dolgozni
kötelesek. Aratók a munkaadó összes széna, lóhere, lencse, бүк-
кőny termését, első kaszálást minden hatodik, második kaszálást
minden 5 részért tartoznak lekaszálni, megszáritani, boglyákba
és kazlakba rakni és a kazlakat a leülepedés után betetőzni és
szalmával betakarni kötelesek. A felsőtag fele részben 5, fele -

részben 4-én kaszálódik a sarju.

Munkaadó aratók összes résztermését minden aratónak külön a lakására behordatni köteles.

Aratók munkaadóval szemben vagy megbízottjával szintén a legmesszebbmenő engedelmességet tanusítani kötelesek. Az aratóknak a bizalommal szemben visszaélni nem szabad, a rétről a tábláról semmit el nem vihetnek. Elemi csapás esetén azokat a táblákat, amelyeket az elemi csapás következtében beállott károk miatt részért learatni nem lenne érdemes, aratók magyar holdanként 45 kg búzáért ledolgozni és annak minden munkáját elvégezni kötelesek.

Mely két példányban kelt szerződésnek annál nagyobb erősségére magunkat saját nevünk aláírásával is kötelezzük.

Kelemér, 1932. január 18-án.

Diószeghy Dezső

Aratók kapnak két vékás répaföldet felébe, a magot a munkavállalók szerzik be. Munkaadó köti eles az összes répatermésrészt arató munkások lakására beszállítani, amely munkáért vizint tartoznak a munkaadó részének a behordásánál segédkezni az aratók. Pálinkaváltság címén aratók 2 mázsa búzát kapnak.

Kelemér, 1932. január 19.

Diószeghy Dezső

Fükő László, B. Rási Lajos, Korecz Géza, Veres László, B. Rási József, Korecz József, Veres Géza, Veres József, Rási Lajos, Javora Pál."

"A tuloldali szerződést egész terjedelmében a jövő 1933-ik esztendőre is elfogadják és az abban foglalt feltételek betartására magunkat saját nevünk aláírásával köt elezzük.

Kelemér, 1933. január 19.

Diószeghy Dezső

Fükő László, Korecz Géza, Veres József, Korecz József, Veres László, Veres Géza."

Kaszálás

Mielőtt az aratók a szénakaszálást megkezdték, az aratógazda az intézővel, az ispánnal, vagy a botosgazdával megnézte a levágandó szénát. Ha kifogást nem találtak a széna minősége ellen, úgy a szerződés szerint végezték a kaszálás munkálatait. Ha kifogás merült fel, úgy kölcsönös megállapodás alapján vállalták a széna és a sarju lekaszálását. A részelésnél látható leveles faglyat tűztek a boglyákba. Általában a szénát ötödén, a sarjut negyedén kaszálták. A Felső tagban rosszabb minőségű, hosszabb szálu, savanyu, lónak való takarmány termett, míg az Alsó tagban rövidebb szálu, de illatos széna termett, s ezzel ve-

gyitették a szecska elkészítésénél a silányabb takarmányt. A lekaszált rendet, ha a felső fele megszáradt, megforgatták. Ha mindkét oldala kiszáradt, következett a "takarás", gyűjtés munkája.

A takarmányt először "hurkába" hordták össze, s a hurkából rakták a boglyát, petrencét, süvegszerűen, kissé magasítva, mert a boglya állás közben ugys összeesett, összeroggyant egy pár nap múlva, s ha alacsonyan rakták a takarmányt, akkor esős időben a boglyák beáztak s megpenészedtek. Hosszantartó esőzés után a boglyákat ki kellett szárítani, azokat széjjel kellett rakni.

A részelést a gazdaság megbízottja és a "tarlógazda" együtt végezték. A gyakorlat szerint a gazdaságok a részt nem az egymásutáni részarány szerint következő boglyából adták ki, hanem igyekeztek a csapat részére a boglyákat jobb helyen kijelölni.

A bearatás

Az aratás megkezdésének napját az aratógazda megbeszélte az intézővel, vagy a földbirtokossal. Az első nap nem valami nagy nekibuzdulással végezték a munkát. Szoktatása volt ez a testnek, izmoknak, karnak a kaszanyélhez, a későbbi terhes munkához. Ilyenkor próbálták ki a kaszát, hogy milyen szög alatt álljon a nyélhez. Ha nagy szög alatt állt, akkor nagy rendet vágott a kasza, ha kicsi szög szerint illesztették és ékelték ki a kaszát a karikába, akkor nem volt "haladós" a munka. Ezt a beállítást testhez és erőhöz mérten végezte minden ember, úgy, hogy "egyiknek a másikra" ne kelljék dolgozni. A délutáni órákban ugy 5 óra felé abbahagyták a munkát, s a banda kontójára kihozott

pálinkát megitták.

A bearatás napja jó hangulatban telt el, hangos énekszóval tértek a faluba s haladtak végig a falu utcáján. A következő napok már nehéz munkával teltek. Hajnalhasadástól késő estig suhogott a kassza. Pihenő perceket csupán a kaszfafénés rövid ideje jelentett, a félkezes is megállt erre a kis időre.

A kötél "banka" készítés és a kévekötés is pihentető munkához tartozott a keresztberakással együtt. Kivéve mikor messziről dörögött az ég, a learatott kalászoszt igyekeztek a legnagyobb sietséggel keresztbe rakni. Így csupán a felső kévéket kellett kiszáritani, ha azok nagyon megáztak. A földön fekvő markokat viszont meg kellett forgatni és úgy kiszáritani.

Bokréta köt és

Az aratás kezdetén még az intéző, vagy a földbirtokos megjelenése jelentett izgalmas élményt, különösen a lányok között. Hiszen reájuk várt az érkező fogadása. Ivócs Pálné, aki Putnoky Móricz földbirtokos tarlóján aratott, így mondja el a bokréta felkötést. "Mikor megláttuk messziről az intéző urat, egyik lány elkiáltja magát: "Jaj jön az Intéző Ur." Erre nekiláttunk vadbükönyvirágjából, szarkalábbból, buzavirágból és egy pár kalászból csokrot kötöttünk, s mikor az Intéző Ur megérkezett az egyik lány az Intéző Urhoz lépett s megkérdezte: "Meg tetszik-e engedni, hogy megkötözzük", majd a bal felső karjára rákötötte a csokrot, s ezeket mondta: "Viselje az Intéző Ur ezt a csokrot egész-séggel." Az Intéző Ur azt megköszönte s adott 20 Pengőt, magá-

hoz hívta az aratógazdát Javora Laci bácsit, s mondta, hogy két ember menjen be a korcsmába és a boltba s hozzanak ki pálinkát az embereknek és cukrot a lányoknak.

Legtöbbször a tarlógaz a és egy lány ment be a faluba. Estefelé, úgy 5 óra tájban abbahagyták a munkát, az emberek elfogyasztották a pálinkát, minket is megkináltak. Igen jó hangulatban töltöttük az estét. Az urak közül a Kegyelmes Ur és a Kegyelmes Asszony jött ki bennünket meglátogatni. Őket is megkötöztük, 50-50 Pengővel váltották ki magukat. Ez volt az első napi kontó pénz. Erre ittak az emberek a bearatáskor."

A kasza elkészítése az aratáshoz

A jó pengéjű, jó kivert és kifent kasza megkönnyítette az arató munkáját. A kasza élének kiverését egy kb. 5-6 cm átmérőjű, 30 cm hosszú, hegyesre faragott keményfába ágyazott vas üllőn végezték. Az üllőt a hegyes végével a földbe verték úgy, hogy az ne mozogjon, jól legyen rögzítve. Az üllőre helyezett kasza élet simára, s nem csipkésre kalapálták ki, hogy így a kasza éle jobban vágja a gabona szárát. A lóhere, a lucerna, bükköny vágásához kis csipkézést, míg a széna és sarju vágásához nagyobb csipkézetű élrészeket kalapált ki a kaszás a kaszaélen.

A fenéssel a kikalapált kasza éléből az oldalra eső élrészeket lecsiszolták, az élet elvékonyították s ezzel a kasza vágóerősségét fokozták. Ha az él tompulni kezdett s gyakorivá vált a fenés, újra kellett a kaszát verni. Ezt a munkát általában az ebéd után végezték az aratók. A kaszára szerelték fel az un. csapófát. A

csapófa egy kb. 1-1,5 cm vastag, 80-100 cm hosszú som- vagy mogyorófából és a hozzá erősített zsinegből, szíjból készült. A csapófa egyik végét a kasza nyak és a kacs közötti részén dróttal függőlegesen a nyélre erősítették, majd a másik végét a ráerősített zsineggel úgy hajlították be, hogy a zsinór vonala a kaszanyéllel derékszöget képezzen. Az íves csapófa a megfeszített zsinórral a levágott gabonaszárakat összehúzta és a lábon álló gabonaszárak oldalához támasztotta, ahonnan a marokszedő félkezes leszedte és marokba rakta a levágott gabonaszárát.

Aratási munka

Az aratási munka vezetője, az aratógazda ment a banda élén. A kaszás segítője, a "félkezes", rendszerint lány, asszony, vagy fiatal, 14-15 éves fiú volt, akik a markot szedték. A félkezes a levágott rendből szedte ki a markot úgy, hogy 2-3 marék képezzen egy kéve mennyiséget.

Az arató kaszás - ha a félkezes gyenge, vagy fiatal volt, míg meg nem szokta a nehéz munkát - nem vágott nagy rendet. Ilyen esetben kissé egyenes állásban aratott, nem előre hajtott testtartásban. Ez utóbbi testtartással nagyobb rend vágására is képes volt egy erős karu arató, ami sok esetben azt eredményezte, hogy az arató nehezen kapott félkezeset, mert ilyen kaszás után - úgy mondták - kétszeres munkát kellett végezni a félkezesnek. Volt aki mondta, hogy aki nagy rendet vágott, azután jobb volt összeszedni a markot, mert a marék ráfeküdt az álló kalászosra, s onnan szépen lehetett lehajtogatni a levágott rendet. Aki

kis rendet vágott, azután a levágott kalászhok egyrésze a lábón álló élet közé hullott, s onnan kellett kiszálalni a kalászokat.

Az így "szét zibolt" rendből markot szedni keserves munka volt. Az aratási munkák közül elsőként a rozs aratást kell emliteni. A rozs volt a legkorábban érő kalászos, s mivel a cselédkonvenció nagyobb hányadát a rozs képezte, az uraságok igyekeztek e terménvfaját mielőbb betakaríttatni. Az érés sorrendjében következett a buza, s azt követte az árpa. Az árpát nappal aratták, hajnalban vagy késő este "harmaton" kötötték, mert akkor a kissé átnedvesedett kalászból nem pergett a szem és a toklász hegyes bajusza nem sértette a kezét. Ha rövid volt az árpaszalma, gyékény, vagy rozskötélbe /bankába/ kötötték a kévét. A zabot vágták a legkésőbb, ennek a kalászosfajtának volt a leghosszabb a tenyészideje. A zabot az aratók szélmentes időben igyekeztek levágni, mert a zab zászlójából, bugájából a szem könnyen kipergett, s a szélben elrepült. Az aratásnál a marokszedők /félkezesek/ a karjukon vászonból készült védőujjast, ún. "karvast" viseltek, hogy a kalász ne sértse meg a karjukat. A kalász és a tarló a sértett bőrfelületen fertőzést okozott, a kiütéseket "tarlóméregnek" hívták. Ez a kiütés legtöbbször az alsó lábszáron jelentkezett.

Kereszt összerakása

Egy maroknyi részt a kévéből kihuznak. Azt megfelezik s a fej alatt kb. 8-10 cm-re keresztbe teszik. A baloldali szárat kétszer átcsavarják, majd a kalászból álló fejrészt aláfordítják

s ebben a helyzetben a földre teszik úgy, hogy a kalászfek előre nézzenek. A kévét a kötélre helyezik, úgy, hogy a kötél fejrésznél kalásza a kéve kalászaival azonos irányba nézzenek. A kötél két végét megfogják, a kéve közepén keresztkötéssel többször megcsavarják, majd a keresztkötés alá csavarják a kötél végét úgy, hogy a kötél vége a kéve fara felé nézzen.

A kévét úgy hordják össze, hogy azok fenékrészei egymás felé nézzenek, s legkedvezőbb lejtési irányba feküdjenek. A be-rakott kereszt így a szekerek beállása s a kévék feladása miatt is megfelelő helyen fekszik.

Keresztbe rakásnál az első kévét úgy fektetik le, hogy a kalászos részét visszafordítják, hogy ne érintkezzen a talajjal. Erre borítónak egyet helyeznek el, majd hosszában, végével kifelé egy kévét, s keresztbe kettőt. Erre az alapra raktak 4x3-at, s végül egyet, ezt hívták "pap"-nak. A pap kévét hozzákötötték az alatta lévőhöz, hogy mint legfelső fedő kévét a szél le ne fujja.

Hordási munkák

A részelés után először a gazdaság szénáját és sarjút szállították be. A takarmányt a pajtába, azoknak fiókjaiba, vagy kint kazlakba rakták. A kazal- és a szekérrakás igen nagy gyakorlatot, formaérzékletet kívánt. Az úgynevezett "szarvalással" /a vil-lára szurt takarmány aláfordításával alakított csomó/ a sarokrészeket alakítja ki a szekér kocsisa. Ezzel a művelettel alakítja ki a kazalrakó is a szénakazal formáját. A kazalrakó a boglyák

számának megfelelően kezdi a kazal alaprakását, a kazal karimájáig, majd onnan megfelelő lejtővel a tetőrészig. A karimától fölfelé kialakított kazaloldal esésszöge az esővíz levezetése miatt igen fontos. A kazalrakás után, mikor a tetőrész megülepszik, a kazal felső részét rosszabb minőségű takarmánnyal, vagy szalmával megfejelik, a tetőrész két végét erős karóval megerősítik, a két vége közötti tetőrészt pedig több helyen dróttal összekötözték, két oldalt lelógó fahasábokkal lesulyozzák, hogy a tetőrészt a szél ne fujja. Ha kazalrakás közben eső érte a kazal valamelyik részét, ezt a felületrészt ki kellett szárítani, mert ellenkező esetben a kazal befűlött, bemelegedett. Erre mondták, hogy "begyult" a kazal, mert a bemelegedés következtében gőz-szerű pára szállt föl a kazalból. A kiszáritás elmulasztása esetén a bemelegedett takarmányrész megpenészedett s állatok takarmányozására használhatatlanná vált. Hasonló helyzet állt elő akkor is, ha nyers, ki nem száradt takarmány került a kazalba nagyobb mennyiségben.

A leveles, mesterséges takarmány /lóhere, lucerna/ rétegei közé, melyeket félnedvesen kazlaltak be, árpaszalmát raktak. A száraz szalma, a nedvesen berakott leveles részből a nedvességet felszívta, a takarmány aromája a szalma rostjait átjárta, melyet az állatok tisztán is szívesen fogyasztottak. Az így bekazalozott takarmány értékes levele a száron maradt összepréselődve, s a takarmány tápértéke konzerválódott.

A kalászosokat "asztagba" rakták. A megrakott szekérről úgy dobták föl a kévét az asztagra, hogy az a végére /farára/ "seggire" essék essék, mert ellenkező esetben a kalász letört a kéve fejről. A kévék szállításánál nem "szarváltak", a kévék fenékrészével alakították ki a kazlat a szélekre való kirakással.

Utána történt a "kibélelés" a középső rész megrakása. A kékék fenékrészének egymás mellé rakásával alakult a kazal formája, az alaptól a karimáig egyre szélesedő, majd lejtőszerűen felfelé szűkülő formában. A kazal felső végét lezárták úgy, hogy a gerincen végig fenékrésszel felfelé állították föl a kékéket, s azokat – hogy a szél le ne sodorja – középen hegyes karóval az asztaghoz erősítették.

A rakodásnál a középső részen egy "állás" padozatot alakítottak ki, s innen villázták tovább a kékét, vagy takarmányt. Ezt a közelítési formát mai nyelven karolásnak hívják.

Aratási ételek

A legnehezebb munkák egyike az aratás volt. A tűző nyári napon végzett erős testi munka nagyon igénybe vette a munkás szervezetét. Jó táplálkozásra volt szüksége. A keleméri gazdaságokban az arató munkavállalók étrendje jónak mondható. Igyekezett mindegyik feleség, asszony hozzátartozója részére a tarlóra a legbőségesebb és legváltozatosabb ebédet kivinni. Reggelire a férfiak és a félkezesek a magukvitte szalonnát fogyasztották, legtöbb esetben nyersen, vagy nyárson sütvé. Volt aki zsíros kenyeret fogyasztott nyers uborkával, vagy paprikával. A nyers paradicsomot nem fogyasztották. Utána tejet, vagy vizet ittak. A jó hideg és friss vízre nagy gondot fordítottak. A vizet a víz-hordó csobolyóba hozták. Ez lapos hordóalaku fadongás viztartó edény volt. Ha kettőben hozta a víz-hordó a vizet, akkor a csobolyókat két kézben fogantyun egy vállon hozta kötéltre akasztva

ugy, hogy egyik elől, másik hátul lógott le a vállról. Jó forrásvíz volt a Bakos-kutban, a Piroska tanyán, a Köves dombon, a Kiserdőben, a Rétkutjában, az Erőszakban, Bakoskutvölgyön, régen az un. Fingó kutban.

Az ebéd étrendjében a husleves, hus savanyúsággal, kelt tészta, turós, vagy káposztás sztrapacska, édes mákos, turós és káposztás csik szerepelt. Meleg időben a savanyu zöldbab és az ujkrumpli leves volt izénél fogva a leggyakoribb étel, beleapritott kenyérrel. Az ételt kézben, foganyus "rátóban", vékony kék, vagy pirosra festett gatyamadzagból készült "kantárba" helyezett rátóban vitték. A kenyeret, kalácsot, egyéb darabos ételt hosszú kosárba helyezték el s azt hátíhamvasba bujtatva háton vitték az asszonyok. Az ételvívők igyekeztek egyidőben indulni, hogy egyszerre érkezzenek ki a tarlóra.

A rövid uzsonna hideg ételből állt, általában mint a reggeli. A vacsora meleg étel volt, de nem hiányzott az asztalról a köcsögben alvasztott hideg aludttej, amit a tejben aprított kenyérrel fogyasztottak. Kánikulában hosszabb idő volt az ebédidő. A kiesett munkaidőt az esti hűvösebb időben pótolták. Este általában 9 óra felé tértek haza a földekről, mindig énekszóval. A hazatérők az utszél sségében jöttek, elől a lányok /félkezesek/, hátul a kaszások, akik mögött nem jött senki, így leeresztett kaszával a vállukon könnyebben mozogtak. Reggel a munkától függően, de legkésőbb három órakor már az aratógazda vezetésével gyalogszerrel újra indultak a munkahelyre. A munkahelyek távolsága a községtől 1-3 km volt.

Az aratási ünnepség, buzakoszoru készítés

Az aratási munka befejezése után került sor az aratóbállal egybekötött ünnepségre. Ezt rendszerint augusztus 20-án tartották meg. Ételről és italról a gazdaság gondoskodott. Az ünnepség előtt válogatott buzakalászból elkészítették a buzakoszorut. E hagyományos ünnepi dísznek ügyes készítői voltak a faluban. Az aratási koszoru készítésének a folyamata a következő részekből állt:

- 1 1/2 - 2 cm vastag mogyoró vesszőből váz /káva/ készítés,
- alsó kör alakú 60-80 cm átmérőjű káva,
- 4-6 db félkör alakú káva, négy vagy hat ágas káva sarkainál és a felső metszéspontonál a lehajlított íves mogyoró vesszők megerősítése,
- buzakalász bokréta 15-20 db kalászból összekötve,
- a bokréta felkötözése a váz rudjára szorosan egymás fölé, vagy az alsó kör alakú résznél egymás mellé,
- a koszoru tetejére kör alakú karika erős drótból készítve, a szállítórúd részére,
- a díszítés mezei virágokkal, krepp-papírból készült színes szalagokkal, buzakalászból készült kosár vagy harang alakú csüngőkkel.

Az aratóbál előkészítését a "tarlógazda" vagy az aratók által megbízott személyek végezték. A tarlógazda az aratógazda helyettese volt, ő végezte a gazdaság intézőjével, vagy megbízottjával a részelési munkákat az aratásnál és a kaszálásnál. A megbízott feladata volt a zenészek felfogadása is. A cigányzenészeket Zádorfalvából, vagy Dövényből fogadták, akiket a gazdaság intéző-

je fizetett ki, az előzetes megállapodás alapján. Egy éjszakára 5 tagu banda a harmincas években 20 Pengőt és kosztot kapott.

Az ünnepi ebédhez a hust, lisztet, cukrot, fűszert, pálinkát, bort a gazdaság biztosította. Ez alkalommal juhot vágtak és külön lisztet őröltek. Az ebédet rendszerint az aratógazda házánál tartották, majd a kora délutáni órákban elindultak nótaszóval arra a helyre, ahová a koszorut elhelyezték. Pl. a Putnoky gazdaság aratói a Roszmalomba vitték be az elkészített koszorut. A megérkezés után a koszorut egy vastag rud közepére erősítették fel s azt végénél fogva helyezte vállára két férfi. A koszoruvivők elől mentek, utána a lányok legényekkel vegyesen, párban. Őket követték a nős férfi aratók, majd a cigánybanda. Így érkeztek a kastély belső udvarrészébe. Ott várta őket a földesur és felesége. Az érkezés után az aratási beköszöntő következett. A Putnoky gazdaság aratási ünnepségein Veres Károly, Javora Ferenc és Ivócs Pál mondta legtöbbször a köszöntő verset. A beköszöntő vers így szólt:

"Naccságos Ur kérem becses engedelmemt
Hagy méltassam pár szóval a nap történetét
Egy kis munkás-csapat, akinek nevében
Elmondom mit gondol, mit érez szívében.

Megigérte Isten az emberi nemzetnek
Hogy vetés és aratás soha meg nem szűnnek
Emberé a munka, az áldás Istené
Az ő szent törvénye ezeket rendelé.

Arról számolunk be a jelen órába
Mi munkát végeztünk a nyárnak havában.
Arany kalászekat vágott le a sarló
Megadózott a föld, busan áll a tarló.

Dolgoztunk, fáradtunk, de nem hiába
Jutalom lett érte az Isten áldása
Öröme jó kedve vagyon a munkásnak
Bevégezésével gazdag aratásnak.

Ami oly drága kincs mindennél többet ér
Meg van számunkra a mindennapi kenyér
Nincs ennél drágább kincs széles e világon
Nélküle nem élhet sem gazdag, sem vándor.

De csak úgy lesz szentté a kenyér áldása
Hogy ha a gazdag a szegénnyel megosztja
Megosztotta mindig jó szívvél lélekkel,
Az Isten áldja meg mind a két kezével.

Kerülje e házat a sötét bubánat
Teljesítse az Ur azt az igaz vágyat
Hogy vigabban zengjen az arató dala
Bus magyar élete forduljon vigabbra.

Méltóságos Ur hálánknak jeléül
Fogadja e csokrot s tegye el emlékül
Az emlékezet mint halovány esti fény
Tünik fel életünk zivataros egén.

Köd, fátyol borítja előttünk a jövőt
Bizunk azért, hogy élünk még boldogabb időt
De bár milyen rosszra is forduljon sorsunk
Csak a földért élünk s ha kell meg is halunk.

Ez a mi szívünknek leghőbb kívánsága
S minden jó magyarnak forró imádsága
Ezzel az óhajjal adjuk át csokrunkat
Méltóságos Urnak jó munkaadónknak
Ki szerezte nekünk e szép mulatságot
Éltesse az Isten a Putnoky családot."

A vers elmondása után a földesur megköszönte az aratók fáradtságos munkáját, a koszorút, majd következett a nyitó tánc. Egyik arató felkérte a földbirtokos feleségét. A földbirtokos nem táncolt s általában az intéző kérte fel valamelyik félkezes lányt táncra. A tánc alatt a házigazda vendégei is kijöttek s résztvettek a táncmulatságban.

A legények a vendégek fiatalabb női agjait rendszerint felkérték s megtáncoltatták, majd a földbirtokos vendégeivel visszavonult a kastélyba. A bál tovább folyt reggelig, amelyen mindenki résztvehetett.

Általában az aratók hozzátartozói és a gazdaság fogatos cselédjei és azok családtagjai vettek részt a bálon. A gazdaság cselédjei részére ünnepi ebédet főzetett az intéző. Juhot vágtak részükre és abból gulyáslevest, bográcsost készítettek. Mákos és lekváros kalácsot, turós lepényt sütöttek. Fejenként 1 liter bort és 2-3 dl pálinkát kaptak ebédhez. Az ebédet a kocsiszinben fel-

állított asztalokon tálalták. Itt volt esős időben az aratóbál is. A zenészek az aratógazda házánál ebédelt ek, innen indultak el az aratókkal. A menet végét ők fejezték be a bőgőssel, aki vállra akasztott szíjjon vitte hangszerét.

AZ ARATÁS VÁLTOZÁSA SÁLYBAN

Barsi Ernő

A régi falusi földmivelés legnehezebb munkája, egyben legnagyobbszeműje volt az aratás. Ez jelentette a mindennapi kenyér, az élet biztosítását. Manapság Sályban aratás a neve annak az eljárásnak, mikor az érett búzát levágják és összeszedik. Valaha Sályban az volt az aratás, mikor sallóval arattak, a kaszával való aratásnak takarás volt a neve. "Menjünk takarni", – mondták, mikor megnézték, hogy "minő az élet?", s úgy találták, hogy már megérett az aratásra.

Az aratás a múltban is változott. Akkor változás azonban még sohasem történt benne, mint amikor a mezőgazdaság szocialista átszervezése folytán az emberi erővel történő aratást felváltották a gépek. Szinte észrevétlenné is vált, pár ember munkája lett a falu nagy részének munkája helyett. Ma a falu jóformán nem is tudja, hogy aratnak a határban. Nézzük meg azért, hogyan folyt Sályban az aratás régen és hogyan történik napjainkban.

Annak a személynek, aki sallóval vágja le a gabonát, arató a neve. A ma élők emlékezetében már nem él a sallós aratás. A jobbágyvilágban volt csak Sályban sallós aratás akkor, ha a férfiak elmentek az Alföldre aratni. A sallóval való aratás kimonddottan női munka volt. Az otthon maradt asszony 100–200 ölnyi területet így maga learatott. A sallóval aratott búzát kész kötéllal kötötték be. Maga az asszony végezte el a munka valamennyi

mozzanatát, tehát a buzát levágta, bekötötte és össze is rakta.

Annak a férfinak, aki a buzát, árpát, rozsot lekaszálja, egész-számos, vagy kaszás a neve. Sőt úgy is mondják, hogy kepés. Kaszás aratóra sohasem mondták régen, hogy arató. "Takarnak a kepések", – mondták ezelőtt.

A fiugyerek 17 éves korában válik teljes munkaerejű kaszássá. Ennél hamarabb nem igen vették fel egész-számba. Ha már egész-számos lehetett, nagyobb volt a tekintélye. "Jobban szóbaálltak vele a jányok." Azután mondták rá, hogy "legénysorba" van. Még a kocsmából is kihajították azt, akit nem láttak kaszálni. Arra azt mondták, hogy kölyök, Aki nem volt jó kaszás, annak csak azt vetették oda: "Tedd be öcsém a bagót, keress magadho' valót!"

Annak a lánynak, asszonynak, vagy gyereknek, aki a lekaszált buzát, árpát, vagy rozsot összegyűjti: félszámos, vagy marek-szedő a neve. Mikor a gyerek elhagyta az iskolát, úgy 12-13 éves korban, akkor fogták be marekszedőnek. Ha nem csinálta jól, bizony levették a csapófát a kaszáról és megfenekelték.

Aki aratáskor kötelet csinál a kéve bekötésére, azt kötelcsinálónak, aki meg leteríti, kötelterítőnek nevezik. Általában félszámosok csinálják a kötelet, megteritik is le. Csak ha gyerekek végezték ezt a munkát, akkor ketten voltak hozzá. Egyikük kötelet csinált, másikuk leterítette. Esetleg az édesanyja ment oda segíteni a gyerekeknek. Ha nagyobb volt a félszámos, akkor maga csinálta mindkét munkát. Aki aratáskor a kévét beköti, annak kivekötő a neve. Egyéni gazdánál, ahol több volt a föld, őt ember aratott. Kettő kaszált, kettő markolt, kötött, egy meg utánuk kaszált. Ez magának rakta a kötelet. Nem volt félszámo-

sa. Volt úgy is, hogy volt négy egészszámos, meg négy félszámos. A négy egészszámos kaszált. Levágtak egy pasztát, a félszámosok markoltak, ők meg bekötötték. Ennek a két kisebb együttesnek a neve aratócsoport volt. Nagyobb létszámu volt az aratócsapat. Egy aratócsapatban 10-20, néha még 25 arató is dolgozott. Az aratócsapat munkamegosztása a következő volt. Minden pár kaszás után ment egy marokszedő félszámos. Ez szedte a markot. Utána megint egy pár jött. Egy félszámos, aki csinálta a kötelet, terítette és beletette az egyik markot, majd ennek a pártnak az egészszámosa beletette a másik markot és bekötötte. Volt még a csapatban egy putyinkás, aki kocsival vizet hordot az aratás helyére. Ennek is volt egy félszámosa. Ez meg széjjelhordta a vizet az aratóknak. De mikor nagyon meleg volt, s az aratók több vizet kívántak, akkor mindketten hordták szét a vizet. A putyinkás két vizeshordót tett a szekérre. Mikor mind a ketten hordták szét a vizet, az első hordó víz széthordása után a másik hordó vizet otthagyt a félszámosával. Mig ez a másik hordó vizet széthordta, addig ő egy hordóval elment vízért.

Sályban még a mai napig is szokásban van, hogy a rokonok, szomszédok, jóbarátok a segítség visszaadása fejében kisegítik egymást. Ami kevés egyéni tulajdonban lévő buzaföld maradt a faluban, annak aratása, gépelése ilyen segítséggel történik. Az egymást kisegítő ember aztán nem nézi, hogy hány órát dolgozik, lement-e már a nap, mert tudja, hogy ő is úgy kapja vizsza. A napszámos viszont napnyugtakor abbahagyja a munkát. Régen a papnak, tanítónak is elment segíteni a falu népe, ha nem volt felesük, vagy cselédjük. Ilyenkor a falusiak összeálltak, learattak, behordták a termést, meg el is csépeltek.

Annak az embernek, aki egész aratásra elszegődött munkára, egészen a nyomtatás, később a gépelés végéig, villás volt a neve. A villás aratás után is ottmaradt a termésre vigyázni, azután meg nyomtatni. Ott is aludt a szérűn. A villások esténként tisztították, szelelték az elnyomtatott szemet. Feldobálták a levegőbe, hogy a szél kifújja a mag közül a töreket. Ez nagyon keserves munka volt. Később azután lett rosta. Majd jött a lovasgép, azután a tüzesgép. Az egyik nyomtatáskor Hosszufalussy, az egykori Eötvös-birtok bérlője kijelentette: ez volt az utolsó nyomtatásunk. Jövőre már tüzesgép lesz. A villások megrökönyödve hallgatták. "A' kell a szérűbe, tüzesgép, ha még nem gyult be a szérű!" - mondták rosszallólag. Azután lassan megbarátkoztak vele. Vontatták hat ökörrel a nehéz vasalkotmányt. Aztán később a traktor már maga vontatta a cséplőgépet. A villásnak buza volt a bére. Napi 3/4 rész buzát kapott, meg kosztot. A 4/4 rész volt egy véka. Azért kapott csak 3/4 részt, mert az 1/4 részt leszámították a kosztra.

Súlyban leginkább szerződéses kepések arattak. Fizetésük kereszt számra történt. A nagyobb gazdánál minden 11. kereszt volt a kepése, a kisebbeknél meg a 10. kereszt. Az uraságnál még kukoricaföldet is kapott a szerződéses kepés. A régi időben adtak kosztot a szerződéses kepésnek, meg a cselédnek is, de ez aztán elmaradt. Sok volt rá a panasz. Aztán azt mondta a gazda, hogy "főzzél magadnak!". A tanyákon viszont megmaradt a kosztadás. Az uraság birkát vágatott, úgy kosztolta az aratókat. A részt azonban addig nem mérte ki, míg a kazal be nem volt tetőzve. Iparkodtak hát, hogy minél előbb meglegyen.

Részesarató volt a neve annak az embernek, aki a termés bizonyos részéért végezte az aratás munkáját. Sályban a termés 11-ed részéért vállalták az aratást. Régen kosztot is adtak a részesaratónak, de ekkor csak a 15. kereszt volt az övé. Ezt aztán kevesellették. Aztán jött be, hogy a 11. kereszt lett az aratóé, kisebb embereknél, ahol egészében kevesebbet lehetett keresni, ott meg a 10. kereszt. A gazda aztán jószántából adott uzsonnát, de rendes kosztot nem adott. Végzéskor azonban mindég kijárt az áldomás.

A részelés úgy történt, hogy az aratógazda, vagy az ispán, meg mellette két ember végigmert a kereszttek mellett, s minden 11. keresztnek kapával megvágták a végét. Erről ismerték meg, hogy ez az aratók része.

Részesaratónak inkább azok az emberek mentek el, akiknek nem volt földjük. Akinek földje volt, annak lova, szekere is volt. Az ilyen ember inkább fuvarba ment el, mert azzal jobban keresett. Régen, úgy két generációval ezelőtt más volt a helyzet. Még olyanok is elmentek az Alföldre, Kunhegyesre, Kunmadarasra, Kenderesre aratni, akiknek volt földjük. Ha annyi volt a termés, hogy abból csak a maguk szükségletére tellett, de adóra, egyházi adóra nem jutott, akkor elmentek idegenbe aratni, vagy csépelni. Amit itt kerestek, abból már adóra is futotta. A fogattal rendelkezők főleg hordásra mentek el fuvarba. Az uraság általában más munkánál is alkalmazta a részesaratókat. Sályban például szőlőmunkára is ezeket fogadta meg. Adott kukoricaföldet is nekik, ezért 4 napot kellett dolgozni. Buzából néha előleget is adtak tavasszal a részesaratóknak. Ezt az aratógazda felelősségére adták ki, méréskor pedig lefoglák. Olyan is volt, aki az előlege kapott buzáért a szőlőbe ment el dolgozni.

A részesarató a gazdánál pünkösdkor állapodott meg, az uraságnál január - februárban. Akkor készítették a szerződést. Ilyenkor nagy ivászat volt. Az intéző kiment az uraság pincéjéhez és itathatta a részesaratónak szerződteket. Nemcsak az uraság, hanem nagyobb gazdák is szerződtek aratókat Sályban, mint Bihari Sándor, Máthé György, Farkas Károly, Ködmön Albert, Kovács Dániel, Kovács János. Volt, aki egyet fogadott, aztán együtt aratott vele.

Napszamosarató is volt Sályban. Ennek bére egy véka buza volt egy napra, az első világháború előtti időben meg egy korona. Ez roppant nagy pénz volt akkor. De legszívesebben véka búzáért arattak napszámba. Leginkább özvegyasszonyok fogadtak napszamos aratót, vagy aki maga aratott és kisegítőre volt szüksége. Vagy, ha az idő úgy hozta, hogy hirtelen kellett aratni, akkor napszamos aratót fogadtak, hogy az aratás hamarabb menjen és ne peregjen el a szem. Néha bizony a forróság beköszöntésével rohammunka volt az aratás. Fogadott marokszedőt Sályban nem alkalmaztak. Ez vagy napszamos, vagy részes volt.

A részt, a járandóságot a gazda tartozott hazavinni. Hogy mennyi volt általában az aratók napi teljesítménye, az elsősorban a búzától függött. Ha jó volt a buza többet, ha rossz, akkor kevesebbet vágta le egy nap alatt. Horváth János pl. Katona Károllyal kettesben kaszált, egy marekszedőjük volt, s az első nap 45 keresztet csináltak. A többi napon már nem tudtak ennyit.

Az uradalmak terményét is jórészt a falusi szegényparasztság aratta le Sályban. Sokan itt keresték meg a következő évi kenyérnekvalót.

Annak a munkacsoportnak, amelyik az uraságnál részért ara-

tott, Sályban aratócsapat volt a neve. Általában volt egy nagycsapat, meg két kiscsapat. A nagycsapat olykor 45 arató is volt, a kiscsapat 11-17 pár. A csapat munkája be volt osztva. Minden két kaszás után ment egy marekszedő, meg egy pár, aki kötötte. A marekszedő szedte a markot. Az utána jövő párból az egyik, a félszámos csinálta a köt élet, leterítette, beletette az egyik markot, az egészszámos meg beletette a másik markot, s bekötötte.

A csapat szervezését az aratógazdák végezték, mentek keresni az embereket a csapatba. Természetesen az aratógazda első-sorban a rokonait, jóembereit vette be. A bevételért a kaszások rendszerint fizettek egy porció pálinkát a kocsmában. A csapat állandó volt, évtizedeken át ugyanazok voltak a tagjai. Voltak persze öreg munkások is a csapatban, ezek vitték be aztán a fiatal, tanuló kaszásokat is. A kaszás, az egészszámos aztán maga választotta, hívta meg a félszámosát. Aki valakit megszeretett, szívesen dolgozott vele, mert jó dolgozott, azt hívta meg félszámosának. Ha meg nem tetszett a félszámosának munkája, akkor hívott mást maga mellé. Aki munka közben mulasztott, annak ezt lefoglák a béréből. Betegség miatt sem igen mulasztottak. Révész Borcsa néni szerint /sz. 1892./: "olyan nem vót, hogy orvoshoz köllött volna kerülni! Legföljebb, ha a gyomra fájt valakinek, félreállt ögy kicsit, vagy ott tébolygott a csapatba'. De csapatba' nem löhetött betegösködni, hanem ott dógozni köllött. Aki nem dógozott, az nem keresött."

Nagyritkán akadtak csak dologkerülő emberek. Olyat is emlegetnek, hogy volt, aki munkából elment inni. Egész nap a kocsmában ivott. Az ilyen ember a következő évben aztán aligha került be a csapatba.

Az aratócsapat vezetőjének aratógazda volt a neve. Ő toborozta a csapat tagjait. Ő tárgyalta meg az intézővel a munkavállalás körülményeit. Az aratógazda azonban maga is dolgozott a csapatban, ő volt benne az első ember. Ő vezette a csapatot. Kijelölte a keresztek helyét, irányította a munkát, miközben maga is dolgozott. Régebben az aratógazda név helyett a kepésgazda nevet használta. A kepésgazda aztán nemcsak a fizetését kapta meg az aratásért, hanem ezen felül kaszálót, meg kukoricaföldet is kapott az uraságtól.

Aki megkötötte, aláírta a részesarató szerződést, arra azt mondták: leszerződött. A szerződésírás a községházánál volt. Megírták, felolvasták szövegét a szerződők előtt, s aztán aláírták.

A kaszás által meghívott félszámos aztán éppugy részesült mindenből, mint a leszerződött egészszámos, csak mindennek a felét kapta. Az aratás 8-10 napig tartott az uraságnál. Ezalatt egy félszámos kb. két és félmázsa buzát, egy vagy másfélmázsa árpát, 1 mázsa gabonát /rozst/ keresett. Esetleg kapott még pár kiló lencsét.

Egyszer összezördült két aratócsapat. Verekedés is volt közöttük. "A Tarizsatetőn majd lekaszáltak bennünket. Az egyik csapat aratógazdájával együtt mán az aratás megkezdése előtti este felment a buzatáblára, osztan azt a részt foglalta el, abba kaszált bele, amelyik sokkal jobb vót, mint a másik. Elfoglalta a buza javát. Körülvágta. Mikor reggel gyött a másik csapat, már el vót foglalva. Erre összementek. Csak úgy pengett a kasza! De azér' nem lett semmi baj. Hiá-

ba, mindég ravasz vót az emberiség. Jó buzát akart aratni, ugy, hogy a másiknak hagyja a rosszat."

A legtöbb arató még a közelből sem igen tért haza éjszakára. Legfeljebb akinek szekere volt, de még az sem mindég. Nem volt általános mégse a szállóhely készítése. Legfeljebb összetettek két brugót /nagy gereblye/, rádobtak pár kivét, s készen volt a kunyhó. Vagy a szekér saroglyáját leengedték, a saroglyát tele-rakták kötelnékvalóval, s ez alá is be lehetett bujni. Eső ellen, vagy déli pihenőkor a tűző nap ellen ez is oltalmat adott. Az aratók pihenésre a legkevesebb gondot fordították. A sályi uraságok aratóinál meg egyált alán nem volt szokásban, hogy szállást, enyhelyet készítsenek. Ha esett az eső, felvették a szűrt, a leányok, asszonyok meg magukra terit ették a rongypokrócot. Esetleg behuzódtak a keresztbe. Szűr nélkül, pokróc nélkül sosa mentek aratni. Ágyat egy kis szénából, vagy kaparékból vetettek. Pokrócot terítették rá. A szűrrel, meg a másik pokróccal betakaróztak.

A sallót a marekszedők a kereszt vállába vágták, hogy reggel ne kelljen keresni. Ide vágták a kaszát is. Bár ezt, különösen ha jó volt, sokan inkább kereszt alá rejtették, s mellette aludtak, mert féltek, hogy valaki elcseréli. Ez az elhelyezés azt is megakadályozta, hogy ember, vagy kiscsikó véletlenül bele ne menjen, s magában kárt ne tegyen.

A század elején, egészen a huszas évekig a férfiak aratáskor, akárcsak más alkalommal, házi vászonból varrott bő gatyában és ingben jártak. Az ing Sályban a múlt században lobogósujju volt. A századfordulótól kézelős volt a házivászonból varrott ing. A férfiak fején szalmakalap volt. A gatyá elé

fekete klott kötényt is kötöttek. Lábukon bocskor volt, elhasznált csizmaszárból fűtéek maguknak. Minden férfi szűrt is vitt az aratáshoz. Ha kint hált a földön, ezzel takarózott. A félszámosok, női munkaerők pedig ricupokrócot /rongyból szőtt pokróc/ vittek takarózni.

A nők szoknyát, alsószoknyát, s alatta házivászonból készült pendelt hordtak. Felsőtestükön bluzt viseltek, s ruhájuk elé házivászon kötényt kötöttek. Fejüket hátracsavart könnyű kendő védte. Az asszonyok általában nyáron papucsban, vagy mezitláb jártak. De aratáskor nem tudták a papucsot hordani, mert marokszedés közben hátrafelé kellett haladniuk, s a papucs leesett volna lábukról. Aratáshoz ezért bocskort vettek a lábukra. 1914-ben jött divatba a szanda. A nők a kezük szárára vászonból karkesztyűt is varrtak.

Ha kint aludtak a tallón, este a kereszt tövében készítették el fekhelyüket. Egy kis kaparékot összehuztak. Fejük alá párnaként egy kicsit többet tettek. A férfiak betakaróztak a szűrrel. A leányok, asszonyok a fejük alá terítették szoknyájukat. Magukon a pendelt, meg az alsószoknyát hagyták, s betakaróztak a ricupokróccal.

Ég alatt hálai csak jó időben volt elviselhető. "Ha eső vót, nem vót jó. Vót olyan is, hogy a keresztbe kellett huzódni, mer' annyira megeredt az eső. Mindenki foglalt magának egy keresztet. A vállába beletette az ennivalóját, a másik ódalba meg maga huzódott bele. Ugy is vót, hogy egész éccaka áztunk, reggelre meg haza kellett menni, mert akkorra se állt el az eső".

A férfiak a kaszáláshoz vitték a kaszát, csapófát, kaszaüllöt, kaszaverőt, fenestokot fénnel /tokmányt fenőkövel/. A

félszámos az aratáshoz vitte a fagereblyét, marékszedéshez a salót. Kévekötéshez nem vitt szerszámot, ezt szabadkézzel végezte. kaparék összegyűjtéséhez meg vitte a brugót /nagy fagereblye/. Az árpának előre megcsinálták a köt élet, vagy csupból, vagy csátéból /rézen nőtt sásféle/. Ezeket is vitték. A báró aratóinak kötözéshez a kendergyárból hozattak madzagot.

Az üllő, kalapács, kaszafén a szerszámos tarisznyába került. Abban vitték ki a földre. A tarisznyába még madzagot, hulladék bőrt is tettek, hogy kéznél legyen, ha esetleg kell valamit szorítani a kaszát. Külön volt a kenyeres tarisznya, a szőrödás. A kenyeres tarisznyába kenyeret, szalonnát, sőt, paprikát, hagymát, esetleg gyümölcsöt is tettek. A férfiak dohányzacskót is huztak a gatyakorcba. Régen minden férfi pipázott. Aki szerette a savanyut, az ecetet is vitt magával aratáskor. A szerszámos tarisznya a kasza nyelére volt akasztva. Elhasznált csizmaszárból házilag készítették a szerszámos tarisznyát. Ugyancsak a kaszanyélre akasztották a házivászon kenyeres tarisznyát, a ráncostarisznyát. Ezeket a kaszás vitte. A szűr is a kaszanyélre volt akasztva. A félszámos meg kosarába tette a motyókáját, mellé a pokrócot, és baturuhába kötve a hátán vitte. Korszót általában nem vittek magukkal. A kisebb emberek csobolyóban /lapos fahordó/ vittek vizet, melyet a szekér oldalára akasztottak. Nagyobb képébe csobolyót se vittek, mert ide a putyinkás hordta a vizet.

A gazda a kepeket távoli földjére kocsin vitte ki. A kaszákat felrakták a soroglyába, deszkaüléseket tettek a szekér te-
tejére. Az emberek felültek az ülésre, hátul a félszámosok,

elől az egészszamosok helyezkedtek el. A csobolyót felakasztották a szekér oldalára. Általában 3,5 meg 10 literes csobolyókat készítettek Sályban.

Aratásra mindég kocsival mentek ki. Ilyenkor a lovakat nem tartották otthon, ott álltak a földön a kocsinál. "Ott ötte a légy a lovakat."

Az uraság se ki nem vitte, se haza nem hozta az aratóit, azok általában egy hétig kint háltak. Szombaton este jöttek csak haza. Vállukra vették a kaszások a kaszát, mely fel volt ütve. Ugy vitték, hogy a kasza pengéje felfelé volt fordítva. A félszamos a kezében vitte a sarlóját.

Az aratók a nehéz munka ellenére is vidámak voltak. Esténként nótaszótól volt hangos a tarló. Az aratók néha fél éjszakákat is végigénekeltek. Mikor meg szombaton este hazajöttek a faluba, mindég nótaszóval jöttek, s dalolásukhoz a kaszások kaszájukat ütemesen veregették, pengették.

Mivel az aratók kint háltak a földön, így már kora hajnalban kezdhették az aratást. Hat órakor früstököltek. 10 óra után megint haraptak valamit. Olyan is volt, akinek nem volt mit ennie, s azt mondta, hogy ő nem éhes. Az ebédet déli tizenkét órakor szerették elkezdeni. Ezt a faluból vitték az asszonyok. Csapatosan mentek aratáskor az ebédvivők. Az asszony sokszor már reggel megfőzött, kivitte az ebédet, hogy maga is dolgozhasson az aratásban. De ha idős asszony is volt a családban, inkább az főzött, hogy a fiatal szedhesse a markot. Még a nagyobb leánygyereket is befogták ilyenkor főzésre. Odakint a mezőn sosem főztek. Az uraságnál csak a summásoknak volt szakácsasszonyuk, a részesaratóknak otthonról vitték az ebédet. Ebéd

után volt egy kis pihenés az urasági aratóknál. Kis embereknél nem nagyon tartottak ebéd után sem pihenést. "Mindenki leste egymást. Mán ez vágja! Ni, mán ez feni a kaszát! – mondták, és nem akart senki se a másiktul lemaradni." Igazából csak akkor tartottak pihenőt, ha esett az eső. Erre mondták, hogy paraszt-
ünnep!

Délután öt óra körül volt egy kis uzsonna. Este addig tartott a munka, míg csak láttak. Mikor este abbahagyták a munkát, akkor volt a vacsora, 9 és féltíz óra tájban.

Este nótaszóval brugoltak. A brugolást viszont hajnalkor szedték fel. Délre meg estére össze kellett rakni keresztekbe a levágott buzát. Ha rossz idő közeledett, akkor hamarabb igyekeztek a keresztek megrakásával.

A kaszát reggel, vagy sokan már előző este megverték, s ezt délig nem kellett élesíteni. Ha délben megint megverték, akkor kitartott estig. Természetesen ez a kasza minőségétől is függött.

Uraságnál az aratógazda volt hivatva arra, hogy a segédtisztel, intézővel megnézze, melyik tábla érettebb, melyiket kezdjék vágni? Általában a "gépe csapat" választott, hogy melyik táblát kezdje el, mert az csak nyolc napig aratott, s azután gépelni ment. A nagy csapat aratta le aztán azt, ami még felmaradt.

Az aratók früstökre, uzsonnára leginkább kenyeret-szalonnát ettek. 10 órára akinek volt egy kis pálinkája, abból kortyolt, s utána harapott egy kis kenyeret zöldpaprikával. Uzsonnára szalonna, s egy kis gyümölcs járta.

Az aratók ebédjét családtag vitte ki kézben és háton. Régen á-
kezésre cserépszélkét használtak. Minden háznál voltak rózsás,
cifra szélké. Volt két embernek, négy embernek való szélke.

A szélkét kantárba tették, s úgy vitték a kezükben az ebédvivők. A kantárt, vagy cigányasszony szőtte, vagy a falusi asszonyok, de árulták is. A süteményt, bélest, kenyeret kosárba tették, s ezt baturuhában a hátukra kötötték. A kenyeret szakajtókendőbe kötötték, s úgy tették a kosárba. Mellé tették a szalonnát, kést, retket, iborkát, hagymát. Ha iborkasalátát vittek, azt tányérban vitték. Tányérba tették a húst is, s úgy került a kosárba. A szélkét később felváltotta a kandli meg a tejesköcsög. A köcsögöt is kantárba tették, s úgy vitték.

Legfeljebb a képésgazdának volt órája, a határba kihallatszó toronyóra ütéséről, a hajnali öt órás, déli tizenkét órás, meg az esti nyolc órai harangszóról, vagy a nap állásáról tudták csak az időt. Mikor az aratók látták, hogy az ebédvivők közelednek, örömmel mondták: "Gyön mán az ebéd!"

Az ebédet kint a talló végén, vagy a tábla közepén fogyasztották el. Ahány emberes szélkében vitték, annyi ember ülte körül, s a közös szélkéből fakanállal ettek.

Aratáskor a főzésben is kedveztek az aratóknak, mert ez volt a legnehezebb munka. Ilyenkor töltött csirke, paprikás csirke, sült hus, fasírozott, kacsasült, rántott csirke járta. Volt sütemény is. Elsőrendű ételeket főztek.

Volt olyan ház, ahol meghatározott aratási étrend szerint főztek. Horváth Jánosék étrendje a következő volt:

Hétfő

Ebéd: zöldbableves, valami sült tészta, vagy csirke. Esetleg túrós tészta. Vacsora: zöldbableves.

Kedd

Ebéd: gulyásleves, palacsinta. Vacsora: tökkáposzta.

Szerda

Ebéd: krumplileves, turós béles. Ebből uzsonna is volt. Vacsora: gulyásleves.

Csütörtök

Ebéd: husleves főtt hussal, almás sütemény. A főthús mellé ribizli mártás, vagy alma mártás. Vacsora: déli maradék.

Péntek

Ebéd: zöldbableves, turós tészta. Vacsora: zöldbableves.

Szombat

Ebéd: lencseleves, füstölt hussal, vagy savanyu leves tojással. Kisbéles, turós béles. A vacsora már odahaza volt.

Bort mindig vittek az aratók ebédjéhez. Volt, aki fekete kávé-t is vitt. Vizet csobolyóban vitték háton. Csörgős korsóban nem nagyon vittek vizet aratáskor, csak a szőlőbe, mikor kapáltak. Ilyenkor egy vederbe szénát tettek, s abba állították a korsót. Így tovább megmaradt hidegen a víz. Volt, aki pálinkát nem nagyon ivott aratáskor, mert az bódít. Volt, aki hajnalkor, vagy 10 órakor kortyolt belőle. Bort, pálinkát az uraság nem adott az aratóknak a munkához. Csak végzéskor az áldomáson itatta őket. Az urasági aratók maguknak vittek hát bort, pálinkát. Víz-et a putyinkás hordott nekik.

Az aratás szokásai, hiedelmei

Az aratást általában hétfői napon kezdték, hogy az egész hét rendelkezésre álljon. Természetesen ettől eltértek akkor, ha a gabona érése sürgette az aratás kezdését. De különösen az uralásnál mindég hétfőn kezdték a munkát az aratócsapatok. Hogy korán hozzá kezdhessenek, már vasárnap este kivonultak a határba. Kint háltak, s hétfőn kora hajnalban kezdték az aratást. Aki nem vonult ki vasárnap, annak béréből fél véka búzát le is vontak. Az aratók vidám nótaszóval vonultak ki az aratásra. Mező Györgyné /sz. 1902./ elbeszélése szerint, amikor fölértek a töviskesi fennsíkra, karikába álltak a lányok úgy gereblyével a vállukon és táncoltak is.

Hétfőn hajnalban felállt az aratócsapat a tábla végében. Az emberek leemelték a kalapjukat. Az aratógazda, aki idősebb, tekintélyes ember volt, mondott egy kis fohászt. Általában a maga szavaival, "melyiknek milyen tehetsége vót, olyat mondott." Néha csak ennyit mondtak: "Uram Jézus segíts!" Vagy: "Uram Jézus, én Istenem, hálát adunk, hogy el hagyta d é r n i az aratást. Segíts bennünket!"

Mező Györgyné úgy emlékszik az aratás megkezdésére, hogy akkor az emberek a tábla szélénél letették a kaszát. Levették a kalapjukat, s a kaszanyélre tették. Akkor Tóth Károly bácsi, az aratógazda ezt mondta: "Legyen hála a jó Istennek, hogy elértük az aratást. Adjon hozzá az Isten erőt, egészséget, csapatunkba szeretetet, hogy a mi csapatunkba' semmi hiány ne legyen. Ne legyen semmi csörrenés. Kedves arató társak, adjunk érte hálát a jó Istennek, imádkozzuk el a Miatyánkot. "Mikor elimád-

kozták, a többségében református arató csapat elénekelte az aratási éneket:

"Vigak e föld lakosai,
mert megnyitlak ajtajai az Ur bő tárházának.
Vig a megvető, hogy néki
orcájának veritéki nem hiába hullának.
Mert ahol hintett marokkal,
most kit erjesztett karokkal hordja kévéi sorát,
Aki segítségül híván az Urat,
dolgozni kíván, nyer tőle ily adományt."

Mikor énekeltek, azt mondta még az arató gazda: "Adjon Isten erőt, egészséget, békességet!" Az arató csapat pedig rámondta: "Ugy engedje a jó Isten!" Ahol többségben katolikusok voltak az arató csapat tagjai, ott meg ezt énekeltek:

"Hozzád foháskodom édes Istenem,
a munkásságomat Néked szentelem.
Mert Te munkára alkottál,
midőn ép testet adtál.
Erőt, egészséget adj azoknak,
akik szent nevedben hiven dolgoznak,
Hogy jó kedvvel munkálkodjunk,
és Istennek hálát adjunk."

Volt úgy is, hogy az aratás megkezdése előtt a Himnuszt énekeltek. Ez a kezdés mindenki benn ünnepi hangulatot keltett. Özv. Nagy Mátyásné még a 84. életévében is azt mondja: "A mostani nép megkönnyezné azt a hangulatot, ami akkor vót!"

Mikor elhangzott az éneklés, az aratógazda végignézett a csapaton, s ha voltak olyanok, akik először arattak, így szólt: "Em-

berek, meg jányok! Itt idegenyek is vannak köztünk. Ide két csendőrt kell rendelni, meg egy bírót. El kell fogni őket!" Akkor választottak két csendőrt, a kezükbe adtak egy-egy gereblyét. Ez volt a fegyver. Aztán a csendőrök el kezdték kergetni az első aratókat. Volt aki erősködött, hogy őt nem fogják el. "Egyszer Gazdig Gábort is, de megkergették!" No, aztán mégis csak elfogták az első aratókat. Összekötötték a kezüket szalmakötéllal. Így volt ak bevasalva. Rabok lettek. Odavitték őket a bíró elé. Mire büntessük őket? – kérte ezték a csendőrök. Hárman vannak, hárman fizessenek öt liter bort, – mondta a bíró. Az kevés lesz! – licitálták a csendőrök. Így alkudtak aztán a büntetés mértékén. A végén aztán megegyeztek fejenként egy-két liter borban. Ha lány is volt közöttük, meg cukrot kellett vennie a többi félszamosnak, vagy valami édes pálinkát. Mikor megigérték a büntetés kifizetését, vagy volt, aki már előre oda is készítette, akkor elvágták a kezükről a szalmakötelet, és fel voltak szabadítva. Most már ők is arathattak. Nótaszóval álltak hát be a munkába:

"Kaszás legény, ha nem jól fog a kaszád,
nem megyek én feleségül tehozzád.
Azért, hogy a gyenge szívem ne fájjon,
nem jól kaszálsz, nem öllelek a nyáron."

Az is szokás volt, hogy délben jól megforgatták, megtáncoltatták az első aratókat. Aki nem készítette elő, amire büntették, ilyenkor hazament, hozta a bort, a lány meg a cukrot, s szősztotta az aratók között.

Az első vágást a táblába az aratógazda tette. Aztán mindenki elfoglalta a helyét, s ment a munka szaporán.

Általában csak a pénteki napot tartották szerencsétlennek az aratás megkezdésére. Egyébként minden más napon elkezdték, ha a gabona érése úgy kívánta.

Azt tartották a régiek, s annak emlékét adták át még a huszas években született korosztálynak is, hogy a kaszát nem szabad előre megfenni, csak akkor, amikor a munkát elkezdik vele. Horváth Bertalan úgy hallotta, hogy "a kaszát nem feni meg az ember akkor, mikor nem kaszál vele, mert ódalba pisálja az ördög. Csak mikor munkához lát, akkor feni meg."

Aratás közben tréfákkal is enyhítették a munka fáradalmait. Voltak az arató csapatban mókás emberek, akik jókedvre tudták deríteni az aratókat.

Aratás közben mindenkinek vigyáznia kellett a zsebkendőjére, sallójára, hogy el ne veszítse, vagy el ne dugja valaki. Az ilyen "elvesztett" tárgyakat odaadták az aratógazdának. Mikor aztán eljött az ebédszünet, énekelve kérdezte az aratógazda:

"Kinek veszett valami, kinek veszett valami?

Apja, anyja keresi, szénvonóval kergeti."

Aztán mutatta a nála lévő tárgyat. A gazdájának meg el kellett vállalni, hogy az övé. A bíró aztán kiszabta a büntetést, hányat kell rácsapni? Hármát-e, négyet-e? akkor buzakötelet csináltak. A "bűnösnek" le kellett feküdnie egy kive buzára, s a buzaköt éllel megcsapták. A csapat meg jót derült rajta. A büntetés elszenvedése után megkapta a tárgyat.

Ha a marékszedő kötele elszakadt, széjjelgörták a markot, s azt mondták: "Száll a gólya!" A marékszedőnek meg gyorsan új kötelet kellett csinálni, összeszedni, s újra bekötni a szét-szórt markot.

Az aratók a földre kimenő uraságot, vagy gazdát "megkötötték". Mikor látták, hogy közeledik, a lányok gyorsan csokrot készítettek. Buzakalászból, buzavirágból, vagy földimogyoró virágból, margarétából csokrot kötöttek, és azzal körülkötötték az uraság, intéző, vagy gazda karját. Esetleg mondtak is pár szót ilyesformán: "Hála Isten, elkezdtek nagy munkánkat, Isten segítségével be is végezzük. Éltesse az Isten... urat." A megkötésért ajándékot kellett adni minden aratónak. A lányok kendőt, kendőre valót, esetleg cukrot, a férfiak italt, dohányra valót kaptak. A megkötés általában az aratás első napján történt.

Az aratással igyekezni kellett. Szégyen volt valakinek a többitől lemaradni. Ha a félszámos nem igyekezett, akkor az egészszámos kivékötő belekötötte egy kivébe. A lemaradónak a többiek oda szokták kiáltani: "Siess, mert megharap a kutya!"

Ha több napon át arattak, akkor is az szokás volt, hogy a többi nap reggelén is addig nem vágtak kaszát a vetésbe, míg a férfiak kalapot nem emeltek.

Meztelen felső testtel a világért sem arattak volna az emberek. Egyszer Tóth Józsi bácsi tréfálkozott, hogy leveti az ingét aratás közben. Csak úgy az egyik karját ki is húzta az ing ujjából, s a többi kaszást is biztatta, hogy vessék le az inget. Az aratógazda rájuk szólt: "Emberek, felvegyétek az inget! Olyan meleg nincs, hogy az ember az inget el ne birja." Az asszonyok, lányok is három szoknyát hordtak aratás közben, s előttük fehér vastag kötő vót, kimerkolva /keresztzemesen kihimezve/ rózsákkal.

Aratás végeztével az uraság képei buzakoszort kötöttek. A koszoru korona alaku volt. Mindég tavasz buzából kötötték.

Más levágott terményt nem kötöttek bele, csak buzát. "Olyan állása vót a buzakoszorunak, mint a magyar koronának. Élő virág is vót rajta. Leginkább szalmavirág. Annak olyan erős a szirma, hogy nem fonnyad el, hanem szárazon is szépen, színesen megmarad. A koszoró aljára fetyögöket kötöttek. 5-6 kalászból kötött csokrok lógtak rajta."

Az alapforma később is megmaradt, de a diszítése, kidolgozása változott a buzakoszorunak. A vázát főzfavesszőből csinálták. Először egy köralakura hajlitott vesszőt tettek alulra. Ehhez félkör alakura hajlitott, felfelé görbülő vesszőt erősítettek, s erre merőlegesen egy másikat. Így a koszu félgömbjét a két félköralakban hajlitott, egymásra merőleges vessző négy egyenlő részre, négy ablakra osztotta. A négy ablakba négy tyükört fontak buzakalászból, a félkör alaku vesszőknek a köralakúval való összeillesztési pontjaihoz pedig lefelé lógó négy kosarat. A kosarakba rózsát tettek. A köralaku vesszőre pedig annyi lefelé lógó szalagot kötöttek, amennyi csak ráfért.

A koszort két gereblyenyélre tették és két leány felváltva vitte két fiuval. A lányokon fehér bluz, rózsaszínű alj volt, s előtte fehér fodros kötény. A koszoró előtt a képésgazda ment. Utána a kaszások következtek. Régen munkaruhában mentek, később azonban felöltöztek ünneplőbe és úgy tették a vállukra a kaszát. Pengették a nót aszóhoz. Az emberek után mentek a lányok, asszonyok, majd a legények. De kísérté a menetet a falu apraja - nagyja is. Két oldalt meg ott volt a sok bámészkodó gyerek. A menet a képésgazda házatól az uraság kastélyáig nótaszóval vonult végig a falun. Főleg aratásról szóló dalokat énekeltek.

Mikor beértek a kastélyba, elcsendesedtek. Az aratógazda beköszöntöt mondott. "Jó napot kívánunk, erőt, egészséget! Hála Istennek, az Ur segít ségével bevégeztük az aratást. Legyen hála és dicsőség urunk Istenünknek. Az Ő segítségével haladhattunk csak a munkában, melyet szerencsésen bevégeztünk. Nagyságos urunknak pedig kívánunk sok erőt, egészséget, hosszú életet. Isten éltesse sokáig, hogy sok szegény embernek tudjon kenyeret adni!"

A báró képeseitől rendszerint az intéző vette át a koszorut, mert a báró nem tartózkodott Sályban. Ilyesféle szavakkal adta át a kepeggazda a koszorut a báró intézőjének: "Tisztelt Intéző Ur, hoztuk a koszorót! Az elkezdett aratást szép csendben el is végeztük. Most bemutatjuk belőle ezt a koszorót. Isten éltesse a Tekintetes Intéző Urat sokáig, sok számos éven át, hogy sok éven át köszönthessük aratásunk végeztével. Ezt a koszorót olyan szeretettel tessék fogadni, mint amilyen szeretettel mi hoztuk." Az intéző ezt felelte rá: "Nagyon köszönöm és átveszem a koszorut."

Utána énekeltek a képek. Általában a Himnuszt. Gorovénél többnyire katolikusok voltak az aratók. Ők a kezdéskor is énekeltek "Hálát adok Néked édes Istenem..." kezdetű egyházi énekkel köszöntöttek. A báró képei inkább reformátusok voltak. Ők meg a "Vigak e föld lakosai..." meg "Tebenned biztunk elejétől fogva..." kezdetű zsoltárokkal. Koszoru átadó dalt Sályban nem ismertek. Hajdu György /sz. 1891./ tanult csak ilyet summás korában valahol Esztergom megyében, s egy koszoru átadáskor Sályban is elénekelte egyedül, nagy tetszést aratva vele.

"Hej a sályi nagy kastélyra felsütött a szép nap,
Méltóságos ur munkási szépen dolgozgatnak,
Dalolgatunk, mert örömnapp ez az aratóknak,
Behoztuk a koszorókat méltóságos urunknak.

Szeretettel üdvözljük méltóságos urunkat,
Fogadja el földiszitett buzakoszorókat,
Áldja meg az Isten a mi munkás két karunkat,
Vele együtt munkaadó méltóságos urunkat.

Mai napon azt kívánjuk méltóságos urunknak:
Sok szerencse koszorózza földi élet utját.
Áldja meg az Isten a mi munkás két karunkat,
Vele együtt munkaadó méltóságos urunkat."

A koszoru átadása után a bárónál a lányok, asszonyok új kendőt kaptak. Ezt kepekendőnek nevezték. A férfiak meg bort kaptak. Utána bál volt. Másnap a lányok boldogan kötötték fel a kepekendőt, hogy mutogathassák. Gorovénál nem adtak kendőt. Itt olykor vacsora, meg vál volt, s ihattak bort az emberek, amennyi csak jól esett. Nem is pohárral, hanem kis cserpákkal itták a bort. Birkát vágtak, gulyáslevest főztek és vacsora után huzta a cigány.

Az elmúlt évtizedekben teljesen megváltozott az élet betakarítása, a régi aratás ma már csak az emlékezetben él. A sályi Bükkalja Mezőgazdasági Termelőszövetkezetnek 1977-ben 1200 hold vetésterülete volt. Ennek aratását mindössze 20 ember véggezte kombájnok segítségével. Egy SZK 6-os és öt SZK 4-es

kombájn vágta le az ősziárpa és buztáblákat. Az aratásra való előkészület tulajdonképpen a gépek átnézése, karbantartása, ami gépállomáson történik. A munkát most is korán kezdik. Hajnali 5 órakor indítja a gépcsoport vezető a kombájnosokat, vontatókat a gépállomásról. Amint kiérnek a gabonatóbla szélére, egymás után és egy kombájn szélességével odébb besorakoznak a gépek. A táblát a szélen kezdik vágni. Mintegy 10-15 méter távolságra haladnak egymás után a kombájnok és összevágják a gabonát /hasonlóan a szántáshoz/. Kb. másfél kerülés alatt megtelik kicsépeelt gabonával a kombájn tartálya, s akkor kiürítik a vontató pótkocsijába. A kombájnok mellett öt darab MTZ 50-es Zetor vontató dolgozik IFA pótkocsival. Ezekbe ürítik a megtelt tartályokat. A vontatón csak a sofőr egymaga tartózkodik, mert mind a rárakodás, mind később a pótkocsi kiürítése, a termény lerakodása gépi erővel történik. A kombájn mellé csak oda kell állni a pótkocsival, s abból folyamatosan ömlik a pótkocsiba az elcsépeelt mag. Lerakodáskor a billenős kocsi maga kiönti tartalmát minden emberi erő közreműködése nélkül. Ha megtelik egy-egy pótkocsi, akkor a sofőr a szérűre, teljesebb nevén a kombájnszérűre hajt vele és ott üríti rakományát. Ez tulajdonképpen magtisztító, szárító telep, mely nevét a nyomtatás idejéből örökölte, amikor is a szérű a learatott buzakévék tároló helye volt, s itt végezték el azok kinyomtatását is. Ma a szérűről szállítják a magot a Terményforgalmi Vállalathoz, amit pedig nem kell azonnal eladni, azt a magtárba. A kombájn a szalmát csomókba préselve rakja le maga után a földre. Ezt szalmahúzóval húzza össze egy helyre egy traktor és kazalrakó gép rakja kazalba mindjárt helyben, a föld egyik sarkán. Az egész aratás csupán gépek vezeté-

séből, irányításából, esetleg meghibásodás esetén azok javításából áll.

Ebédet a bükkábrányi ÁFÉSZ vendéglőjéből hoznak az arató gépészeknek. Nem megkülönböztetett aratási ebédet, hanem jellegzetes vendéglői menüt. A nap többi részének kosztját ki-ki a táskájában maga hozza. Van egy vízfordó fiú is, aki két ivókannával hordja szét a vizet. Ő a putyinkás utóda.

Egy gépen két kombájnvezető teljesít szolgálatot. Így egymást válthatják, ha elfáradnak. Ezért egy-egy gép még 20 órát is dolgozik egyhuzamban.

Igy vált egyszerűvé a régi aratás. Nem kell már hozzá a falu tekintélyes részének erőfeszítése, nehéz fizikai munkája.

NYOMTATÁS KESZNYÉTENBEN

Galuska Imre

A kalászosokból való tömeges szemnyerés három módja – nyomtatás, géplés és kézi cséppel történő cséplés – közül, melyek részint egymást váltották az idők folyamán, részint pedig egymás mellett, párhuzamosan folytak, ezuttal a nyomtatást örökitem meg. A gabonaszem nyerésének mind a három előbb sorolt módját a "cséplés" szó alá lehetne fogni. Egyébként ez a szó: cséplés, csiplis nálunk még eléggé passzív szó. Választékos, "hivatalos" is van rajta. Máskülönben csak a cséplés munkáját jelenti egyedül. Viszont csipelni csak csippel – 'kézi cséppel' – szoktak. A vele folyó munka csipeis, mely névből az e hang sohasem hiányzik.

Hogy a gépi cséplés nem szorította ki egy évről a másra a nyomtatást, különféle okai voltak. Nem volt elegendő lovasgép, de kivált majd tüzesgép eleinte. A tizennégyes háború alatt a benzines motorhoz nem volt elegendő üzemanyag, de nem volt munkáskéz sem elegendő a csépléshez, viszont a nyomtatáshoz szükséges munkaerő kitellett esetleg a családból, vagy ha nem is, hát szomszédságból-segítségéből, – és nem kellett kiadni géprészt sem. A kézi csép alá nem kerülő gabonát – rozsot – továbbra is csak nyomtatni kellett, mert nagy szalmája miatt a lovasgép nehezen vagy sehogysem tudott volna vele elbánni. Vé-

gúl az első időkben a régi, hagyományos módszerhez mint jobbhöz is ragaszkodtak: Nem nézték jónak a gépből kikerült szalmát: nincs eléggé összetörve, erős, éles, tehát alkalmatlan aljazásra, mert felsértheti a jószágot. E kifogás azonban mihamar erőtlenné bizonyulván, nem sokáig tarthatta magát. Mikor némelyek az első világháború idején a nyomtatást, a szemnyerésnek ezt az ősi módját vették újra elő, az már csak kénytelenségből történt.

A nyomtató szérű készítése

A nyomtatás céljára a kazlak mellé szűrűt – szérűt – készítettek. Körülményes, gondos elkészítésének kettős értelme volt: a kinyomtatott, kitaposott szemek helye tiszt a legyen, továbbá, hogy azokat a nyomtató lovak bele ne tapossák a földbe. A szűrűnek tehát tisztának és keménynek kellett lennie.

A kellő nagyságu területet a növényzettől letisztították: kapával felnyesték, kinyesték. Esetleges hepehupáit elegyengették. Azután huzamosan, órákon át is, lovakkal tapostatták a szűrűt, Egy nap feszt hajtottak hat lovat rajta, mint majd nyomtatáskor. Utána, esetleg csak másnap, jól fellocsolták, egészen lágyra, akkor lepejválták, vagy törekkkel meghintették, majd takarosán, szépen lebunkózták, azaz bunkóval ledöngölték.

Még fel is kentik, vagyis kimázolták. Olyan vót, mint a házfőgye: sima, mint az üveg, akár a tükör. Nincs ezekben a hasonlatokban semmi tulzás, azaz hogy van, de csupán annyi, mint amennyi a hasonlatokban szokott lenni általában. A hüvös he-

lyen huzódó harmatos gyalogut szokott ilyen acélszinű ragyogásra verődni olykor, vagy a traktor gumikereke nyomán könnyebb esők után a földut... Id. Balázs Bertalan mondja, hogy majdnem két napot kellett a szűrűvel dógozni, még a ló patájának se vót szabad rajta megláccani.

A szérüt "tepsi"-nek emlegették tréfásan, mert ember és állat sült benne a hév napon, "a maga zsirjába".

Az ágyás rakása

Rendszerint kazalból nyomtattak, de a nem a legidősebb nemzedékhez tartozó D. Oláh József szerint azok, akiknek sok terményük volt, egyenesen szekérről is.

Megkeztik a kazlat, a vigit; beágyaztak szépen kerekre. A szérüre beágyazott, körbe terített, lerakott, nyomtatásra váró, vagy nyomtatás alatt lévő kévék együtt alkotják az ágyást. Ezzel a névvel nálunk nem nevezik a veteményes ágyat is, hanem így: hagymaágy, paprikaágy, virágágy, tulipánágy, stb. Ellenben ágyás a neve és mértéke a vályogvetésre, vagy simításra elkészített sárnak, mely szintén köralakot formáz és tapossák. Jó nagy ágyás sarat csináltam. Kell aho két ágyással is csinálni.

Az emlékezet szerint egy ágyásba mindig hat keresztet ágyaztak. Vagyis 108 kévét ágyaztak be körbe, meg persze az ehhez tartozó hat kaparékot. A fiatalabbak 4-5-6 keresztet emlegetnek, s hozzáteszik, hogy a szűrűtül függött. A kévék lerakásának módjában aztán végképp nem egyező az emlékezet, csak

annyiban, hogy beágyaztak szépen, kerekre.

Az ágyás-rakást, beágyazást a terít igével is szemléltetik. Van-nak, akik úgy emlékeznek, hogy az ágyást gyűrű alakra készítet-ték. A luci származásu Czagány Bertalan szerint három kör kévét raktak le. Két sort farkával – kalászos végével – egymásra, tehát tövel kifelé-befelé. A harmadik sort a nagyobb kapacitású külső sorba rakták kifelé a tövével. De a közép sem maradt egészen üresen: ide tették a kaparékokat. Meg majd a körből a ló által ki-taposott szalma behányása ugys betölti a közép ürességét.

Id. Visegrády István 13 éves korában egy tőtiskerülőnél – gát-őrnél – volt luhajtó a Kocsordos mellett. A kévét fejivel kifelé rakták le – beszél. A következő sort az előző sorra mindig úgy rakták, hogy a kéve feje az előző sori kénének a tövét a kötél-ig takarja. Négyzögletesre rakták az ágyást, de mégis kikere-kedett az. Az ágyást akként fordították meg, mikor arra sor ke-rült, hogy ott kezdték a fordítást, ahol a kévék lerakását abba-hagyták. A kévéket a tövükön fordították át, az átfordított sor tövére a következő sort kalászával a kötélig.

Fekete Ferenc szerint az ágyás rakását középen kezdték : Letettek egy kéve búzát, a kalászát felhajtották, feltürték. A többit aztán körül-körül kalászával rá. Olyan formán rakták tehát, ahogy az egy kaparikra rakott kazal fenekét, csakhogy küllősen, sugarasan. Emlékszik, nyolc-tíz lépés is volt az ágyás átmérője, de mikor már ki vót taposva, volt tizenöt lé-pés is az. Mások is hasonló átmérőt emlegetnek: 12 métert.

Ozsváth Péter is csillag alakra lerakott kvévekről tud. Kö-zépen kezdték a rakást, csakhogy tövel befelé feküdtek a ké-vék egyvégében, nem egymáson. Egy-egy sor – küllő /csak

én nevezem így!/- közti hézagot úgy töltötték ki, hogy a kékék mind az ágyás széle irányába néztek sugarasan, forgatáskor csak egy irányba fordították meg. - Ozsváth Péter bácsi 78 éves /1888-ban született/. Most kerülő, vagyis hát vagyonőr a határban. 1965. nyarán az Ujtemető szélén ülve az 1944-ben ásatott tankcsapdában nőtt földibodza leveleit lerakosgatva mutatta meg nekem, hogyan rakták az ágyást.

D. Oláh /Dudás/ József is úgy látta, hogy a lerakást középen kezdték. Letettek néhány kékét s ezeket körülrakták fejjel felfele, dülő formába, egy sor kékével. Majd ugyanígy újabb sorokat körbe, hogy az újabb sorban lévő kékék az előzőben lévőket kötetlig formán takarják. Az ágyás széle felé haladva a gyűrűk növekedésének megfelelően mindtöbb kéve került egy sorba. A kékéket kibontották.

Id. Balázs Bertalan is hasonlóképpen magyarázza, csak hogy a lerakás nem középről indult. Leraktak négy kékét hosszában. Rájuk keresztben kalásszal felfele egy sort. Aztán tovább egyre-másra minden kéve tövére a kötélig a kalászával a következőt. Az ágyás kerekességét legyező irányu rakással alakították ki. A kékéket ki nem bontották. Kivágta a ló maga, ammejiket ki nem vágta, forgatáskor kibontották. Turóczy István is azt mon ja, hogy nem kellett azokat kibontogatni, megtették azt a lovak.

Az ágyáskészítésnek a Visegrády István, D. Oláh József és Balázs Bertalan által elbeszélte módja szerint csak a kezdő kékék kalászhai érintették a földet; a Fekete Ferenc leírta mód szerint még az egyetlen, középre tett kiindulási kéve kalászhai sem, mert a kalászos részt visszahajtották.

Nyomtató lovak

Nyomtató lovak számaként 10-et is emlegetnek. A mult század derekán némely gazdának magának is volt ennyi lova, még több is. Ha nem volt, össze is fogtak, hogy szaporábban menjen a nyomtatás. De nyomtattak csak kettővel is. Visegrády István szerint öt ló ment egymás szélteben, öt utána. B. Oláh János azt mondja: mikor hogy; mikor hattal, mikor négygyel nyomtat tak. Másodszori adatgyűjtésem alkalmával Visegrády István is ennyiről szólt. A legtöbbben – a nem a legöregebb nemzedékhez tartozók – három-négy lovat emlegetnek. Némelyek szerint egyszilibe ment a 3-4 ló, mások viszont úgy mondják, hogy ha három ló járt az ágyáson, ezek egymás mellé volt ak kötve, ha pedig négy, akkor kettő-kettő egymás után, id. Mónus Demeter szavaival: két "tráncportba". Az egymás mellett haladó lovak össze voltak kötve kötőfékkal. Az egymás mögötti két belső szintén. Egy száron – az első nyerges ló hosszú pályáján, kitódott, vagy csak egyszerű kötőfékjén /mikor milyet kívánt az ágyás átmérője, vagy a lovak száma/ – fogta-hajtotta a luhajó a szérű közepéről az összekötött lovakat. Simon Lajos bácsi – nyugodjon – k.u.k. nyelven szemlél-tette velem a luhajtást a szérűn: Mint a huszároknál cigliszáron, beáll egy altiszt a rajcsurba, oszt pattogja körül a lovat. A nyergesnek fogták a kötőfikjét. Még ojan gyerek is vót – tette hozzá –, hogy a nyerges lura felültették.

A luhajó – többnyire nagyobb fiugyerek volt – alig látszott ki a fellazult szalmából. "Erzsikém, hozzál egy kis vizet!" – Vót egy hosszú ostor csinálva, azt suhogtatta, elírt a szilső luho is. El is lehetett szidülni a forgásban. "Fordujjatok meg

mán, mer elszidül az ember!" A megfordulásra inkább a lovak kedvéért volt szükség. De elszédült valaha Turóczy Ferenc is, ezért utójafele nem forgott, csak a fején vette, szedegette keresztül a hosszú kötelet. Vagy úgy bántak, hogy hátuk mögött az egyik kezükből a másikba adták. Nem egy nyomba jártak minduntalan a nyomtatós lovak: a lóhajtó kijebb, vagy bejebb eresztette. Ozsváth Péterék valamikor a nyomtatásra összefogtak többen két – két lóval, ketten, hárman is, s úgy nyomtattak hat lóval például, hogy minden pár lónak volt egy lóhajtója. "Mengyek elől, vezetem a két lovat." Utána a másik, majd a harmadik, de nem egy nyomba, hanem egyik a másiknál fokozatosan kijebb. Ugy, mint a boronafog. Ozsváth Péter bácsi nyomtatási módját – vezetett lovakkal – többi adatközlőimtől nem hallottam. Hát Szabó László meg mit mondott, miközben teszi-veszjével a vizet szűrögette! Ő is volt gyerekkorában lóhajtó, Dudás Andrásnál, hol a lovak a szérü közepébe ásott oszlophoz kötve forogtak. Ellenvéte semre, hogy hát a lovak kötele körülcavarodott az oszlopon, azzal felelt meg, hogy : igen ám, de forgókarikája volt az oszlopnak. Többi adatadóm nem tud erről semmit. D. Oláh József sem, annak a gazdának a fia, kinél Laci bácsi lóhajtóskodott. Ha látta, bizonyára nem itt látta az oszlopos szérüt – bár próbálkozhattak itt is vele – , hanem máshol, hiszen nagy földet bejárt, még Albániában is volt a háború alatt. De lehet az is, hogy a nyomtatás és a lovas géplés mosódott össze Szabó László emlékezetében, ugyanis valahányszor az oszlopot firtattam, a beszédet mindig a járgányra terelte, melyben a nyerges lovak feje ki volt kötve a hajtókarhoz, s a lóhajtók a lovak után jártak...

Kiáltották, hogy: "Hugyik!" – Akkor vezesd le a lovat a szűrű-
rül. – "Nem tudol rá vigyázni!"

Ugyanigy harsant a huszárkaszárnyában is, mire a lótrázsának a ló farához kellett a pitlivel ugrani, Csak itt meg a nyomtatásra maradt fenn ez a névszóige, meg még egy tokaji származásu aszszonytól hallott szólásban: Hallgat, mint a hugyó disznó. Máskülönben már főnévből z-vel képzett ige alakult hosszú gy-s ejtéssel az ősi nomen-verbumból.

Látták, észrevették, ha a lovat a vizelis kiszteti. Olyankor megáll a ló, szétveti a két hátrulsó lábát. Mikor látták, hogy kiszülődik a lu megkönnyebbedni, akkor leálltak. Lehajtották az ágyásrul. Belevizelni nem engettik. Általában egyszerre, vagy egymás után, mintegy "kedvet kapva" egymástól végzik a lovak ezt az elemi életfunkciójukat. Már a másik fiziológiai folyamatra nem lehet ügyelni. Ezért mindig állt ott valaki az ágyás mellett: vagy asszony, vagy ember, oszt ha beleganajolt a ló, kivették belőlle. Vagy egy gyereket állítottak oda, hogy a ló ganajozását kiszeggye. Vót ott egy kosár, alámarmolt, oszt beletette a kosárba. – Kézzel megfogta – nézett rám Czagány Bertí bácsi jelentősséggel, várva, hogy mit szólok hozzá. Balázs Bertí bácsi: Megfogta szalmával, belerázta a kasba. Van, aki a lovak betanultságáról tud: Ugy rá vótak szokva, hogy némejik bele se ganajolt.

Voltak sokan ökrös gazdák. De Berzi Oláh János bácsi megmondta magyarán, hogy szarvasmarhával mért nem lehetett nyomtatni: A tehen nem jó vot, az befosta.

Előfordult azonban ökrökkel való nyomtatás is. Mónus Deme-

terék egyszer így nyomtattak. Még iskolaköteles korában volt, talán 1903-ban vagy még előbb. Az ökörrel való nyomtatás egyáltalán nem volt szokás. De nekik nem volt lovuk. Apja, Mónus Pál, összefogott a komájával, Balázs Józseffel. Hallod, hát az ökör is ippenugy gázol, mint a ló, hát próbájjuk meg. Így aztán mind a két helyen ökörrel nyomtattak. Megkezdték a szem kiválasztását kézi cséppel már, de szaporábban volt amugy, meg különben is csép alá csak a gabona való.

Egy pár ökör ment elől, de a másik pár utána nem egy nyomon. A hátrulso hajszás ökör a két első közét járta. Mint a borona fogai, úgy egészítette ki egymást a négy ökör nyoma.

A nyomtatás menete

...Járatták, tapostatták az ágyást. A lovakon nem volt patkó; mezitláb jártak, hogy a szérüt fel ne törjék. Nem kellett a patkókat le se szedni, mert a lovak be sem voltak vasaltatva, hiszen a minesen nem szabad a lónak csak vasalatlan lenni, márpedig a ló, hacsak nem fogták, mindig kivel vót. De ha fogták is, ha nem olyan uton fogták, hanem csak itthon, mezei munkára, nem vasaltatták be.

...Miután jól megjáratták, megtapostatták, – átfordították a kévét.

– Átforgassuk! Most már át lehet forgatni.

A kévét favillával – vót aho ojan kis görbe favilla – fordították meg. Sorba, két-három ember is csinálta. Az első villával oda fordították, ahol nem vót semmi, a második villá-

val az első /tuniillik a már átfordított kéve/ hejire. Szürül keztek. Fordításkor a kévét meg is rázták, hogy a szemek kihulljanak belőlük. A szérü tágasabb volt, mint az ágyás, s egisz szilre nem teritődött, hogy legyen hova a kévét átforgatni meg majd a szalmát lehányi.

A favillák, melyekkel az ágyáson tevékenykedtek, háromágúak voltak. Itt-ott, fennmaradtak mint gyűjtő villák mind a mai napig. Ágaik hosszúak, 50-60 centiméteresek és szépen íveltek. A fának kétszeres hasításával és közbeékeléssel nyerték készítők a három ágat. Volt a favilláknak egy másik típusuk is: A középső ág a nyélnek volt a folytatása, a másik két ág pedig ehhez volt jobbról-balról hozzáipitve. Összefogta keresztben a három ágat egy pánt, az ágak véseteibe illesztve és szögelve. A vásáron vették, hová a Bükkből hordták árulni.

Általában a fordítást két ember végezte. Czagány Bertalan úgy tudósít, hogy a nyomtatáshoz legalább négy ember szükségeltett: egy luhajtó, egy a trágyát összeszedni, kettő pedig, aki forgatott, majd végezte a többi soronkövetkező teendőket...

Miután a megforgatott ágyást is jól összegázolták a lovak, a kévét, akarom mondani: a szalmát – mer akkor már csak szalma – visszafordították, behányták. Majd a két ember nekiment az ágyásnak, oszt villával szíjjelszórták. Rázta a két ember. Felrászpitálták a szalmát. Ez is továbbjártódott. Taposták tovább a lovak, mindig taposták kifelé, az ágyás szélire. A kévét tehát tulajdonképpen csak eccer kellett fordítani. Azután mán szalma vót, hasig irt a lunak, bukdoztak benne a lovak. Melege volt a luhajtónak is! El lehetett mondani: Meleg van a cigányra /Magyar is alig ájja./

A folyton kitaposott szalma – ott volt a két villás – beforgató-
dott. Mindig hányták-rakták be azt a törött szalmát a lovak alá.
Körülhánták favillával. Felvertik az ágyást. "Verjük körül az
ágyást!"

Mikor jól meg vót törődve a szalma, nem láccot fej benne:

– Jó van az mán, komám!

Visegrády István beszéli: Majd mikor oszt eltapostuk, akkor
osztan ment könnyen. A lovakat levezették az ágyásról, hűvös
helyre álltak velük, eperfa alá – hova, vagy a nyári jászolra kö-
tötték őket. De még szükség lesz rájuk ezen az ágyáson – meg-
látjuk nemsokára.

Letisztogatás

A tapostatás után jött a karimázás, lekarimázás: A szalmát
lehúzták az ágyásról a szilire karikába: lekarimázták, mégpa-
dig a nyomtatás legöregebb tanui és résztvevői, B. Oláh János
és Visegrády István szerint – görbe vasgerebjével. Ezt az
ágyás körül gyűrűbe lehuzott szalmát is még járatták, megta-
postatták a lóval azután villával a szalmát kirázták, ideiglenes
csomóba hordták, majd a karimából kinyomtatott és kirázott
szemeket az ágyáshoz, akarom mondani: a leendő garmadához
seprették.

A fiatalabb tanuk és résztvevők szerint azonban nem lehuz-
ták a szalmát, hanem lerázták. Vagyis: Miután már szemet nem
találtak a fejbe – kalászbá – , hozzáfogtak rázni. Rázogatta a

két villás a szalmát ki a szilire. Favillával karikázták az ágyáson, hogy a szem kiperegjen belőle és kihányt ák félre, egyelőre csak csomóba, halmazba, hogy onnan meg kazalba felvillázzák.

Turóczy Ferenc az ágyás szalmátlanítását így beszélte el: Le-szalmázták, mikor mán nem vót kalász, favillával. De a két leg-idősebb ember szavai amellet bizonyítanak, hogy annakelőtte a nyomtatásnak ezt a részét sem villával, hanem külön a nyomtatás céljára rendeltetett görbe és hosszú fogu vasbereblyével végezték. Ha a nagyja-szalmát nem is, de az apraját nem villával hányták le, hanem lehúzták ezzel a görbe fogu gereblyével.

A nyomtatás legfiatalabb tudója, résztvevője, Turóczy Ferenc is a legöregebbekhez hasonlóan úgy mondja, hogy a szalmát gyűrűbe hányták le: körbe, ahogy az ágyás vót, úgy rázták körül a szalmát rajta. A többiek azonban mind csak úgy magyarázzák, hogy csak egy helyre, a szerű egyik oldalára hányták le a szalmát, mégpedig a készülő szalmakazal felőli oldalára.

Id. Balázs Bertalan /született: 1900-ban/ az ágyás szalmátlanítását így beszéli: Két ember állt az ágyáson szemközt. A villára vett szalmát megrázták és az ágyásról lelökték. A harmadik onnét hordta kazalba, illetőleg még csak csomóba, de még az is megrázta, mielőtt villáján elvitte.

Id. Mónus Demeter, aki éveken át viselt a Szabó Gyula, majd a sógora, Fekete Károly cséplőgépjénél percentes gazdai tisztet, mondja, hogy a cséplőgép a nyomtató ember munkáját leste el: a cséplőgépben is van villa, szalmarázó, stb.

Kazalrakáshoz egy ember nem elég. Ha sokan nyomtattak, mondjuk, összefogva, akkor egyuttal a szalmát is azonnal kazalba rakták.

Balázs Bertalantól a karimázás felől érdeklődve, azt mondta, hogy tud róla, de: Attul függött, hogy ki hogy csinálta: mink így csináltuk. Ugyanez mondható el a nyomtatási munka részleteiben adódó többi különbségről is.

A szalma lehuzása, lerázása után ismét sepragettek, majd a lovakat újra az ágyásra vezették és azt megint tapostatták, hogy a még benne található ép vagy kellően ki nem taposott letöredezett kalászok szemtartalma kitipródjék. Ezután a lovak a következő ágyás leterítéséig pihenhettek, ehettek.

Az ágyás utolsó megtapostatását az ágyás körülseprise követi. A szűrűt körülseprettik gajjseprűvel, a szilit, mégcsak bírta a seprű, hogy szip kerek garmada legyen. Akkor elővették a törekelő gerebjét... Hosszu és görbe vasfogu gereblye volt ez. Fogai a nyele felé görbülnek. Találni még egyik-másik portán nyeletlenül a disznóól tetején, vagy a padon a tető lece közé szurva, szilvafa ágára-hova akasztva, de többnyire már csak darab van a fájából, az is kikorhadva a vasfogak tövén... Vót annak, mongyuk aztat, hat foga; ritka gerebje vót. A legöregebb tanuk emlékezése szerint - mint fentebb írtam - a szalmát is ilyennel húzták, karimázták le az ágyásról és nem villával rázták le, mint később.

A leszalmázáskor azonban csak a naggya szalma szedődött le rulla. A törek és a pejva rajta maradt az ágyáson. A törek a fej és a szalma töremorájából álló mellékterméke a nyomtatásnak, illetve a cséplésnek. A töreket ujabban nevezik nagy-töreknek is; nemcsak azért, mert nagyobb szalmatöredékek és kitaposott, kicsévelt, de egészestül maradt kalászok is meg-

találhatók benne, hanem hogy kifejezetten elkülöníték az ujabban töreknek is nevezett aprópejvától, vagyis egyszerűen, eredetileg pejvától.

A pejva vagy péva 'a buzaszem tokja'; az árpapejva vagy - péva pedig 'az árpa hosszú szálkája, az idősebbektől még tudott és használt néven: kalásza'. Turóczy István magyarázata szerint "dárdája". Ezekről a nyomtatási melléktermékektől lehetőség szerint megtisztították a garmadát. A nagytörektől vagyis a törektől a rázógereblyével. Az aprópelyvától, vagy pelyvától pedig seprűvel, majd szeleléssel.

A rázógereblyével úgy dolgoztak, hogy felmerítették, azaz a garmadába belemerítve megemelték, oszt rázták, hogy a szem mennyen ki belőle. Kaparta az ember, közben a lábával rugdosta - mondja Czagány Bertalan - , hogy a még törek közt található szemek kiperegjenek. Balázs Bertalan még pontosabban elmagyarázza a mozdulatokat: Meghúztam a pejvát, megrántottam magam fele, és belrugtam a gerebje fele, odarugtam - mutatja, kifelé fordítva jobb lába fejét -, ferde lábbal. A nagytörek lehúzásának, lerázásának az iránya: Kifele húzták, de egyik szírrül a másik fele, a szalma fele, tudniillik arra az oldalra, ahol a szalmakazlat rakják. Még csak ki nem irt a szűrűről vele - így Ozsváth Péter -, mindig rázták, a lábokkal rugdosták. Szóval a görbe gereblyével kitörekeltik az ágyást, lehet mondani már: a garmadát.

D. Oláh József azonban úgy beszéli, hogy a rázógereblyével két irányban, kétszer is megdolgozták a garmadát. Szírrül keztik, befele kaparva rázták, hogy a szem mindig a közepibe menjen. Mikor egy sort beráztak - felrázták jól -, akkor kifele,

oda, ahol a szemet felsepertik, a tiszta hejre. A rázógereblyének a többszöri munkájáról tud Fekete Ferenc is: Rázógerebjével le-szették rulla a töreket. Addig szették le rulla, ameddig lehetett. Lerázták avval a rázógerebjével; minden kihullott, csak a töreket kaparta le. – Ugy, mint a gép – magyarázza Mónus Demeter. Sőt Turóczy Ferenc kisebb fogu gereblyével való munkáról is tud, a kisebb pejva lekaparására. Az öreg Visegrády István is azt mon-dja, hogy mikor apróbb vót a törek, a sűrűbbel dolgoztak.

Az aprópelyva egy részét is a rázógereblyével takarították le az ágyásról. Bár ezt a pelyvát már csak azért kaparták-rázták a gereblyével, hogy a szem kiperegjen. Ezt az aprópejvát pedig. – akkor elővették azt a törekelő gerebjét – így beszéli Ozsváth Péter – , akkor oszt a lábokkal mindig vertik, hogy peregjen ki abbul az aprópejvából a szem.

Mikor evvel vigeztek – folytatja az imént idézett Ozsváth Pé-ter –, akkor elseperttik takarosán körül. Sokszor sepregettek. Hanyadszor már e körül az ágyás körül! jött a tisztítás. Benne volt még a garmadában az apró pejva meg a törek legapraja is. Le rulla! Gajjseprűvel leseprettük a szemetet meg a visszama-radt pejvát. Lehajtották a gajjseprűvel. Lefeleztik a seprűvel az aprópejvát. – Így mondják mindnyájan, egyezően a legöre-gebb és a legfiatalabb tanuk. Miből volt a seprő? Cinagevessző-ből meg maloggyaezekből. A bérnyomtatók is hoztak magukkal seprűt, ezeké jó szilfavesszőből.

A lehajtott, lefelezett pejvát – aprópejvát – mindig megszed-ték: egy alkalmas helyre, a törekesbe /Bőcsön pévásba/ rakták. A törekes egyik-másik gazdahelyen az ól végében, a szin foly-tatásában alacsony ereszesen épült; az általában három osztatu

ól harmadik, legkeskenyebb, végső helyiségeként. Sok helyen azonban e helyett vagy e mellett a szalmakazal alá volt sikerítve. Rá volt rakva, ujabban rá vót gépelve a szalma. Le volt ásva négyágas, ezeken keresztül fák. Oldala is volt kóréből vagy nádból. Az ilyen törekest, szint, kóternak is nevezték, de talán csak ujabban.

A buzapelyvát takarmánynak használták be. Luval itették ripával; nagyon szerette a lu. De marhával is, ahol lu nem vót. Ezért megszédtek mind egy szálíg. A gabonapelyvát is volt aki megszédte, s vegyítve a buzapelyvával használták fel takarmánynak.

Jó volt a pelyva simitásra is. Vájokba is használták, de ide megfelelt a nagytörek is. A fojó berakására, vagyis a fal tetején végig futó folyógerendának a besaralására is nagytörek szükségeltetett.

A nagytörek – eredeti néven csak törek – általában azonban csak a szalmához tevődött, azzal együtt ment kazalba. Voltak azonban, akik ezt is takarmánynak szédtek meg. A heverő marhával itették, vagyis azokkal a szarvasállatokkal, melyeket nem igáztak, nem fogtak. Ujabban a tejelő tehénnek is adták. Bepá-szolták ripával, darát, vagy korpát tettek rá, belocsolták vízzel, megsavanyodott másnapra, mindig másnapra kiszitették.

A fal simításának finom munkájához az árpapelyva volt a legjobb segédanyag. Ez az árpaszemek hosszú szálkáiból tevődött össze – "kalászából". De még nem mondtam el, hogy a nyomtatásnak ezt a melléktermékét hogyan is nyerték.

Kalászolással.

Az árpát, mikor mán az ágyás rendbe vót, megkalászolták.
Csupasz vót az árpa – magyarázzák –, azaz toklásza, mint a bu-zának és gabonának nincsen, de hosszú szálkája – kalásza – min-

den egyes szemnek... Rávettik a lovat, hogy törjön le a kalásza. Kalászolásnak hitták. A cséplőgépben ezt a funkciót, majd a kalászvágó végezte.

Kalászolás végeztével az ágyást elsőbb körülesprettik csinosan, oszt akkor seprűvel lehajtották rulla a sok-sok apró "dárdát".

Igy hagyta ezt emlékezetül B. Oláh János. Rajta kívül már csak az újabb nemzedékhez tartozó Cs. Turóczy István a tudója. Ő illette a kalászt is a dárda nevezettel. A többiek az árpával nem végezték már ezt a többlet-műveletet, de nem is hallottak már róla. Persze a kalászt ők is lehajtották seprűvel, lefelezték, csak ezt megelőzően a lóval való külön tapostatást nem művelték. A nyomtatás legutolsó idejében az árpát a többi kalászossal egyező módon nyomtatták már. Elegendő - azzal tartották - a kalásznak a szemről való letördelésére a rend szerint való járatása a lovaknak, meg a munkások taposgálása az ágyáson. De meg is ismerték a mónárok, mikor már gépek is jártak, hogy melyik a nyomtatott árpa s melyik a gépelt, mert a már csak úgy egyszerűen, kalászolás nélkül nyomtatott árpának /vagy talán minde-
niknek? a kalászoltnak is?/ mindnek vót egy kis kalásza is, vót egy kis hegye - beszéli D. Oláh József. Ugyanő beszélt az is, hogy nagybátyja, Dudás Ferenc, valamint Nagy János sógorok voltak - ők nyomtattak, lévén a községben a legkonzervatívabb gazdák, legutójjára, ők még úgy takarták az árpát, hogy nem kötötték be, csak felgyűjtötték, rudasba rakták, s mint a szénát, úgy hordták be, nem mint a kivis illetet. Így értesülünk az egyházi számadásokból is a múlt század derekáról az árpa betakarítását illetően. Nem különben takarták az uraság árpáját sem. 1845. szeptember 11-én "Mélt.: Uraság Abonyi Táblájában lé-

vő árpa rudasaiba, nevezetesen hat rudasba látt atott kárbecsültetett öt vékára." – Így olvassuk a község egyik régi jegyzőkönyvében /Bejegyzése Az 1840.^k Évi 9.^k Czikkelye tartalma ellenére elkövetett minden féle Tilalomtöréseknek./

A garmada

Tisztítás után összetolták középre a szemet csomóra – gereblyével, gerebje fokával, vagy pedig deszkából készült nyeles tolóval. /Hótólónak használja, akinek még van./ Ez a csomó már a garmada. S jóllehet a tisztítás már megvolt: a felezés, – de az apró pelyva egy része még benne maradt. Ez is a garmadáho lett összetakarítva. Majd csak a szóráskor, vagyis a szeleliskor kerül ki belőle, illetőleg rostáláskor.

A szérü közepére garmadába tolt pelyvás életet osztán háritották valami fedett helyre: színbe vagy csak az eresz alá, rendszerint azonban a székerszínbe. Öreg Visegrády István szerint a szemtartóba. Ideiglenes tároló helyet ért azonban e szón. Falapáttal szettik-hányták a szemet, fűzfából vagy nyárfából készült lapáttal. /Még ma is megvan, ahol megvan; havat lehet vele jól lapátolni./ Bele egy kerek vagyishát ovális alaku kosárba. Bordás kas, másképpen kávas kas az ilyen, melyet két ember megfog a két filin – beleférne tiszta szemmel egy mázsa, de törekes szemmel persze könnyebb a tele kas. Ha nem vót elég sűrű, még egy zajdaruhát is beleteritettek, hogy ne peregjen a szem. Általában két ember dőgözött vele, másik kettő esetleg lapátolta.

Fekete Ferenc szerint a garmadát nem szedték fel, hanem gereblyével tölték el fedett helyre. Visegrády István emlékezetében a szemtartóba, a színbe, lóvontatta deszkával tölték be a garmadát. Élére állított mintegy két méteres deszka volt ez, két vége kifurva, hogy oda kötelet kössenek, minél fogva huzza a ló. A deszka derekára függőleges irányú rud volt rászerezelve; ennél fogva tartotta egy ember, hogy a deszka el ne fituljon, hanem merőlegesen álljon. Ő Küszegi tótiskerülőnél látta így a Kocsordoson. Szükség volt a ló erejére, mert az ember nem bírta a gerebével tolni. Nagy garmada lehetett, nyilván, nem egy ágyás terméke. Csak tölték oda, oszt hánták be a lapáttal. Be a szemtartóba, a színbe.

A legfiatalabb adatközlő is, Turóczy Ferenc, ugy hallotta - tudja, hogy a garmadára terit ettek rá ujbul. Rajta nyomtattak még, a szemem. Mikor mán vót sok szem, akkor oszt garmadába hánták.

Ellenben Dudás József: Ráágyazás nem vót. Az azonban megtörtént - előfordult - szerinte, hogy a garmada elhordásával nem akarták az időt tölteni, hanem a szemet felhányták középre egy csomóba, s a következő ágyásban a lóhajtó azon járt köröskörül, vagy megállt egy helyen s onnét hajtotta a lovat. Czagány Bertí bácsi is: A garmadát fel kellett tisztogatni s ugy teríteni ujból.

Ozsváth Péter: Ha nem sok vót a szem, akkor ráágyaztak: ha sok vót, akkor tisztították: teljesen letisztították - 'letakarították' - vagy színbe, vagy ojan hejre; akkor oszt keztki ujra a munkát.

Máskülönbén attól függött, hogy nem jön-e valami idő.

- Mán takarítani kell, mert medvét kap!

Ha essőt kapott, medve vót - magyarázza Balázs Bertalan is. Ő szintén úgy mondja, hogy rendesen azér nem ágyaztak rá, mer féltek, hogy medve lesz.

Ha látták az időt, nem is teritettek - idézem tovább Ozsváth Péter bácsit. Csak vietlenül vót, hogy ágyásba írte az eső.

- Nem lessz!

A másik: - Ne terijjünk! - Oszt eccercsak bekövetkezett.

A "medvét" különben minden adatközlő kérdés nélkül felemlgeti. Egyszer: mert megsejtik, hogy kap rajta a néprajz. Mászor pedig, mert felejtethetlen az élménye az ilyen nagy esetnek. De csillogó szemmel, jókedvvel beszélnek el, mint a nehéz, izgalmas helyzetet szokták, "szép multságot, férfi munkát", melyben meg kellett állni a sarat.

Mikor oszt medve gyött! - essőt kapott! Mikor oszt vitte az ágyásrul a szemet a viz!

Egy kis idő múlva megint csak a medvénél lyukad ki B. Oláh János bácsi:

Aa, vót ott cikázás, mikor gyött valami záporesső! Asszonyok, gyerekek, mind az egisz család sepregetett!

Mégmeg az eső a szérüt is megrongálta: eláztatta, fellágyította, ugyhogy raparálni kellett és várni rá, hogy megkeményedjék. Egyébként kitarzott, nem kellett újra csinálni egyugyanazon szezonban, csak ha a giliszta felturta...

A TISZAI HAJÓZÁS ÉS HAJÓÉPÍTÉS SZAK- SZAVAI

Almásy Dénes

Aranymacska, négykapás horgony, amivel a hajókat horgonyoz-
zák le.

Aranylánc az aranymacska szárán lévő vaskarikába megkötött
vastag lánc. Hossza 30-60 méter. Ez a lánc tartja a lehorgony-
zott hajót.

Amarikáner. 50-60 mm vastag menetes orsó, 50-60 cm hosz-
szu ágas csavar szár, felső része forgó fejjel ellátva. Háromlá-
bu emelő, amit vasruddal csavartak lejjebb, vagy feljebb.

Aláfűrészelés az elsüllyedt hajó alá a kötél behuzása.

Ágyalás /vagy párnázás/, sólyafák vagy emelők alá épített
deszka- vagy gerendapakolás, hogy a talajba ne süllyedjenek.

Ánstikolás, deszka- vagy gerendafarakásnál 30-40 cm-enként
a jelzésig befaragtak, hogy az anyag a jelzésnél mélyebbre ne
hasadjon.

Állás¹, gerendákból kiépített munkahely.

Állás², a hajó valamilyen oknál fogva nem utazik.

Áradás, a folyó vízszintjének emelkedése.

Ár = áradás

Árvíz, magas vízállás.

Áradat = áradás

Alámos, a víz sodra a part alól kimossa a talajt, és az váratlanul leszakad. Egy leszakadó partszakasz gyakran többezer köbméter föld mennyiségű. Megtörtént, hogy éppen alatta ereszkedő fahajóra szakadt a part. Az állandóan romboló, építő Tisza változgatja a medrét. hol ma el lehetett hajózni, ott pár év multával már erdő nőtt.

Andrástartó, süvegfa.

Anyaszentes /vagy szentes/, fedeles hajók elejére épített kamra.

Átmegy /vagy átcsapat/, a hajó a tulsó partra hajózik.

Bajusz, két különböző deszkasor neve. Az egyik bajusz a fahajó orrtökénél, a hajó vízszintjénél, a jégvágó patkónál felszerelt védősor, kb. 3 méter hosszú, 30-40 cm széles. A fahajó elejét védte a jég szabdalásától, illetve a hajó elejének csapódó hordalékoktól. A másik bajusz ugyanaz, mint a basnyica.

Bak, kikötéseknél használt gömbölyű tölgyfatörzs.

Balkony, fahajó, fa komp, dereglye, ladik, csónak, minden fából készült vizijármű bordázata. A balkony mindig három daraból készül: a fenékbalkonyból és a két oldalbalkonyból.

Balkonyvas, a balkony szögállításának megfelelően készített L-alaku lapos vas, amit csavarokkal szorítottak össze a balkony csapolásoknál.

Bálványfa, a hajó alsóbb, legvastagabb, kettéfűrészelt fenyő- vagy tölgyfaderékből készített merevítő hajóoldal sora.

Bálványsor, a fahajó merevítő oldalsora, amennyiben nem kettőbe fűrészelt fatörzsből, hanem dupla deszkasorból készült.

Bárka, haltartó, vagy hajójavitásnál használt uszó dokk, amivel a hajó elejét vagy farrészét megemelték.

Bas, a fahajó első és hátsó ivelésénél kiképzett háromszög alakú helyiség, amit a hajósok raktárnak használtak. Van első bas és hátsó bas.

Bas ajtó, a bas bejáratí csapóajtaja.

Basnyica, /vagy basnica/, a fahajóknál az orrtőkénél és fartőkénél a bastetőre két oldalon épített, 30-50 cm magas, 3-4 méter hosszú deszka, ami védte a hajó elejét és végét, hogy a hullám át ne csapjon.

Bedurran, a deszka, vagy gerenda betörik, vagy eltörik.

Begyullad, /vagy befül, befullad/, a deszka, vagy gerenda korhadása, ha nem tud levegőzni.

Benézés, a kantárfák egy szintbe állítása.

Bevizelés, a fahajó résein beszivárgó víz.

Bikafa, a sólyatéren földbe ástott 2-3 db tölgyfatörzs, amihez a kihuzott, illetve leeresztésnél a hajót kötötték meg.

Burcsella, /vagy borjuszájú, harcsaszájú hajó/, 3-10-14 vagonos kis hajó, hasonló építési módszerrel, mint a fa ladik, vízszintes orr- és fartőke kiképzéssel.

Büszke, /vagy piszke/, 180-200 cm hosszú, vasalt hegyű karó, az ereszkedő hajó megállítására szolgált. A büszke alsó harmadára kötötték a kikötő kötélt egyik végét, majd a karó hegyét a földbe szántatták, ami ugy az ereszkedő hajót, mint az ereszkedő tutajt megállította. Használata nagy gyakorlatot kívánt. Szűk hajózási helyeken a vontató hajók megfordítására is használták.

Bárd, 50-60 cm élhosszuságú, kihajló nyelvű faragó szerszám.

Cigánytekerő, vízszintesen állványra fektetett fahenger, amire küllőszerűen csapófákat erősítve úgy alkalmaztak emelésre, mint az ásott kuktáknál a vedér kiemelésére a fahengert.

Cigli, fenyőfalécből készített fadugó, amivel a hajódeszkán lévő lyukakat tömitették el.

Ciglizés, a lyukak fenyőfa dugókkal való eltömitése.

Cuca, a kapukormány-szár /timonyszár/ végére szerelt 2 méter hosszú rud, amivel a fahajó kormányát nagyobb szögállásba lehetett állítani.

Cucavilla, a cuca tartóvasa, ami a timonyszárba volt ütve.

Csárda /vagy gojba, kaliba, csarnok/, a hajósok lakása a fahajón.

Cimsz, /vagy prémdeszka/, a fahajó legfelső merevítő oldalsora, amennyiben nem kettéfürészelt fatörzsből készült.

Csarnak, az őrfá és az árbóc kimerevitésére alkalmazott rögzítő kötélt.

Csat, a kötélt végére font fül, amit pl. a kikötőbakra akasztanak.

Csepegőkő, homokkőből kifaragott vízszűrő edény. Egy - két vedér hordalékos vizet szűrte tisztára egy nap alatt.

Csepra, nyeles vízmerítő.

Csikli, egy- vagy kétszemélyes könnyűjárású kis ladik, amit a hajósok átkelésre, vagy gázlókban a hajózható ut megkeresésére használtak.

Csikó, 10 - 12 éves fiugyermek, aki a kubikostaliczka elejére kötött kötelet húzva segített a meredekre való feljutásban.

Csókafészek, a hajódeszkában foltban kirohadt rész.

Csónak, függőleges orrtökével készített személyszállító, ami annyiban tér el a ladiktól, hogy a ladikot vízszintes orr- és fartökével építik.

Csónázás, egy fakaróra csomózott szalma, széna, fű.

Cin vessző, /vagy sin vessző/, 2-3 mm vastag, 2-2,5 cm széles 60-100 cm hosszú, mogyoróhusángból, vagy akáchasitékből készült lécs, amit a mohozásra helyeztek, majd leszegezték az iszkákkal.

Danguba pénz, a hajó várakozási díja.

Dangubál, a hajó várakozik.

Deci, decizés, a hajósok nem centiméterben, hanem deciméterben számolnak vízmélységet, hajóterhelést.

"Dobd el a macskát!", horgonyozzál el.

Dobókötel, 25-30 méter hosszú vékony kötel, a végén fából készült körtével. A körte súlya a kötelet kivitte a kívánt helyre. A dobókötel végére kötötték a vastagabb kötelet, amit a dobókötel segítségével áthúztak.

Domenta, /vagy domentát/, 2-3 szál fenyőből épített parancsnoki hid féle, amiről a fahajó kormányzása történt. Volt első és hátsó domenta.

Drumó, vashorog, hasonló ahhoz, amit gémeskutaknál használtak. A drumóba helyezték a vontatókötelet, amit az órára húztak fel.

Dugarolás, a fedélzeti deszkasorok közeinek kóccal való eltömítése, majd szurokkal való kiöntése.

Elcsap, elvág.

Eldurran, a deszka, vagy gerenda hajlítása közben eltörik.

Elfolytás, /vagy sprájcolás, kisprájcolás/, a hajón történt lékesedés eltömitése.

Elmos, a viz sodra elhordja.

Elnyalta, a hajódeszkánál a víz hordaléka elvékonyította a deszkát. Ezt a kifejezést a jégnél is használják.

Elönt, hordalékkal betemet.

Elsőhombár, a hajó első rakodótere.

Elvágás, a hajó kötelének elengedése.

Falcolás, csapolás.

Faragó fejsze, 5-6 cm széles, 25 cm hosszú, sugaras élű, 80 cm nyélhosszuságú fejsze.

Fejlánc, a horgony kapájára erősített lánc, aminek segítségével a folyó medrébe ágyazódott horgonyt a horgonyemelővel a víz felszine fölé emelték.

Félfót, /vagy félfolt/, a félig kirohadt deszkát kifaragták és helyére uj deszkát szabtak.

Feltüzött /vagy felült/, a hajó valamire megfeneklett.

Fenéken ül, a hajót nem lehet kimozdítani a feltüzésből.

Fentő, három- vagy négykapás, erős dróthuzalból vagy gömbvasból készített kis horgony, aminek segítségével a vízbe csuszott köteleket, vagy láncot megkeresték és kiemelték.

Ferdek, a hajó oldalán kiépített keskeny járórész.

Fondavas, /vagy jégvágó ék/, 40-60 cm hosszú, 5-6 cm széles, 2-3 méter hosszú nyelű.

Fosznideszka, 5 cm vastag deszka. Egy foszni = 2 collos deszkával.

Fózolás, a deszka széleinek gyaluval történő leélezése.

Gojba, csárda, kajiba, csarnok.

Gólyafészek, /vagy kalicka, kalitka, máglya/, hosszában és keresztben kb. 1 méter hosszú, gerenda- vagy deszkadarabokból épített állvány.

Göröglyuk, a földbe ásott T alaku mély árok. A T keresztágában egy erős gerendára kötötték a kötél végét. Ez a megoldás olyan erő kifejtésére volt képes, hogy inkább a kötél szakadt el.

Gránit, fogaskerékkel készített horgonyemelő /csörlő/.

Gugora, /vagy járgány/, függőlegesen beágyazott keményfa henger, a felső részén kifaragott lyukakkal, amiken csapófákat átdugva forgatták körbe. A körbeforgó henger a kötelet, vagy a láncot magára csavarva nagy erő kifejtést adott.

Fukszolás, kötelek összefonása, pl. csatkészítésnél.

Hab, hullám.

Habdeszka, a hajó elején épített basnyica elnevezése is.

Habjárás, hullámváz.

Habláb, oldal, balkony.

Hajdaboda, /vagy kasza/, L alaku lécből készített mérce, amivel a hajó oldalán mérték a hajó vízben lévő merülését.

Hepám, leszakadt fejű hajószegek kiszedésére készített körös szögkihúzó.

Hombár, /vagy hambár/, a hajó rakterülete.

Horvát csapolás, a hajó fenékdeszkáinál alkalmazott csapolás.

Hosszravágó fűrész, 2,5 - 3 méter hosszú, 20 - 25 cm széles, egyenes élű, ferde fogkiképzésű fűrész, amivel csak függőlegesen lehetett dolgozni.

Huzatókarika, szemes csavarral ellátott, kb. 10 cm átmérőjű vaskarika, amit a hajódeszkán átfurt lyukba csavaroztak, a karikán átdugott csapófával pedig a helyére huzattak.

Hetes, hetibérben alkalmazott hajós dolgozó.

Iszkába, V alakú, romb sz szabású, vaslemezből készített szeg, amivel a cin vesszőt szegezték le a mohozásra. Az igényeknek megfelelően gyártottak kisebbeket, nagyobbakat, erősebbeket és gyengébbeket.

Körmösizskába: hegyes végét kovácstűzben megmelegítették, majd összekovácsolták, mint a szeget. Ezt a típust kemény deszkáknál alkalmazták.

Izgel, a négykapás horgony egyik szárát a földre helyezik, a két vízszintesen állóra rálépnek, majd a negyedik kapában megkapaszkodva mozgatják jobbra-balra mindaddig, míg a horgony szára a kívánt mélységig bele nem megy a földbe.

Járgány, fa gugora.

Jegelés, a befagyott hajók körül 2-3 méter széles csatornát vágnak, hogy a jég nyomása ne okozzon kárt a hajótestben.

Jegelőfűrész, 180 - 200 cm hosszú, 15 - 20 cm széles, egyenes élű, ferde fogkiképzésű, egy keresztfogóval ellátott fűrész, amivel csak függőlegesen lehetett dolgozni.

Jégvágóék, fondavas.

Jégvágófejsze, 6-8 cm széles, 50-60 cm hosszú fejsze.

Kallantyu, fajárom a vágóvezető részére.

Kalicka, /vagy golyafészek, máglya/, méteres gerendákból, vagy deszkákból összeállított állvány. Két kalickára épül rá egy darab kantárfa. A kalickákat 2,5 - 3 méter távolságra építik meg egymással párhuzamban, ezekre épülnek fel a kantárfák.

Kaloda, a fa gugorok ágyazása.

Kantárfa, 3-10 méter hosszú tartógerenda.

Kapacs, /vagy kecel/, ivelt élő faragó fejsze, kivehető nyéllel. Hajlatok faragásánál használják.

Kasza, hajdaboda.

Kengyeles deszka, természetes ivelésű hajódeszka.

Keresztgát, a folyó medrében merőlegesen épített gát, a folyó-meder szűkítésére.

Kifagy a hajó, a hirtelen jött hidegben a Tisza beáll, vagyis befagy. Az utközben tartózkodó hajók a telelő- vagy menhelyen kívül jég közé fagnak.

Kigyófej, /vagy sárkányfej/, a hajó orrtőkéjére szerelt, acélból készült csigatartó.

Kinevelés, a járódeszka meghosszabbítása rakodásnál, vagy ürítésnél.

Kitűzés, a hajózó ut kijelölése.

Kobella, /vagy farokguzs/, a burcselláknál beépített függőleges gerenda a farrésznél, amir a timonyt, vagyis a kapukormányt szerelték.

Ködök, /vagy köldök/, folt. A csókafészeknél alkalmazzák. A csókafészek foltokban kirohadó deszka. A kirohadó részt kifáragják, az egészséges résznél a deszkát félig kivésik, így az ide beszabott folt lépcsős lesz.

Körmös plattolás, /vagy kampós toldás/, csapolási módszer. Gerendáknál, bálványfánál, fazolinnál alkalmazzák. Ez a csapolási mód nem tud szétcsuszni.

Körömrugó, a hajó oldaljárón, a ferdeken a víz felőli oldalon felszegezett léckeret, amit sötétben a lábával tapogat ki a hajós, Találó elnevezés.

Kőszórás, folyamszabályozási munka. A termésköveket az előre meghatározott helyre a vízbe szórják.

Krancmajszer, öreg matróz, a gazda bizalmasa. Mai körülményeknél a vitorlási beosztásnak felel meg.

Kuka /vagy srégvezető/, L alaku kivágás egy deszkadarabon, amivel a deszkák szélénél a szögölést ellenőrzik.

Kukajáró, a fedeles /buzás/ hajók tetején épített 2 méter széles járó, ami a teljes egészében végigépült az első domentától a hátsó domentáig. Itt alkalmazták a kézi vontatás egyik formáját, a kukázást.

Kukázás, a kézi vontatás egyik formája. A kukázó horgonyt csónakkal előreviszik, majd a folyómedrében, vagy a parton a földbe állítják. Egy hosszú kötelet kötve a horgony szájára, kézi erővel, vagy járgánnyal a hajót előre vontatják.

Kukázó, /vagy kukásmacska, kukázó horgony/, 40-80 kg súlyu, négykapás, kis horgony.

Kurtulyás, lóval, vagy emberi erővel történt vontatásnál a kiadott vontatókötél bokrokban, fákban elakadt. A kurtulyás feladata volt a megakadt kötélszabadítása, adott esetben a bokrok, vagy fák kivágása, ha másképpen az elakadt kötelet nem tudta kiszabadítani.

Kurtulyás ló, a legutolsó vontató ló. A legutolsó vontató ló, vagyis a kurtulyás ló járta állandóan a part szegélyét. Az elakadt, majd hirtelen kiszabadított vontatókötél gyakran elrántotta a kurtulyás lovat, vagy lerántotta a part szegélyéről. /"Szenved, mint a kurtulyás ló."/ A vontató lovak hámjánál a haslószíjat nem alkalmazták, így a vontató ló a hámból ki tudott esni. A magyar szólásokban gyakran használt kifejezés: kiesett a hámból,

tönkrement, vagyis tuskóra feltűzött, tovább már nem tud haladni.

Ladik, vízszintes orr- és fartőkével épített személyszállító kis vizijármű. Nem azonos a csónakkal, mert a csónak mindig függőleges orrtőkével készült.

Lajfánt, karvastagságú, olajos kenderkötél, a palamár elemi szála. A hajószegek nyakára csavarták, hogy a szegnél jól tömítsen, vagyis a víz ne szívárogyjon be. A lajfántkötegből készült a hajósok felmosó alkalmatossága: a svábler. Jó nedvszívó hatásánál fogva úgy lábtörőnek, mint felmosó ruhának kiváló.

Langli, vékony kötél, dobókötél.

Langó, a folyó víz lassan sodró szakasza. A folyó itt rakja le hordalékát.

Langózás, a lassu folyású részen az ár ellen való hajózás. Alapos vonalismeretet kíván, mert a langó tuskós, hajósnyelven tőkés, így a feltűzés veszélye gyakoribb, mint a mederben, vagyis a hajó sodrában.

Lér, kuka.

Linta, /vagy lenta/, hasonló az orradzóhoz, de csak tutajokon használják, mert a lintát nem guzsban rögzítik, mint az orradzót, hanem egy fa csapon, ami a linta központi súlyánál átfurt lyukon mozog.

Lovasdereglye, 10-15 méter hosszú, 180-200 cm széles fénéképítésű kis fahajó, vízszintes orr- és fartőke kiképzéssel, hasonló egy kis fakomphoz. Rendeltetése: a vontató lovak átszállítása a folyón. Alacsony mederrészekben az árut átrakták a lovasdereglyékbe, vagyis a hajót siftelték, majd amikor a megkönnyített hajó az alacsony folyószakaszon, gázlón átjutott, a szállított árut visszahordták a hajóba. Egy fahajó nélkülöz-

hetetlen tartozéka volt a csikli, a ladik és a szálmuszli, vagyis lovasdereglye, becézett nevén a mucsi.

Macska¹, /vagy görbe vas/, hajósargóban a horgonyok elnevezése. Van anyamacska, kukás macska.

Macska², hajódeszkák ivelésénél alkalmazott fogazott deszkadarab. A macska védte a hajlítás alatt lévő deszkát, vagy gerendát a megsérüléstől.

Második tét, a moházás mindig két sorral készült, a jobb tömítés miatt. Az első sort első tétnek, a második sort második tétnek nevezik.

Meder, a folyó ágyának legmélyebb része. "Elment a meder." - a folyó ágyazata egy adott helyen megváltozott.

Meder rigli, a fahajók fenékbalkonyára épített hosszmeravitő gerendasor a hajó szélénél.

Medersor, a fahajó legalsó oldaldeszkázati sora.

Megcsapolás, festékes zsinórral a deszka, vagy gerenda megjelölése a faragási, vagy fűrészelési helyen.

Meghágás, áradásnál a víz kilépett a medréből, vagyis a part-él víz alá került. De meghágás az is, amikor a kikötő bakon, a gugorán a kötelek egymásra kerülnek.

Megorrolás, a hajó oldaldeszkáinak az orr és a fartőke zsilipeibe való beszabása.

Megtűzés, a hajó valamin, vagy valamiben megakad.

Mellék rigli, a fahajó közepétől mind a két oldalon beépített hosszmeravitő gerendasor.

Millér /vagy holt ág, dög ág, morotva/, a Tisza régi medre, ami lassan elmocsarasodott.

Módli, kuka, lér.

Mangura, homokgerenda a folyó fenekén.

Moházás, /vagy mohozás/, a hajódeszkák réseinek lápi mohával való eltömítése, ami nem azonos a dugarolással, mert a moházást sinvesszőkkel és iszkábákkal levarrják.

Morotva, millér, holt ág.

Muci, lovas dereglye, szálmuszli.

Menhely, a folyó védettebb része, ahol biztonságban kitelelt a hajó.

Orradzó, /vagy terítőfa/, csak ereszkedésnél használt 10-15 méter hosszú fenyőszál, a vége felé erősen vékonyodó al kalmatossággal. Az orradzó végére szegezték a kb. 2 méter hosszú orradzó talut, egy széles deszkadarabot. Hasonlóan alkalmazták, mint a tutajosok a lintát. Ennek segítségével, mint egy hatalmas evezővel, irányították a fahajó elejét, besegitettek vele a kormány-
nak, vagyis a timonynak. Kezelése az első domentátról történt.

Orgona, fából készült horgonyemelő, vízszintes lánc- vagy kötél-
darabbal. Hasonló egy kuthengerhez.

Órfa, a hajó első harmadában felállított árbóc fenyőfa törzs-
ből. Az órfa magassága 10-15 méter között változott. A kívánt magasságban rögzítették a vontatókötelet, hogy a bokrok felett járjon.

Órfatok, /vagy futró/, arós tölgyfadeszkából készített fa
keret, amiben az órfát erősítették.

Palamár, karvastagságú, háromsodratu olajos kenderkötél,
100-200 méter hosszú.

Párhuzam mű, a folyó medrének kiegyenesítésére épített
gát.

Párnafa¹, a hajó leeresztésénél alkalmazott U alakú, vályuszerűen kiképzett deszkázat. Ezt tették a sólyafákra, amivel a hajó vízre csuszott.

Párnafa², a hajó alatt dolgozó embereknek egy L alakú deszkára támasztották a hátukat és a fejüket. A párnafa kb. 60-80 cm hosszú, 25 cm széles; egyik oldalán 20-25 cm magas L alakú zsámoly.

Partkorona, a folyó ágyzatának a legfelső szintje.

Plattolás, deszkák összelapolása.

Pokróc, rőzsekévéből készített tutaj, amit terméskövekkel süllyesztenek le a folyómederbe. A partvédelem egyik megoldása.

Pokrócolás, a pokros munkája.

Prémsor, /vagy prémdeszka, cimsz/, a hajó legfelső oldalosra, amennyiben nem kettőbe fűrészelt fatörzsből készült, hanem dupla vastag deszkából.

Ráfejelés, a meglazult mohozásnak még egy sorral való tömítése, Ez a harmadik tét.

Rajzolás, a kötelek óvatos engedése a bakon, vagy a bikafán.

Rengő, kazalgerenda.

"Rongyig ér", kezdő emberek részére a mérőléceket, szandér léceket a kívánt magasságban egy zsinórral megjegyezték. Rongyig ér = a kívánt mélység rongy alatt = a víz mélysége kevés, rongy felett = több a kívánt mélységnél.

Sárkányfej, kigyófej.

Sarkantyú, kisebb gát a folyón, ami a víz sodorvonalát a kívánt irányba tereli.

Siftelés, /vagy süftölés/, a megterhelt hajók megkönnyítése, hogy a gázlós folyón át tudjanak haladni, majd a rakomány visszaszállítása a hajóra. A fahajók korában gyakori, nemszeretem munka volt.

Sin vessző, a mohozást letakaró keskeny lécs.

Slang, a fűrészt által kifűrésztelt pár milliméteres rész akár fában, akár jégben.

Slangolás, a fűrészt fogainak kihajtogatása olyan szélesre, amilyenre szükséges.

Sólyatér, a folyópart sima része, ahol a hajókat építik.

Sormodzik, /vagy sorjádzik/, zátonyos helyeken a víz fodrozódása. Csak szélmentes időben lehet észrevenni.

Spajszer, /vagy pajszer/, feszítővas.

Spogat, /vagy lajfánt/, a kötélemi szála.

Srégmósz, /vagy srégvikli, srégléc/, állítható, fából készített szögmérő.

Strudlifa, kb. 2 méter hosszú erős tölgyfa rud, amire az orradzót erősítették.

Stucni, a hajóalakás tetején vezették ki a kályhacsövet. Hogy a tüzes cső a deszkázatot ne gyújtsa meg, egy kettős falu csövet, a stucnit építették be, amin a kályhacső átment. A két fal között agyaggal szigetelték.

Super, a hajóács régi elnevezése.

Superplacc, sólyatér.

Svábler, elhasznált kender hajókötelekből készített felmosó alkalmatosság.

Szalajsztó¹, a hajó oldalára felszerelt vastag tölgyfadeszka, ami védte a hajó oldalát a horgonylánc koptatásától.

Szalajsztó², a hajófenék hátsó részénél felszerelt erős deszka, ami a kapukormány alá ért. Rendeltetése, hogy a far-tőke és a kormány közé semmi ne tudjon kerülni.

Szandérléc, mércézett fenyőfa rud, a víz mélységének megálla-
pítására.

Szapoly, vizszedő lapát.

Száraztekerő, /vagy gájspil/, fa keretben forgó gugora, amit
két hatalmas ruddal forgattak körbe. A körbetekeredő gugorára
a kötél felcsavarodott. A száraztekerőt 4-16 ember forgatta. Csi-
gasor segít ségével a legerősebb kötelet is el lehetett vele sza-
kitani. A hatalmas huzóerő miatt vasalt karókkal rögzítették. Ha-
jók partrahúzásánál, a folyó medréből az akadályok eltávolításá-
ra használják még ma is.

Szegstekli, hajószegek fejének a kiképzésére használt szer-
szám, odor vas.

Szegüző, a hatalmas hajószeget görbülés nélkül csak úgy
lehetett ütni, ha a szeg szárára egy vasat húztak. A vasat kala-
páccsal ütve a szeg kijött a fából. A szegüzőn 4-5 különböző
négyszögletes lyukat készítettek.

Szentes, a fedeles hajóknál a felépítményben épített kis kam-
ra, valamikor a hajó védszentjének volt a helye. Amolyan kis
kápolna. Később az öreg matróz, a krancmajszer szálláshe-
lye. Viceszentes: a szentes mellé épített kis kamra, ahol a ha-
józási tartalékfelszerelést tárolták.

Szoktatás, a hajódeszka ivelésénél való kivárás, hogy a
deszka el ne törjön, be ne durranjon.

Szövés, a fahajók 5 cm vastag, deszkából épített válaszfal-
ai. Egy fahajón négy szövés volt: egy az első basnál, kettő a
mecsárnál, egy pedig a hátsó basnál.

Telelő, védett kikötő a hajók téli állására.

Timony, 8-10 db függőlegesen állított deszkából készült kapukormány. A hatalmas kormány megkönnyítése végett csak két szál deszkát hagytak meg hosszúra, a többit elfűrészelték a vízvonall felett, majd a deszkákat két sor hevederrel összefogták. A hevederekre szerelték rá a vasból készült kengyeleket, amelyeken a kormány elforgott. A két leghosszabb deszkát vezérdeszkának hívják. A vezérdeszkákra csusztatják rá a timonyszárat, vagy királyrudat, amit vasrudakkal rögzítenek.

Timonyszár, 8-12 méter hosszú fenyőszálból készített kormányrud. A vastagabb részénél átvésik, hogy a timony a vezérdeszkára rácsusszon. A keskenyedő részt megfaragják. A vékonyított rész a domentátra ér, innen tologatják segítségével a kívánt irányba a timonyt, vagyis a kapukormányt.

Tökös bárka, lakóhelyiséggel ellátott haltároló fahajó.

Tönkfa, tuskó.

Tönkre menni, fatuskóra ment a hajó. Veszélyes, mert a hajó fenekét beszakítja.

Ugratás, a hajó kihuzásánál a súlyos hajótest nem akar tovább csuszni, a sólyafákra helyezett párnafát bunkóval vagy fokával megütögetik, miáltal a hajótest megugrik.

Vágó evező, 2 - 2,5 méter hosszú evező.

Varrás, az elkészített mohozás.

Vasas karó, /vagy vasalt karó/, 120-130 cm hosszú, vashegygel és vas karikákkal ellátott kikötő karó.

Védlizés, /vagy furás/, a ladikhajtás egyik módszere. A ladik fartőkéjéről az evezőt úgy mozgatják, mint hal a farkát. Gyors hajtásnál kiváló módszer.

Vendég hajó¹, bérelt hajó.

Vendég hajó², hajómalmoknál a malomkereket építették rá.

Vezérdeszka, a hajófenék közepén beépített deszkasor.

Vezérrigli, a fenékbalkonyra épített hosszmerevitő gerenda, ami az orrtőkétől a fartőkéig tart.

Viceszentes, a fedeles hajó első részébe épített kis kamra. Hajózási felszereléseket tároltak benne.

Vizel a hajó, a hajóba víz szivárog.

MOSÁS TAKTASZADÁN

Szabóné Futó Rózsa

A falusi nő egyik legfontosabb és legmunkaigényesebb foglalkozása a mosás volt. Népünk szereti a tisztaságot, a régi paraszti viselet legnagyobb része hamar piszkolódó vászonból készült, gyakori tisztítást igényelt. A ruhaneműek, vászonfélék gyorsan szennyeződtek, a mezei munka pora, izzadtsága, továbbá a füst miatt is, mely átjárta a nyitott tűzhelyű házakat. A nők nemzedékről nemzedékre örökölték a mosási mesterség menetét, szerszámain, fortélyait s méltán megérdemelték a vászonceléd, fehérchseléd, fehér-nép elnevezést nemcsak azért, mert többnyire magukszotte vászon volt az öltözetük, hanem azért is, mert szorgos munkájukkal valóban fehérén, tisztán tartották a család mosnivalóit. Taktaszadán annyira adtak a tisztaságra, még a házak belsejében is, hogy a rendes asszony háza kívül-belül "olyan volt, mint a pohár". Adataimat egy kivételével a Takta folyócska melletti Taktaszada községben gyűjtöttem. A Takta, míg nem eresztették bele a közeli szerencsi cukorgyár szennyvizét, kiválóan alkalmas volt arra, hogy benne télen-nyáron mossanak, sőt vizét rendszeresen használták ivásra is.

Elsősorban is a testi fehéreneműket mosták. A férfiak ruhái közül golycsból készült bőgatyát, s a mindennapi használatra szolgáló házivásongatyát és a félbőujju inget. Ennek az ujja

egy szélből volt, manzséta nem volt rajta, hogy a levegő jól járja munka közben. Egy gombbal összegombolható ingnyaka volt, a komisz, amit nem lehetett kihajtani, mert csak egy pántocska széles volt csupán. Télen hosszú vászon lábravalót is viseltek, melynek szára bokáig ért, ott madzaggal kötötték meg. Simon – Judás napja után /"Mikor eljön Simon–Judás, didereg, fázik a gatyás"/ nadrágot huztak. A szegényebbeknél ez is vászonból készült. Volt aki befestette, volt aki fehéren viselte. A csizmába vászonkap – cát viseltek, ami olyan nagyságu volt, mint egy fejrevaló kendő. A nők viseletdarabjai közül a pendelt, vászonból készült hosszú női inget viseltek. Ez két részes volt, az alsó részét megkötötték, mint a szoknyát, a felső része pedig olyan volt, mint egy rövid ujjú blúz. Az ujjat pálhával varrták az inghez. A pálha négyszögletes kis gyolcsdarabka volt, arra szolgált, hogy az ing ne dörzsölje fel a hónaljat. A pendel vállán egy kb. három ujjnyi vállfolt volt, hogy ne nyuljon meg. Ezt a pendelt maguk varrták a nők, később a század tizes éveitől egybeszabott inget is viseltek a pendel helyett. Rövid ujjú volt, az elején két-három gomb.

A gyerrekeknél: kis ruhácskák, alsó ing, a fiuknak lábravaló is készült vászonból. Mit kellett még mosni? Mindent, ami vászonnemű volt. Így pl. a nyakbavaló kendőt /fatúkkal vastag fonalból kötött sál/, törölőruhákat, törülközőket, szakajtókendőket, sütőruhát, zajdát, ponyust, lepedőket, zsákokat. Takaszadán csak a lisztes zsákot szapulták, a durva szövésű zsákokat külön mosták ki a folyó vizében. Mosták a hara nevű tarkapokrócot is, amivel a lovat takarták be télen, gyakran tisztították, mert módi volt a minél szebben mutató tiszta tarka pokróc

a szekéren, az ülésre szépen ráterítve.

A mosáshoz szükséges tárgyak

1. A teknőt nyárfából, fűzfából vájták gömbölyű aljjal a teknővájó cigányok, s árulták vásárokon, vagy faluztak vele. 2. A szapuló 150–200 literes 1–1,30 m magas tölgyfa hordó, melynek "tőcséralakja vót". Aljának közepén volt egy csurgó nevű lyuk, amire lazán fácskát, rongyot tettek, hogy lassan azon keresztül csepegjen le a lug. A szapulót vásáron vették, vagy helyben csináltatták. Berecki József és Stefán Mihály tudtak jó szapulót készíteni a század elején. A szapulót ősszel szőlőtaposásra is használták. 3. A szapuló láb "V alaku vót, kétágu fából s ennek három lába vót s erre tették a szapulót." Kb. 30–40 cm magas vót, hogy aláférjen a félmetezés edény, egy kis dézsa, ebbe csurgott a lug." 4. Üstnek 30–40 literes "öntött üst"-öt, vagy az üstcsináló cigányoktól vásárolt rézüstöt használták. 5. A szilke cserpebül volt, két liter körüli, evvel merigettünk." 6. A sulyok a ruha verésére, tisztítására használt vastag nyeles falap. Készült fehér bikkfából, sárga eperfából, tölgyfából, nyárfából, akácfából. Házilag csinálták, vagy Stefán Mihály asztalossal készítették, annyit, ahány munkaképes nő volt a családban. A sulyok nyelének végén olykor gomb is volt, hogy ki ne csusszon a kézről. Véstek rá rozmaringot, tulipánt, a nő nevét, szívet, évszámot. Az volt a jó sulyok, amely jól állt a kézben és megfelelő sulya volt a ruha kiverésére, "hogy ne kellessen erővel ütni, hanem a saját sulyával." A sulykot használták borsó, bab,

virágmagvak kiverésére is. 7. A mosószéken történt a sulyokkal való mosás. Kb. 1-1,20 m magas bükkfa, vagy füzva állvány, négy gömbölyű lába füzfából, vagy akácfából készült. Szolgált temetések alkalmával is, mikor az udvarra kivitt koporsót két mosószék-re helyezték a temetés idejére. 8. Hamu. Sokak szerint a fahamu volt a legjobb, a tölgy, vagy akác hamuja, de használtak csutkahamut, napraforgóhamut is, ez szép fehér lugot adott. EGész évben gyűjtögették hordóba a hamut, melyet használat előtt gondosan kiszitáltak. 9. A házi szappant maguk állították elő, mert szappant boltban venni olyan szégyen volt, mint kenyeret venni. A házi szappant az egész országban szinte azonosan készítették. A szappanformát házilag készítették a férfiak, oldalait szét lehetett szedni, Taktaszadán pipereszappant is főztek, lbonya nevű kölnit adva hozzá. A házi szappant orvosságnak is használták, a kisgyereket kimart arcát házi szappanos vizes ruhával mosták s gyógyították.

A mosás munkafolyamatai

Szapolás. Gesztelyben, Csanáloson a szapolást "hamvazás"-nak nevezték. A szapoláshoz legalább két-három személy kellett. A szapolólábra feltették a szapolót, alátették a félmetaszt, az üstökben már forrt a víz s oda volt készítve az a 30-40 kilo ruha, ami egy szapolóba belefért. A szapolniv alót először tekenőben átmosták, házi szappannal, egy-két léből, aztán berakták a szapolóba. Alulra a lepedőket, női fehérneműket, aztán a többi ruhát, majd a törölkendőket, zajdaruhákat, a férfi fehérne-

mű ment felülre, majd a hátallóruha /amibe a vásárra szokták vinni az eladásra szánt terméket/, végül a ponyust, amit úgy hívtak, hogy hamvas. Arra tették rá jó vastagon a hamut, akár tenyéryn szélesen is, két-három szakajtóval, de vigyázva arra, hogy ne legyen túl sok a hamu, mert az megvörösítette a ruhát. Ezután erre ráöntötték a forró lugot, a pállót, majd megemelték a hamvas sarkát és közvetlenül a ruhákra is öntötték a lugot, addig, míg lent a csurgóban nem jelentkezett a forró víz. Akkor lefedték deszkával, arra zajdaruhát tettek s így állt másnap reggelig. Másnap a szapulóból lecsurgó luggal kimosták az ágyneműt, majd felemelték a szapuló tetejéről a deszkát, zajdaruhát, melyet Taktaszadán sztracskosnak hívtak. A kikelt ruhát egyenként megcsavargatva kiszedték tekenőbe, vagy puttonba, s a férfiak segítségével levítették Taktára s ott elkezdődött a sulykolás. A fonalmosást is úgy végezték, mint a ruhaszapulást.

A sulykolás: A szapulóból a puttonba kiszedett ruhát a férfiak levítették a Taktára, ott a vízbe jó mélyen beállították a nők a mosószéket úgy, hogy térden felül érjen a víz, hogy mikor rázzák a lepedőt, fel ne zavarja a vizet. Minden egyes ruhadarabot megmártottak a vízbe, aztán rátették a mosószékre s ott kisulykolták. A sulykoláshoz a ruhát lazán összezsavarták, s úgy "vágták" a sulyok élével, jól kiöblítve kirázták s betették a puttonba s úgy vitték haza. Télen a folyó vizén lékot vágtak, melyet a sulykolás előtti napon a lék szélein megöntöztek, hogy jó vastag legyen és megbirja a sulykolókat. A lék szélére izzik-kórót tettek s arra álltak. A férfiak időnként meleg vizet hoztak nekik s abba mártották elgémberedett kezeiket. Tiszadobon a férfiak levertek a vízbe két karót s berakták leveleskóróval a

viz színéig. Így a fehércseléd nem állt a vízbe, csak belehajolt, jó mélyen, hogy a ruha ne verjen az öblítés közben iszapot. Télen be-
kecset, csizmát vettek fel, váltották a kapcát, surc volt előttük,
ami mihamar zörgőre fagyott. Néha három óra hosszat is dolgoz-
tak a jég hátán.

Ezt a nehéz munkát, amely igénybevette a kezeket, derekat, az
egész szervezetet, megkezdték már tizenkét éves korukban és
folytatták késő vénségükig, ameddig csak bírták. Ezenfelül bér-
munkába is végeztek, mert a módos asszonyok nem sulykoltak,
nem álltak vízbe, vagy jégre órákig, hiszen egy szapulónak a
kisulykolása több asszonynak is több órai munkát jelentett. A
gazdag családok a szegény asszonyokkal sulykoltattak, s bizony
nagyon olcsón szabadultak ettől a nehéz munkától, hiszen a
sulykolásért mindössze egy napi kosztot adtak, meg egy kis te-
jet, turót, szalonnát, krumplit.

A fonalmosás: nemcsak a ruhát szapulták és sulykolták, ha-
nem a nyers fonalat is, melyet Tiszadobon és Taktaszadán egy
napig szapultak. A fonalat beáztatták lugba, feldörzsölték házi-
szappannal, majd a ponyusra készített hamuba belerázták min-
den szálát, hogy jó vastagon fedje. "Akkor takarosán össze-
göngyöltük, mint egy cipőcskát és így sorba raktuk. Mikor vé-
geztünk a behamuzással, a szapulóba raktuk a fonalat. Szépen
egymásra pakolódott, hogy egymást takarja. Mikor elvégeztük
a berakást, a maradék hamut a ponyussal együtt összefogtuk,
ez a tetejére lett elhelyezve, jó vastag hamuval. A ponyust ugy
kellett elt eriteni, hogy körül kint legyen a széle mindenütt a
szapulón. És ez a hamu lassan átszűrte a forró lugot, nem mos-
ta le az alatta levő vonalbul a hamut. Ha egyformán melegedett

fel a szapulóban a ráöntött lug, akkor lett szép a fonal. Körül a szélin öntöttük, de a közepire is, hogy egyformán melegitse fel. A forró lugot addig öntözni kellett, míg olyan lé nem folyt a fonalrul, hogy az ember keze nem állta. Nagy dolog vót ez, reggeltől estig tartott, több asszonynak is. De ha tarkának maradt a fonal, így szokták mondani: "erre járt a cigányasszony, azér lett tarka a fonal." A fonal akkor nem holt meg, ha valaki ráadta a sulyt és öntözte rá a forró lugot. Akkor hagytuk másnap reggelig. Reggel levettük a hamuval a ponyust, aztán egy kosárba beleraktuk a fonalat. Mikor milyen idő vót, ha lehetett, szánkán huzztuk, vagy targoncán toltuk, vagy befogtuk a tehenet, mer messze vót a Tisza. A fonallal úgy iparkodtak, hogy még legyen jég a Tiszán, mikor mossák. A Tisza jegin két lékot vágtak. Az egyikbe leráztuk a fonal hamuját, a másikba mostuk, tisztítottuk ki fehérre. De azt sulykolni csak a sulyoknak az élivel szabad vót, mer a lapja jobban kiszöszölte a fonalat."

Volt a fonalfehéritésnek szapulás helyett más módja is, Tiszadobon így csinálták: "Mikor elvégeztük a fonal behamuzását, éppugy, mint szapulás alá is szoktuk, akkor nem szapulóba tettük, hanem beraktuk a hamus fonalat vizes zsákba takarosán, meglocsolgatva gyengén, érésre, hogy elég legyen neki. Akkor rátettük a zsákot egy deszkára és mikor kiszedte anyám a kenyeret a kemencéből, akkor azonnal betoltuk a zsákot, hogy a kellő meleg pára legyen meg, ami ennek szükséges vót. Hát a kenyérkét ha kiszedtük délután egy-két órakor, az a fonal bent vót másnap reggel hét-nyolc óráig. Vigyázni kellett rá, éccaka is meg-meglocsolgatni. Ez sokkal szebb vót, ezt a fonalt, mint amit szapultak. És akkor vittük a Tiszára, kimos-

tuk, kiráztuk, kicsavartuk, a férfiak is segítettek néha, erős kezükkel nyomkodtak. Hazavittük újra csomóba és a ház elé a tornácra terítettük, láncba szedve. Azért hívták láncbaszedésnek, mert a kimosott és kicsavart fonalat mi szépen úgy tekertük ideoda, mint a lánc szemei, olyanféle vót, hogy ne legyen macskás. Addig láncbaszedve vót, hogy ne bomoljon össze, míg rá nem került a sor a csinálására. Vótak, akik a szapulóba is, meg a kemenczéshez is a lugba meszet tettek, tiz liter vízbe egy összemarik meszet." Taktaszadán a fonálnak fonalmosáshoz való előkészítését a kemenczés által így végezték: "vótak, akik a fonalat szapulóba tették a fonalmosás előtt, meg vót, aki fazikba főzte, lugot csinált neki, de az ilyen fonal tarka vót, nem vót szép. Mi másképp csináltuk: kenyérsütés után a vizes fonalat zsákba tettük s egy deszkalapon betoltuk a kemencébe, kenyérsütés után. Bezártuk az ajtaját, másnap reggelig. Szép vót ez a fonal is, de ez nagyon rongálta a kemencét, mert az alját a víz rontotta. Ugyhogy osztán csak a trágyához ragaszkodtam, mer az anyósom azt mondta: "Ó fiam, ha én kemencébe tenném, a kemencét minden évbe ki kellene cserélni." Így osztán édesapám a trágyadombon csinált egy nagy gödröt. Kibélelte szalmával. Abba osztán úgy kélt a fonal, hogy az gyönyörű vót. Előbb mi a fonalat megforróztuk, meszes vízbe és száraz hamuba forgattuk, osztán zsákba tettük, úgy tettük bele a trágyába a zsákban. Mikor beletettük, akkor egy jó forró vizet hamuluggal ráöntöttünk még a zsákra. Akkor szalmát rá és a szalma tetejét kétszer meglocsoltuk napközben is. Egy napig állott, másnap kibontottuk. Szép gyönyörű sárga vót a fonal, úgy virított, mint a kikirics. Akkor vittük a Taktára. Reggel puttonban kivittük a Taktára és kiráztuk a fonalat.

Mi mostuk a fonalat, az emberek meg rázták, ez vót a fonalrázás. Vigyázni kellett, hogy össze ne csavarodjék, mer akkor már a fe-néé vót. Ha jól kiráztuk, kimostuk, akkor hazavittük, kiteritet-tük. Rudalló kötelet feszítettek az emberek, arra tették és a nap és a szél kiszáritotta. Ha levettük a kötélről, akkor kétrészt fogtuk és úgy csavargattuk össze s szépen csomóra raktuk."

Megyének egyik legnagyobb kenderfeldolgozó táján, a Bodrog-közön nem ismeretes sem a trágya, sem a kemence által való fo-naltisztítási, fehérítési mód.

Nem minden "mosott ruhanemű" került mángorlásra, csupán a vászonból készületeket mángorolták. És aki ezt a munkát végezte, az nem "simitott", hanem igen erős dörzsölő munkát végzett. "Ahhoz kar kellett!" Bizony fárasztó munka volt ez nagyon, egy szapulóra való ruha mángorlása eltartott reggeltől alkonyig, né-ha éjfélig is. Az emberek néha megsajnálták a nehéz munkát végző fehérnépeket és segítettek nekik mángorolni. A kézi mán-gorló két fából állott. Az egyik mángorlófa, 60 cm körüli gömbö-lyű fa, amire a ruhát rácsavarták. Akinék ilyen nem volt, az egyszerűen sikálóra csavarta, amivel a téstát szokták nyujta-ni. A másik a mángorlósúlyok volt, kb. 60 cm hosszúságu, 8 - 10 cm széles, volt egy fogója is, hogy jól meg lehessen markol-ni, s a mángorlósúlyok végén volt egy támaszkodó kidomborodó rész, hogy a kéz ne csusszon le munkaközben a mángorlósúlyok-ról. A mángorlósúlyon 20-25 rovatka volt vésve, hogy azzal jobban simitódjon, alakitódjon a ruha. Csinálták eperfából, vagy jó súlyos diófából. Ezzel a mángorlóval tették rendbe a kimosott vászonneműeket. Vasaló is volt ugyan régebben Tak-taszadán, réz- vagy vasból készült vasaló, de ezzel vásznat

nem vasaltak. A vásznat mindig mángorolták. A vászonruhát szárazon rágöngyölték a mángorlófára. Aztán az asztalra téve a mángorlósulyokkal "döngették", míg nem lett kemény a ruha, a mángorlón ide-oda huzzák, míg fényes nem lett a gömbörgetés közben. Akkor lehúzták a ruhát a fáról, laposra paskolták és úgy tették el. "Ugy állt a ládában, mint a gyufaskatulyában a gyufaszál." A kimángorolt ruhát élésládában, nagy ládában, vagy a tulipános kis ládában, nagy ládában, vagy a tulipántos kis ládában tartották.

Érdeemes megvizsgálni, hogy körülbelül mennyi ideig tartott a vászonneműek tisztítása attól kezdve, hogy a vizet meghordták hozzá a folyóról /gamón hordták a vedreket/ egészen addig, míg végül a mángorlás befejezésével ládába került a tiszta ruha. A szappanozás kb. egy óra, a szapulóba berakás kb. két óra; locsolás néha éjszaka hosszát is; kiszedés kb. negyedóra; kirázás, sulykolás kb. 3-4 óra; mángorlás: egy jó nap reggeltől alkonyatig, kb. 12 óra kell egy szapulónyi ruhához. Tehát a víz meghordásától, a megmángorolt ruha ládába rakásáig körülbelül huszonhat óra kellett, ennyi munkáját vette igénybe ez a művelet egy többtagu családnak, két-három nőnek. Mennyi sok fizikai erőfeszítés, mennyi sok munkaidő, figyelés, törődés. A tisztaságnak szinte rabszolgájává lett nőnek micsoda felszabadulás volt, hogy hátat fordíthatott a szapulásnak, s eldobhatta kezéből a sulykot, mángorlót.

Ma már nem kell szapulás, sulykolás, sőt még szapan sem. Háziszappant egyált alán nem főznek már, mosószappan ugyan még kapható a taktaszadai üzletekben, de már csak elvétve használják. Korszerű mosószereket használ ma már a takta-

szadai asszony is. A községben néhány esztendőn keresztül volt mosógépkölcsönzés is, de be kellett szüntetni, mert most már minden második taktaszadai családnak saját mosógépe van, mégpedig nagyrészt a modernebb fajta. Minden tizedik családnál van már csavarógép is, többen úgy hívják: "centrifuga". Vannak családok, ahol mindkét fél üzemben dolgozik és a család mosnivalóját beviszik a szerencsi, vagy miskolci Patyolatba. A régi mángorlók és vasalók is padlásra kerültek már, vagy megvették őket a városi népek lakásdísznek. Hogyan történik ma községünkben a mosás? Erre a kérdésre a fürdőszobával, kerek mosógéppel, csavarógéppel bíró Bodnár Károlyné, Büdi Piroska 43 éves adatközlő, aki leánykorában még maga is mosott sulyokkal a Takta vizében, így válaszolt: "Én háromféle mosószert használok: biofont, ultimát és ultrát, a nájlontholmihoz meg még Ideált. Körülbelül harminc liter forróvizet beleöntök a mosógépbe. Beleszórom a biofon nevű mosóport. Bekapcsolom a gépet és az jól összekeveri a vizet a mosószerrel. Akkor először beleteszem a gépbe a törülközt, majd a gyurókönt ényt, damaszkendőt, kockás kendőket, fehér dolgokat. Körülbelül két kilo ruhát teszek be egyszerre. A gép aztán öt-tíz percig kiveri. Akkor kiszedem, kicsavarom, kád van a fürdőszobában, abba lökdösöm bele. Ujra indítom a gépet és újra két kilo ruhával, addig, míg el nem fogy a mosnivaló fehér ruha. Aztán a barna ruhához vizet váltok, hogy szőszös ne legyen, mert esetleg a fehér ruha mosásánál a vízbe kerülhet valami fehér foszladék. Aztán a kádba átöblitem, aztán van egy nagy füles edényem, abba még egyszer átöblitem, csavarom, akkor kiveszem és teringetem. Eztet mind egy személy végzi és máfélóra, mondjuk két

óra alatt kimos, vagy körülbelül tizenöt kilo ruhát. Még a legnagyobb családnál is ki lehet mosni három óra alatt. És egy személy végzi azt, amit régen többen végeztünk majdnem tizszer annyi idő alatt. A mai mosásnál egyedül a csavaráshoz kell erő, de sok helyen már megvan a csavarógép is. A többi nem nehéz. A vasalást villanyvasalóval végzem, ez szebben és egyenletesebben megy, mint a régi vasalóval, vagy mángorlóval. Én elég gyorsan tudok így vasalni is."

A szapulás, a súlyokkal való nehéz munka ma már csak emlék, s lassan eltűnik még az emlékezete is ezzel a nemzedékkel, amelyik még dolgozott így. Némelyik padlás mélyén fellelhető még a hajdani mosás néhány tárgyi emléke is. És megmaradt néhány régi mondás, pl.: "Pénteki szapulás, vasárnapi szitálás" = a lusta asszony, a hanyag nőcseléd csinálta ezt csak így. "A lusta asszony szombaton szapul, mikor mos?" Ez találós kérdés, azt kell rá felelni, hogy az üst feneke kormos. "Pénteken mos a lusta, szombaton mos a kurva."

A CSALÁDI NEVELÉS HAGYOMÁNYAI NAGYROZVÁGYON

Balabás Klára

A dolgozat célja annak a folyamatnak a bemutatása, amelynek során a parasztygyermek – a fiú és a lány – felnőtté válik, beletanul a paraszti munkába, a faluközösség hagyományaiba, szokásaiba, elsajátítja azokat az erkölcsi normákat, amelyek a paraszti életet irányítják, szervezik, tehát beleilleszkedik a falusi társadalomba. Ennek a folyamatnak a részeit vizsgáltam egy bodrogházi település, Nagyrozvágó társadalmában. A visszaemlékezések alapján a század első felének idevonatkozó hagyományait, szokásait, nézeteit gyűjtötte össze.

1. A gyermek a családban

A gyermeket örömmel várták a családban. A viselős /terhes/ asszonyt kimélték, ahogy tudták. Amikor megszületett a gyerek, akit 5-6 hónapos koráig szopóspujának, csecsszopónak neveztek, lefáslították a kezét és a lábát is, hogy el ne görbüljön. Így tették be göngyölőpárnába. A kezét vászonba göngyölték, hogy ne maradjon ki magát, mivel a "csecsszopó körmit nem szabad vót allóval levágni, az anyyának kellett lerágni szoptatás közbe." A gyerekekre gyorsan ingecskét adtak, alá pedig pókát /pelenkát/

helyeztek ócska vászonból, "hogya ne törje fel a farát." Így tették bele a pójába, gyöngyölőpárnába. Akkor még nem ismerték a hintőport, "bizony a puja farát mink csak homokkal és szóporral szórtuk be." A szópor olyan gerendának, vagy szarufának a pora, amelyet a szu megrágott.

Ha fiu született, egy véka buza, ha jány, egy véka gabona /rozs/ járt a bábának. Ezen felül neki adták azt a lepedőt, amely az asszony alatt volt szülés közben, s azt az inget is, ami rajta volt. Cserébe a bába egy hétig járt fürdetni a csecsemőt, neki kellett a betegágyas asszonyt is tisztán tartani. A komákat is a bába hívta meg szülés után két-három nappal.

Egy asszony általában két hétig feküdt gyermekágyat. "Azért vót ojan is, aki három nap mulva mán kenyeret sültött, meg meztláb szapult a kutnál. No meg akatt ojik is, hogy három hétig meg se mozdult". A rokonok ebédet vittek neki egy-egy alkalommal, a komák pedig háromszor ebédet és früstöket /reggelit/. A reggeli kávé és kalács volt, ebédre huslevest, tejbekását, bélest vagy kreplit /fánkot/ hordtak.

Kereszteléskor a komák pénzt dobtak a fürdővizbe - kb. öt koronát - előbb a bábának, majd a pujának, "hogya mindig legyen pézi".

A gyermeket a legjobban a szemveréstől és az igézéstől féltették. Ezért megköpködték, majd a kezők fonákjával /fejével/ megtörölték. Ha beteges volt a gyerek, gyorsan elvitték megkeresztelni, hogya ne kereszteleetlenül haljon meg, "mer akkor nem idvezül."

Ha sirós volt a gyerek, azt hitték, hogya szemmel verték meg. Szenes vízzel gyógyították. A vízbe 9 szem paraszt tet-

tek, majd ezzel mosdatták meg a gyereket. Volt aki a temetőről hozott 9 sirról, 9 mezsgéről fűvet, 9 fejfáról egy darabkát. Ezt megfőzték és a levében megfürdették a kisgyermeket. Ha ez sem használt, akkor annak kértek a hajából három tincset, aki megigézte. Három helyről vágták le, meggyújtották és a füstjében megforgatták a gyereket. "Vagy kilencfajta rongyot kötöttek össze, oszt levágtak egy-egy csomót belülre, asztat meggyújtották és a füstibe megforgatták a gyereket."

Napszállat után már semmit sem adtak ki a háztól, félték, hogy elviszik a gyerek álmát. Ha mégsem akart aludni, mosogató csutakot tettek a feje alá, közben pedig ezt mondták: "Pihen a csutak, pihenj te is!" Sokan úgy nevezett ezerjő fűvet és mák-hajat főztek össze. Ezt adták a gyerekeknek, hogy tudjon aludni.

A gyereket bölcsőben tartották. Keveset vették fel ölbé, mert sok volt a munka, és félték, hogy felkap. Ha si rt a kicsi, a nagyobb testvért a bölcső mellé ültették, hogy ringassa. Gyakran előfordult, hogy az édesanya, vagy a nagymama főzött, közben féllábbal ringatta a bölcsőt.

Öt-hat hónapos kortól, amíg meg nem tanult járni, karonülő-nek nevezték a gyereket. Legtöbbször a nagymama vagy a nagyobb testvér vigyázott rá. "Nappalra főleg télen belöktük az álkóba, oszt ott vót magának." Az álkót fából készítették, négylábu székhez hasonlítható. A közepén akkora lyuk van, hogy a gyerek kényelmesen elfér benne. Gyakran egy mélyedést is csináltak rá a gyerek tányérjának. A kicsi talpa alá gyékényt tettek. A gyékényt ellipszis alakúra fonták; egyébként lábtörlőnek használták. Hogy a gyerek nyugodtan megmaradjon, kezébe egy-egy kanalat vagy csutkababát adtak.

Nyáron a gyereket kitették az udvarra csuszkálni. A karonülők-re – fiukra, lányokra egyaránt – pendejt, hosszú inget adtak. Az ilyen gyereket már nem pelenkázták, de alsónadrágot sem adtak rá. Nyáron, ha mezőre vitték, felkötötték a hátukra; hogy ne piszkoljon be, a pendejt felhajtották. Jární ugy tanították, hogy egy hosszú kendőt keresztül vettek a hóna alatt, hátul összefogták és járatták.

A már jární tudó gyereket pujának hívták. Ha megkérdezték valakitől, hogy van-e gyereke, az ilyen módon történt: "Van pujád? Mid van, fiju vagy jány?" A puját télen-nyáron hosszuvigánoba járatták. A viganó kékre festett hosszú ujjú vászoning, amely térden alul ér. Nyáron mezitláb jártak, még vasárnap is. Télen a sutban, a kemence padkáján vergődtek. Az udvarra sem engedték ki őket, mivel csak egy pár csizmájuk volt a gyerekeknek és azt mindig az huzta föl, akinek ki kellett menni. A kisebbek uj ruhát ritkán kaptak, testvéreik kinőtt ruháit hordták. Négy éves koráig a gyerekre anyja, nagymama vagy idősebb testvére vigyázott. Egyedül, vagy testvéreivel játszott. Négy éves kortól már csapatot alkotnak a környéken való gyerekek. Együtt játszanak, tekeregnek fiuk-lányok egyaránt.

Hat éves korban a gyereket feladták az iskolába. A szülők ilyenkor már kevesebbet törődtek nevelésével, a tanítóra bízta. Az iskoláskor /6-12 éves kor/ az egyik legjelentősebb fordulat a gyerek életében. A kisebb, a családi közösségből a vele egykorú társak gyermekközösségébe került. Az iskola megismerkedett a gyermekkultúrával: mondókákkal, rigmusokkal, dalokkal, mesékkel, a falu szokásaival; hagyományai-val. Ekkor tanulták meg a játékok nagy részét. A fiuk és a lá-

nyok ebben a korban már ritkán játszanak együtt. A fiuk a fiukkal, a lányok a lányokkal cimboráskodnak. Öltözködésük is megváltozik. A lányok ruhát, kabátot /szoknyát/, ujjast /rövid ujjú bluz/ és ráncoskát /bluzt/ viseltek. Télen kisgubában jártak. A lábukra strimflit /harisnyát/ húztak, amihez strumpádlit /harisnyatartó gumit/ hordtak - és csizmát. A fejükre fejrevaló keszkenőt tettek. A fiuk kék vászon nadrágot, vászoninget és kalapot hordtak. Télen rokkot /kiskabátot/, csizmát és kucsmát viseltek. A lányra sohasem adtak nadrágot, mert az a fiukra való.

A vallás szerint a puja akkor lesz felnőtté, ha lekonfirmál. Ha lecendurázott /konfirmációi vizsga/ 12 éves korban, akkor már nagylánynak számított, mehetett a bálba. A bátrabb fiuk már meg is táncoltatták a velük egykorú lányokat, de a kislányok együtt is táncoltak odakint. Ide az iskolás gyermek is elment bámészkodni. A nagylányok a bálba mindig kísérvével mentek; ez többnyire az anya, esetleg az idősebb asszony-testvér volt. Ekkor már szégyeltek a velük egykorú fiukkal táncolni.

A fiugyermek tovább pujászkodik. A 12-16 éves fiut a legények nem engedik csavarogni, hazavárják. A kocsmának a tájékára sem mehetett. 17 éves korában legénnyé avatták. A kocsmában az avatandó legény áldomást fizetett a többieknek, aztán együtt mulattak. Ettől kezdve együtt járhatott a többi legénnyel.

A 16-18 éves "eladó lányok" a férhemenő jányok. Öltözködésük nem sokban különbözik az iskolás lányokétól. Hajukat egyágu csurkába, vagy koszoruba fonták. Ha egy lány 23 éves koráig nem ment férjhez, már vénjánynak számított.

A legények a katonaság után házasodtak, általában a faluból választottak feleséget. Azt tartották: "Ha a magad falujából ka-

pol szalmát, ne menny más faluba szénáér, mer a széna penyészes is lehet". A férj és feleség között öt év korkülönbség volt általában, de nem volt ritka a tiz év sem. A szülők ragaszkodtak hozzá, hogy gyermekük egyenrangúval, azonos vallásuval házasodjék: református a reformátussal, katolikus a katolikussal, kocsis a kocsisal, zsellér a zsellérrel.

11. A családi nevelés

"A gyermeket a jóisten adja" mondták Rozvágyon. A legtöbb családban 5-7 gyermek volt, de a 9-10 is gyakrabban előfordult, mint az egyke. A gyereket nem szégyellték, örültek neki. "Ha a Föld az Isten kalapja, a gyermek a bokréta rajta" – mondogatták. A fiugyermek a szegényebb családban nagyobb örömet hozott, mert könnyebb volt kiházásítani; akinek sok lánya volt, dolgozhattott a stafirungra.

A szülők a gyermeket a paraszti élet céljainak, közfelfogásának megfelelően nevelték. Arra szoktatták őket, hogy erejükhöz mértén részt vegyenek minden munkában.

Hat éves korig a szülők, vagy a pesztonkák foglalkoztak a gyerekekkel. Mondókákra, versikékre és az ünnepi szokásokra tanították őket. A szülők büszkék voltak, ha gyerekekük "különbül danolt, verselt, mint a többi puja".

A gyermek fő bűne a lopás volt, valamint az, ha nem vigyázott a ruhájára; fára mászott és elszakadt a ruhája; vagy sikerkódzott /a jégen csuszkált/ és elkopott a cipő talpa. "Vót mele-

ge a nadrágszíjnak, ha valamelyik puja megfeledkezett a dógárul!" "Megájj, maj kihuzom a nyelved, ha mégeccer ojjat mondol!" – szolt ak rá arra gyereke, amelyik káromkodott, de szájon is vág-ták érte. A legények szivesen eltanították a csintalan pujafiát csu-nya nótára, versre. Az iskolások már nem merték dalolni, vagy mondani ezeket, mert az anyjuk vagy apjuk megverte őket érte. A kicsiket nem bántották, kacagtak rajtuk. A rendetlenkedő, rosz-szalkodó gyereket megverik; kicsit és nagyot egyaránt. Ha a szü-lő mérge elpárolgott, a gyerek odament hozzá és ezt mondta: "Ne haraguggyon, többet nem fogok..." Ha a testvérek összemarakod-tak, nem nézték ki a hibás, mindenki kapott. Annak ellenére, hogy az anya verte meg többet a gyereket, az apjuktól jobban fél-tek.

A gyereket legtöbbször a zsákos emberrel, más néven a puja-szedővel ijesztették. "Megájj, nem leszel a pujám! Gyön a zsákos ember oszt odaadlak neki! Itt megy a gyürös zsidó, majd behijom, hogy vigyen el!" Ha a gyerek elcsavargott, a következőket mond-ták neki: "Megájj, majd eccer bekap a Móku!" Volt, mikor odakö-tötték a gyereket az eperfához, vagy az asztal lábához, hogy ne tekeregjen. Volt, aki a kamorafejű frásztul félt. Ijesztgettek a csendőrrel is, akitől a gyerekek nagyon féltek. Ha a gyerek fé-lős volt, fordítva adták rá a viganót, hogy megjöjjön a bátorsá-ga. Attól az embertől, akinek ver a szeme, eldugták a puját. A gyerek is tudta, hogy kit tartanak a faluban boszorkánynak, azt messziről elkerülték.

A nagyszülők gyakran átveszik a szülők szerepét. Különösen a nagymama pesztrálja soka t a gyereket, ezért sok esetben szin-te jobban szereti a gyerek a nagyszüleit. Fontos nevelő hatással

vannak a gyerekre testvérei. főleg a lányok, akik gyakran gondozák a kisebbeket. Nekik olyan tekintélyük van, mint a szülőknek.

A nevelés másik nagyon jelentős oldala a paraszti élet megismerése. Már pólyás gyermeket is viszi magával az édesanyja a mezőre. Itt ringóba teszi, a 3-4 éves testvér pedig ringatja. A ringót úgy készítik, hogy négy kb. 120 cm magas, villanyél vastagságú fát kifurnak. A fa felső, kifurt része szélesebb, mint az alja. Két-két fát X alakban összetesznek úgy, hogy a furat illeszkedjék. Ebbe a furatba tesznek egy 120 cm hosszú, kapanyél vastagságú fát, amely összefogja a most már X alakú két lábat. A középfára abroszt kötnek, belehelyezik a kisgyereket, feje alá párnát tesznek. A ringót úgy állítják fel, hogy a szél is mozgassa. A ringófát mindig a férfi, a gyereket pedig a nő vitte háttára kötve a mezőre. A 3-4 éves gyermeknek kikapát is készítenek és azzal mimeli a munkát, úgy tesz, mintha ő is dolgozna.

Rozvágyon egy-egy udvarban általában 3-4 család élt együtt. A szülők, nagyszülők együtt laktak. Nem volt ritka, hogy 20-25 gyerek nőtt fel egy udvarban. Együtt játszottak, megosztották a munkát is. Minden gyerek ismerte saját családjának gondját - baját. Télen, ha három-négy szomszéd összeült fenni, a gyereket is vitték magukkal. Ezeken az estéken rendszerint boszorkányokról folyt a szó, babonás történeteket meséltek. Ezeket a gyerek mindig szívesen hallgatta, annak ellenére, hogy utána nem mertek egyedül kimenni.

Ha a faluban halott volt, elvitték a gyereket is megnézni. Meghuzatták vele a halott lábujját, hogy ne féljen. Arra mindig ügyeltek, hogy ne nézzenek be a halottas ház ablakán, mert aki ott benéz, az sárgaságba esik.

A gyerek temetésére csak a közeli rokonok mentek el és az iskolások, akik minden temetésen ott voltak. Télen a kisiskolások persze nem mentek el. A gyereket tehát kicsi korától kezdve hozzászoktatják az élet sötétebb oldalaihoz is, s így mire felnőtt lesz, már mindezt természetesnek veszi.

A családban a gyerekek korán megtanulják a munkamegosztást, így a gyermek és a szülő viszonya is közvetlenebb. A gyerek figyelemmel kíséri és utánozza a felnőttek munkáját. A felnőttek szeretik és dicsérik az aktív gyereket. A férfiak is, nők is jól ismerték a gyermek nyelvét, szívesen elbeszélgettek velük, téli esteiken játékokra tanították őket.

A gyerek szüleit apámnak, anyámnak, mamámnak, édesanyámnak, édesapámnak szólította. A nagyszülőket nagyanyámnak, nagyapámnak nevezte. Ha a szomszédban volt idős asszony, azt nanó-nak hívták. A gyermek szüleinek testvéreit keresztnévükön bátyámnak, nénémnek, a nagybácsi feleségét ángyomnak, a kereszta-
pám feleségét tatónak nevezték. A falubeieket keresztnévükön néninek, bácsinak szólították. Ha nagy volt a korkülönbség a testvére között - 15-20 év -, akkor a kisebb testvér magázta az idősebbet. A testvérek csak így emlegették egymást; Betánk, Bélánk, Marisunk, Ibolyunk stb. A falubeli fiuk és lányok többnyire tegezték egymást, de az idegen falubelieket mindig magázták, még ha egyidősek voltak is.

III. A gyermekek életmódja

A gyerekek tisztálkodására a körülményekhez képest gondot

fordítottak. A pólyásokat két hétig minden nap megfürdették a mosóteknőben. Egy éves korig hetenként 2-3 alkalommal – télen ritkábban – lemosták. 4-5 éves korig az anyja mosdatja a gyereket a laborban. Ha napközben nagyon mocskos a gyerek, az anyja megvizezte a kezét, letörölte a gyerek arcát, majd a kötőjével megtörölte. 5-6 éves kortól a gyerek már egyedül mosdik a kut melletti vállóban. Szájába vette a vizet, apránként a kezébe engedte s úgy mosdott. Nyáron a vállóban fürdött. Minden este lábat mostak, hiszen egész nap mezítláb jártak. A hajukat minden fürdéskor mosták. Tiszta ruhát is fürdés után adtak a gyerekekre. Az orrukat kezükbe fujták, majd a földre csapták, kezüket pedig kötényükbe, nadrágjukba törölték. Fogat nem mostak, legfeljebb szájukat vízzel kiöblítették. Ha a gyerek nem szeretett mosdani, kicsufolták. "Ugy nézel ki, mint aki gyikot evett!" "Mán megint kutyát szoptál?" – mondogatták egymásnak a gyerekek.

A gyerek alvóhelye nemétől és életkorától függött. Ha a család nagy volt, nehezen fértek el a házban. Amíg "az egyik puja ki nem rugta a másikat", a bölcsőben hált. A nagyobbacska gyereket, hogy ki ne essen a bölcsőből – lekötötték. Ha már többen voltak, egy-egy nyoszoján /ágyon/ 3-4 gyerek is alutt, kettő lábtól. Édesanyjukkal és a nagymamával is aludtak. Amikor már nagyobb a gyerek, kerekess nyoszóját készítenek neki, amit napra az ágy alá tolnak. Sok helyen még a karosládán is háltak. Éjszakára szalmazsákot tettek rá, ezt nappal a dikóban tartották. A fiuknak 10-12 éves korukban már priccset csináltak, és az ólban aludtak. A priccs fából készült függőágy, amelyet léccei a gerendához rögzítettek. Nyáron gyakran háltak a szabad-

ban, csürben, ereszben, vagy a szekérre rakott szénán.

A gyerek korábban lefekszik, mint a felnőtt. Télen addig alhattak, amig akartak, nyáron azonban a szülők korábban felköltötték őket, mert mentek a mezőre. A nagylánynak illett korán felkelni. Az ő dolga volt a ház rendbetevése, az udvar felseprése. Azt tartották, hogy a sok alvástól nő a gyermek. Ha valaki álmában mosolygott, azt mondták rá, hogy látja az angyalát.

Étkezéskor a nagy családokban a gyerek nem fért az asztalhoz. Amig a gyerek nem tudott magától enni, anyja, vagy nagymamája ölében ült, az etette. Ha már tudott enni, az álkóba tették, itt evett a plétányérből. Minden gyereknek volt saját tányérja, ebből ették a levest. A második fogás rendszerint haluska-féle volt, mert az készült el a leghamarabb. Ezt krajszonnyal /lábassal/ együtt a székre tették és körülülték. Az ügyesebb gyerekek többet evett. Megtörtént az is, hogy a huncutabbak beleköptek az ételbe, a többiek akkor már nem ették meg, nekik maradt mind. Vacsorára, de még sokszor früstökre is azt ették, amit délre főztek. Ha valaki lekéste az evés idejét, nem kapott enni. Azt mondták neki, hogy ajtó mögött a kanál.

Nyáron a mezőn reggeliztek és ebédeltek. Früstökre szalonát vittek. Az ebédet a gyerekek vitték ki. Ők azt ették meg, amit a felnőttek meghagytak. Nagypénteken hust nem ettek, ilyenkor majdnem minden házban pattiltak /pattogattak/ kukoricát. Szentestén káposztalevest főztek és mamajigát /kelttészta/ sütöttek. Kenyérsütéskor kenyérlángost készítettek a gyerekeknek. Disznóöléskor ők kapták a disznó fülét, farkát.

A gyermeket fokozatosan tanítják az illemre. Már kicsi korukban tudatosítják bennük, hogy a felnőttet mindig köszönteni

kell. Ha valaki mégis megfélekezett a köszönésről, megkérdezik tőle: "Madár van a sipkád alatt, hogy nem mered megemelni?" A reformátusok így köszöntek: "Jónapot agyonisten!" A válasz: "Aggyonisten, gyermek." A katolikusok: "Dicsértessék az urjé-zuskrisztus!" Erre a válasz: "Mindörökké, ámen."

A lánynak, mire a csorda jött, otthon kellett lenni. Akit később láttak az utcán kószálni, megszólták: "Nincs ennek se kücs ki, se hajcs ki! Nem kell a háznál semmit se csinálni? Milyen gazd-asszony lesz ebből?!"

A munka mellett jutott idő a játékra, szórakozásra is. Játsszani nemcsak a gyerekek, hanem a legények és a nagylányok is szerettek. A szülők szívesen megtanították gyermekeiknek azokat a mondókákat, amelyeket játék közben felhasználhattak. Az iskolások nyáron a szabadban játszottak: bujócskáztak, laptáztak, ugráltak, lefutóztak. Szinte minden háznál kötöttek hórinkát /hintát/ a pulyának. Egyik gyerek ült a hórinkába, a másik pedig hintáztatta. Közben ezt a mondókát mondták:

"Egy üveg alma, két üveg alma,
három üveg alma...
egészen tiz üveg alma.

Tiz, tiz, tizta víz, tekenőbe folyó víz.
Minek az a folyó víz? Kiskertet locsolni,
Minek az a kiskert? Tököt belevetni,
Minek az a tök? Disznócskát hizlalni.
Minek az a disznó? Háját szedegetni.
Minek az a ház? Kocsit kenegetni.

Minek az a kocsi? Kisfijukat, kisjányokat benne tologatni."

A következő mondókát gyorsan mondták ezután:

"Faluvégén van egy ház,
Abba lakik nagyapád.
Süti-főzi a kolbászt,
Kértem tőle, nem adott,
Seggberugtam, felbukott."

Labdázás közben ezt mondogatták:

"Sári, Sári, sarokba -
Fogd a kontyod marokra.
Bábi bácsi de beteg,
Nem eheti a levest,
Mert a leves paprikás,
Sári néni heptikás.
Budapesten volt egy ház,
Abban lakik Mikulás,
Kértem tőle szalonnát,
Aztat mondta, pofonvág.
Ha pofonvág, meghalok,
Elvisznek az angyalok.
Répaföldbe temetnek,
Megesznek a tehének."

A kislányok szívesen játszottak körjátékokat, /pl. Nyuszi ül a füben, Beültettem kiskertem t, Csencsen gyűrűm/. Nyáron leggyakrabban ezt játszották: letettek három követ úgy, hogy háromszög formájú legyen. Kézenfogva járták körbe, közben ezt énekeltek:

"Amott van egy kis ház, Árgyilus a neve.

Amit abba főznek, keserű a leve.

Asztal is van benne, meg is van terítve,

Pohár is van rajta, méreggel van tölve."

Ha ezt énekelték, karikába fogóckottak és táncoltak erre a dalra: Megkötötték nekem a koszorót...

A szokásosnál nagyobb fiatalok sem maradtak ki. Téli estéken három-négy család összeült fonni. Az ilyen helyekre természetesen a legények is elmentek. Szombatonként lányfosztót rendeztek. Egy-egy családból mindig a legidősebb lány hivt a meg a falubeli lányokat talut fosztani. Munka közben daloltak, játszottak, Később megjelentek a legények is. Ha befejeződött a munka, a háziasszony cukros tengerivel kínálta meg a segítőkét. Ezután megkezdődött az igazi szórakozás. Sok alkalommal a házigazda elővette citeráját, daloltak és táncoltak.

Karácsonykor és ujévkor kántálni jártak. Az 1920-as évektől már énekhar is működött a faluban. Legtöbbször a temetéseken és a templomban énekeltek. Nagyobb ünnepekre /karácsony, husvét/szindarabot tanult az ifjuság és ezt adták elő a falunak. Előadás után táncmulatság volt.

Vasárnap a templombajárás elmaradhatatlan volt. Rozvágyon istenfélőnek nevelték a gyerekeket. Reggel az iskolából közösen mentek a templomba. Az egészen kicsi gyereket is elvitték, anyja, vagy nagyanyja mellett ült az asszonyok padjában, még ha fiu is. Az iskolás lányok az urasztala körül ültek. A fiuk bárhol ülhettek a férfiak padjában. Vasárnap a karban voltak, a tanító ügyelt rájuk. A legények, amíg meg nem nősültek, a karba jártak, majd a férfiak padjában ültek.

Tizenkét éves korban cenduráztak /konfirmáltak/. Ez mindig áldozócsüdtörtökön volt, az első urvacsorát pedig pünkösdbbe vették. Azok a lányok, akik már lekonfirmáltak, a lányok padjába ültek. Az első pad a papné széki és a tanítónő helye volt. Az ezután következő öt padot nevezték lányok padjának. Kettő az abban az évben vizsgázottaké, három pedig a többi lányé volt. Ezután következett az asszonyok padja.

A lakodalomba csak az iskoláskortól vitték a gyereket. A nász-nép közé a gyerekek nem állnak be, a násznép körül szaladgálnak még azok is, akik nem hivatalosak. A lakodalmas nótákat a gyerekek is ismerik. Gyakran odaszóltak nekik a felnőttek, hogy da-nojzatok tik is, puják, ugy szép a násznép!

Ha gyermek halt meg, egy évig gyászolták. Gyermek halottnak kisharanggal és kettessel /kis és nagyharang/ harangoztak. Ha fiu halt meg, hármat kisharanggal és egyet kettessel huztak. A lányoknak kettőt kicsivel és egyet kettes haranggal harangoztak. A gyermek temetésére a rokonságból hívtak fiatalokat, akik kivitték a temetőbe. Ha kislány halt meg, fehér ruhába, a nagylányt menyasszonyi ruhába öltöztették. Koporsóját a legények vették föl. Kisfiu halála esetén fehér ruhába öltözött lányok vették föl az udvaron a koporsót és ők vitték be a temetőkapun. Ha csecsemő halt meg, két pár vitte a hóna alatt a koporsót; ha nagyobb gyermek, akkor fán vitték. A lányok és a fiuk fehér szalagot tűztek a karjukra. A szülők és a hozzátartozók fekete vagy sötét ruhában voltak, a pap előtt egy pár fehér kendővel letakart tálcán vitték a jegyet. A jegy zöld levél és fehér virág volt. Egy másik pár a fejfát vitte. A sirba beledobták a jegyet és a fehér szalagot is.

IV. A munka tanulása

A paraszti munkát nem tervszerű, tudatos oktatással tanították. A gyermek kicsi korától látta, figyelte szülei, testvérei munkáját, szórakozásból is utánozta őket. Ha valaki egy munkát el tud végezni, büszkén dicsekedhet egykoru társainak. Tavasszal és nyáron szívesebben dolgoztak a mezőn, mint az iskolában. A szülők már a negyedikes gyereket is kivették az iskolából, mert kellett a segítség. Ugyse lesz ebből pap – mondták a tanítónak.

A gyermekeknek ritkán mutatták meg, hogy ezt vagy azt hogyan kell csinálni. A legtöbb munkafogást magától leste el. Igaz, a szülő gyakran ráripakodott, hogy ne lábatlankoggy mán! Ha sürgős volt a munka, inkább megcsinálta ő, mivel a gyerek csak piszogott vele. Az asszony munkát tanulták meg a leghamarabb, mivel édesanyjuk, nagymamájuk vagy lánytestvérük ügyelt rájuk leginkább. Ha a szerszám, munkaeszköz rosszul áll a gyerek kezében, a szülő rászól: "Hogy áll az a kasza a kezében? Így kell aztat fogni!" Amikor a gyerek nyáron ebédet vitt, míg szülei ettek, ő addig dolgozott. "Pedzi mán!" – néznek össze ilyenkor a felnőttek. A gyermekeknek nekivaló eszközöket készítenek: kiskapát, kisostort, guzsojt.

Ha a gyerekekre testvére vigyázott, hamarabb kezdte a munkát. "Ez hamarabb dőgöztatta, hogy neki kevesebbet kejjjen csinálni!" Gyakran ezért biztak a gyerekekre különféle munkát, feladatot, hogy elmaradjon, ne legyen láb alatt, ne csavarogjon. A lányoknak serénynek kellett lenni, mert ha lusták voltak, azt mondták nekik, hogy nem veszik el őket majd feleségül. Kezdetben a könnyebb, a szórakoztató munkát végzi a gyermek. Már a járni tu-

dó kicsit is elküldik ezért-azért. Eleinte a kisfiúk és a kislányok azonos munkát végeznek: a ház körüli munkánál segédkeznek. "Hozz csak a kiskertből egy fej hagymát! Zavard el a tyukot a krompébúl, mer mind kirugja! Lök d a bornyu elé azt a kis szénát!" A tul korai munkát a szülők nem szerették. "A még nem neked való. Aztat még csak elmocskolod." - mondták. A nehezebbet az idősebbek végezték. Ahol voltak öregek a családban, a gyerekeknek később s kevesebbet kellett otthon dolgozni.

A mező hasznos növényeit már kora tavasszal kezdték gyűjtögetni. Kaszálókra, rét ekre, sáncpartokra /árokpartra/ jártak sós kát, lapiskát szedni. Nyáron és ősszel eső után nemcsak a gyerekek, hanem az asszonyok is elmentek gombát szedni. Nyáron a gyerekek, főleg a lányok, kedvenc szórakozása a vadvirág gyűjtése volt. Pipacsot, buzavirágot, földimogyoró virágot kötöttek csokorba, feldiszitették vele a templomot, sőt az iskolát is, ha jött az egyházlátogató. A fiúk gyakran kirabolt ák a madárfészkeket, összeszedték a madártojásokat, megsütötték és megették. A hasznos madarab fészékének kirablásáért gyakran megbugjolták őket. Aratás után kalász jártak mezgerélni, főleg azok, akik nem volt saját földjük. A mezgerélést az őszi bet akarítás-kor is folytatták. Kora ősszel földimegyvet /szedret/ szedtek. Előfordult, hogy az iskolából is elmentek kökényt szedni. Leforázták és ugy fogyasztották.

A legeltetés is gyermekmunka volt. Falunkban a gyerekek főleg libát őriztek. A kacsát nem legeltették, a fiúk kosárral fűkását hoztak neki a kanálisból. Azért tartották ezeket az állatokat, mert szükség volt a tollukra. A gyerekek őrizték a rokonok libáit is. Megjegyzik a lábát, hogy ne keveredjék össze. A gye-

rek feladata volt még a malachajtogatás is. A fiaskocát és malacait szokatáskor nem vegyítik a nyáj közé, hanem külön hajtját. Reggel a nyáj után, s estére pedig elébe mennek. Ezért cukrot, gyümölcsöt adnak neki, vagy megkínálják ebéddel, mert – ahogy mondják – a pujának a másé jobban esik. Legeltetéskor nagyon sok cim-bora összeverődik. Reggeltől estig játszottak. A kislányok kockáztak, hajlik a meggyfáztak, fagallyacskából és rongyból bábut készítettek. Sok játékot tanultak attól a néhány öregasszonytól, aki szintén libát legeltetett. A fiuk többnyire labdázta.

Az állattartás a lakosság egyik fő foglalkozása volt. Az ezzel kapcsolatos munkákat a gyermek korábban eltanulja, mint a földművelést. A már járni tudó kisfiunak kisostort készítettek, azzal hajtotta el a kertből a tyukokat, csirkéket. Ezzel segített itatáskor a jószágot kihajtani a vállóra, aztán pedig behajtani. Három-négy éves korában részt vesz az étetésben. Mindezt szórakozásból, játékból végezte; kis villával lökte a szénát a kisbornyu elé, mer az az övé. Ilyenkor az apa megdicséri. Öt-hat éves korban már megpróbálja kihányani a kisbornyu alól a ganajt. Ha az apja megpucolta a tehenet, bikát, odaadta a gyerekeknek a bornyuvakarót: "No, vakard meg a kisbornyut!" Télen, ha gyött a szőri a marhának, pucolás után kiszedték a vakaróból és labdát készítettek belőle a fiuk nagy örömére. Összegöngyölték, közben köpködtek, hogy jól összetapadjon. Ezzel kedveskedtek a gyerekeknek.

Az állattenyésztésben is differenciálódik a férfi és a női munka. A jószág ellátása a férfiak dolga, a disznó körül az asszony jár vagy a nagyobbik lány. A fejést is a gazdasszony végzi. A kilenc-tíz éves lányokat már tanították fejni, hogy megtanulja, mire férjhez megy. A disznóól rendben tartása a 10-12 éves fiu

feladata volt. Ahol nem volt fiu, ezt a munkát a lányok végezték el. A baromfi etetése 6-7 éves lányok dolga volt. Az anya adta ki az utasítást: "Hánnyál a csirkének darát, oszt légy ott, mig meg nem eszi, mer feleszi előlle a többi tyuk!" Vagy: "Morzsojj csak a tyukoknak!" Mindig a gyerekek szedték össze a tojást, ők lesték, ha a tyuk lopba járt tojni. Az itatást az iskolás gyerek már egyedül végzi, reggelenként ő engedi ki az ólból, ha jön a csorda, este pedig beköti. 10-12 éves kortól már bármilyen munkát el tud végezni a jószág körül. Téli reggeleken azonban nem ők végezték az étetést, mert iskolába kellett menniük.

A földművelés munkáiba is fokozatosan nevelkedett a parasztyerek. A gyermeket pólyás korától vitték a mezőre. Kedvenc szórakozásuk az un. szerepjáték, a felnőttek munkájának utánzása. A 4-5 évesnek már kikapát készítenek és ezzel megpróbálják a kapálást. Közben feladatot is kaptak: "Szedd össze a dudvát a disznónak! Mégse szetted össze a tengerifiját?" /A kukorica szárán nőtt hajtást./ Vizet vittek annak, aki szomjas. A tényleges munka a földművelésben azonban 8-9 éves korban kezdődött.

Szántáskor az eke, majd a borona elé fogott tehenet vagy lovat vezet a 8-9 éves fiu. Közben-közben az apja odaszól neki: "No, fogd meg az ekeszarvát, oszt száncsál egy kicsit!" Közben figyeli a fiát, tömören elmagyarázza, mit és hogyan fogjon. Önállóan 12-14 éves korban kezdtek szántani.

Nagy segítség volt a gyerek a kapásnövények vetésénél. A felnőttek vágták a fészket, amibe a gyerek a derekára kötött vászonkötőből dobálta a magot. Közben a szülő tanitgatta, mit hogyan kell vetni: - "A répát úgy kell vetni, hogy meghallja a ha-

rangszót." /Nem mélyen./ - "A krompét mindig úgy vedd, hogy ne hallja meg a harangszót." /Mélyen./ - "A tengerit úgy kell vetni, ha a gulya delelőn van, mert akkor sok tök lesz, ahogyan a tehenek fekszenek egymás mellett." A legnehezebb vetési forma a gabonafélék vetése volt, amit szórtak. Ez kizárólag férfi munka. Az iskola befejeztével kezdtek el tanulni és 15-16 éves korban végezték először önállóan. Tavasszal még az iskolából is elkérik a gyereket, ha szurkálni mennek. A gabonafélékből szurkálóval kiszurják a szurót és a nagyobb dudvákat. Ezt a munkát fiuk, lányok egyaránt végzik. A 8-9 éves gyerek első ténylegesen önálló munkája azonban a kapálás. Először csak a sorközt kapálja, megpróbálkozhat a sor kapálásával is. "Akkor fogol tudni kapálni, ha mán héccer elvégtad a lábod!" - okitják a gyereket. Aki lemarad, rászólnak: "Siess, mer megharap a kutya hátul!" Aki csak ácsorgott a kapanyélre támaszkodva, figyelmeztették: "Vigyázz, mer gyün a kiszsidó, oszt hozzád köti a lovát, asztat hiszi, hogy karó vagy!"

Nyáron a legnagyobb munka az aratás. Ebben a 10-12 éves gyerek már részt vesz. Feladata: kötélcsinálás, majd kereszttrakáskor a gerebjézés. Nyomtatáskor gyakran felültették a gyereket a nyomtató ló vagy tehén hátára, hogy hajtsa. Az aratásban való önálló részvétel lányoknál 15-16, fiuknál 16-17 éves korban kezdődött.

A szénamunka során a kaszálás tanítása 12 éves korban kezdődött. Az apa így tanította fiát: "Az a jó kaszás, aki egy kaszavágással körülkaszálja magát." A kasza előkészítéséről ezt mondták: "Verd meg jól, fend meg jól, úgy fog jól!" Forgatni már a 8-9 éves fiut, sőt kislányt is elviszik. Takaráskor /szé-

nagyüjtés/ a fiuk és a lányok is tevékenyen dolgoztak. A 10-12 éves fiut - s ahol fiu nincs, a leányt - már felküldik a bogja tetejére. A kisebb testvérek, főleg a lányok brugóznak /gereblyéznek/. A szekér megrakását 16-17 éves korban próbálták meg.

A tengerifosztás a fiatalok mulatsága. A fosztóba a legidősebb lány hívja meg a falubeli lányokat, a szomszédokat, rokonokat pedig a gyerekeket. Amikor beesteledik, elindultak a fosztók. A lányok után hamarosan megjelennek a legények is. Vidáman játszanak, nyilat készítenek, suskóból /a tengeri cső megszáradt héja/ korbácsot fonnak. Ha megunják, berepegetik a suskót, és dobálják, hogy kié repül magasabbra. A felnőtt tek és a fiatalok között a boszorkányokról, babonás történetekről folyik a szó. A legények arra törekedtek, hogy a lányokat megijesszék, hogy azután féljenek egyedül hazamenni, s kisérhessék őket. Nem maradhatott el a nótázás, tréfálgozás sem. Aki üszkös tengerit talált, eldugta, hogy a végén majd bekenjen vele valakit. Üszkölözéskor a lányokat lefektetik a suskóba, és jól összekeník őket. A gyerekeknek azt mondták, hogy aki piros csövet talál, mehet aludni. A fosztó végén gyümölcscsel: almával, szilvával, ha volt még gengetengeri, azzal kínálta meg a háziasszony a segítőt.

A kiskert, ahol konyhakerti növényeket terheltek, főleg a lányok munkaterülete volt. Hét-nyolc éves korukban már ők ásózák fel a kertet. Ebben a fiuk is segítenek. A kiskerti munkában sok tanácsot kaptak nagymamájuktól. Minden háznál volt a ház előtt virágoskert. Nagy szűgyen a lányra, ha nem ő gondozza.

A kislányok azzal könnyítették meg édesanyjuk munkáját, hogy átvették a kisebb testvér gondozását, ők pesztrálták. Előfordult, hogy valaki még a szomszéd gyerekeire is vigyázott.

Már a 4-5 éves gyereket is odaültették a bölcső mellé, hogy ringassa a kicsit. A 7-8 éves lányka már tisztába teszi, a 9-10 éves pedig már fürösztli is a kisebbet. A mondókákat, dalocskákat, versikéket legtöbbször csak az első gyereknek tanította meg a szülő, mert a többit már ez tanította. A gyerek mozgását, cselekvését egy-egy mondókához kapcsolták. A pesztonka úgy tanította járni a kicsit, hogy legugolt elé és hívogatta: "lili, baba, lili". Ha már tipteggett, így biztatták: "Jár a baba, jár, mint a kismadár!" A bölcső ringatása közben ezt dudolták: "Hóc, hóc Kassára, ketten menyünk vásárra. Szénát, zabot a lunak, nagyot fingik Palkónak!" Altatás közben ez járta: "Csucsuj, baba; nincsen papa, mert megette a pesztonka". A nagyszülők szívesen énekeltek a bölcső ringatása közben a következő dalt:

Vótam én Győrbe, győri vásárba,

Lovat is vettem, nyeregbe fogtam.

Arany a szőre, réz a patkója.

Fordult ki, fordulj ki aranyos rózsá.

/Dallama hasonlít az Esik az eső, hajlik a vessző... kezdetű dalhoz./ Ha karjukon hintáztatták a gyereket, ezt a mondókát gügyögték:

Egy üveg alma, két üveg alma /ezt 10-ig mondták/

Tíz-tíz tiszta víz,

Keljetek fel menyecskék,

Fejétek meg a kecskét.

Három lábu, négy lábu,

Szállj le a hórinkáról.

Ha a gyerek harangozott a lábával, ezt mondta:

Lóg a kutyának a lába,

Megütötte a szalmába.

Lóga, lóga, lóga,

Nincsen semmi dóga.

A pesztonkákra jellemző volt, hogy ha a gyerek selypitve mondott ki egy-egy szót, később ők is selypitve beszéltek a gyerekekhez. Éppen ezért a gyerek gyakran csak iskolás korára tanult meg tisztán beszélni.

A házimunkát a lánygyerekek az édesanyja tanítja. Kicsi korukban a fiúk is résztvesznek ebben. A 6-7 éves lányok már takarítanak. Söprögetés előtt fellocsolják a házfőgyét, hogy ne porozzon, majd letörlik a butort. Ahol nincs lány, ott a kisfiú is megcsinálja mindezt. Azt tartották, hogy a szemetet este nem szabad kivinni, mert a gazdát is kiviszik vele. Ha a gazdaszszonynak menni kellett a mezőre, a gyerekek végezték el a mosogatást. Szombatonként a 8-9 éves kislánynak már tapasztani is kellett. A szapulást /nagymosást/ 10-12 éves korban tanították. A konyhában az 5-6 éves gyerek is segít borsót, paszujt /babot/ fejteni. 7-8 éves korban már a gyerekek pucoltatják a krumplit és a zöldséget. A lányok 10-12 éves korban kezdtek főzni. Kezdetben egyszerű ételeket - törtkrompét, törvepaszujt, darát, rántott levest - főzettek vele. Nyáron többet főztek, mert a szülő jobban rájuk volt utalva. Az 5-6 éves gyerekek kis táblát, kis nyújtófát készítettek, és ezen nyújtotta azt a darabka tésztát, amit az édesanyja adott neki. 8-9 éves korban próbálta meg a rendes nyújtást. "Akkor fogol tudni jól táncolni, ha szép lesz a tésztád széle" - biztatta az édesanya a lányát. Dagasztani kb. 10 éves korban kezdtek. A kislány gyak-

ran kérdezte közben, hogy meddig kell még dagasztani. Ilyenkor azt felelték neki: "Majd akkor hagyd abba, ha izzad a padlás", vagyis a homloka. A kenyér önálló sütésére 15 éves korban került sor az anya felügyelete mellett. Ha egy lány férjhez ment, úgy kellett megtanulnia főzni, ahogyan az anyósa főzött. Nagyon sok helyen az anyós nem hagyta a fiatalasszonyt főzni.

A kendermunka is nagyon fontos szerepet töltött be a paraszti háztartásban. A nyűvésben /kihuzgálás/ a 8-10 éves gyerek is segít. A felnőttek összekötik a kévét, a gyerekek összehordták és kutba állították. Áztatáskor behordták a vízbe, majd kenderhányáskor kihordták onnan. A kender vágásakor a 7-8 éves kislány összeszedte, ami elszakadt a szöszből, és megpróbálkozott a vágással, 9-10 éves korban már nagyon sok helyen a lányok tillóztak. A 8-9 éves kislánynak kis guzsujt /guzsalyt/ és orsót készítenek, ezen próbálja meg a fonást apró szöszön. Ha már ezen jól megy a fonás, kerek guzsalyt kap.

Nagyroztvágyon minden lánynak a stafirungját kellett kikézimunkálni. Ez főleg késő őszi és téli estéken történt. Már az első vagy második osztályos kislánynak is adtak egy darab rongyot, melyre egyszerű virágokat rajzoltak, hogy azon tanuljanak varrni. Először a szálöltést tanítják meg, és csak azután a himzést, majd a merkelést /keresztzemes himzés/. Mire a lány férjhez megy, készen kell lenni a stafirungnak. Ez 6-8 gyurósurcot, legalább 8 abroszt futóval, tablettel, 2 komakendőt, 6 kenyereskendőt és vagy 12-20 félvégű kendőt tartalmazott, melyet a lakodalomkor a papnak, jegyzőnek, nagyvőfélynék, násznagynak adtak. A törőlkendőbe, törülköző kendőbe, a sima csikos abroszokba, zsákokra, lepedőkre, ágyneműre

csak monogramot himeztek. Himezték még a nyujtótartót, a fésű- és kefetartót is. Az ablakra kalotás drapériát csináltak. Az abroszok széleit azsurozták, a drapériákat cakkozták, a kendők végét pedig rojtkötéssel látták el.

Kevés alkalommal fordult elő, hogy falubeli gazda a gyereket napszámba, vagy cselédként küldte volna dolgozni, hiszen saját magának is szüksége volt a segítségre. Ha mégis előfordult ez, többnyire tavasszal, szurkáláskor ment el a gyerek napszámba dolgozni. Ezért pár fillért, vagy terményt kapott. Az gyakran megtörtént, hogy télre odaadta inasnak a fiut valamelyik mesteremberhez, hogy tanuljon tőle. Pénzt nem kapott, nem is fizetett ezért, de az inas segített a mesternek mindenféle munkában. Voltak azonban olyan lányok és legények a faluban, akik idegenből jöttek és időszakos munkákat vállaltak az urasági birtokon. Ezek egyik jellegzetes csoportja a dohánymunkák elvégzését vállalta. Sok esetben azután ezek a vendégmunkások ottmaradtak a faluban, megházasodtak, férjhez mentek, új szokásokkal gazdagították a falu társadalmát.

V. Összegezés

A falu arculatának változásában jelentős fordulatot hozott a felszabadulás. Ez a fordulat kihatott a családi nevelésre is. Nem máról holnapra, de más értelmet nyert az élet, a munka, a vallás. A falu erkölcsi arculatát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az sok új, pozitív vonással gyarapodott. A családi erkölcsben azonban némi visszaesés is tapasztalható. Nincs meg az ott-

honi környezethez való ragaszkodás olyan formában, amely régen meghatározta a gyermeknevelést. A fiatalság nagy része elmegy városba dolgozni, csábítja őket a városi életmód. Amint kikerül a gyerek az iskolából, otthagyja szüleit, a fiatalok másképp akarnak élni, mint ahogy a szülők éltek annak idején, fiatal korukban. A 14-18 éves korúak nevelése tehát községünkben kiesik a szülők hatásköréből. A családi nevelés szempontjából ennek káros következményei is lehetnek.

Köztudott, hogy napjainkban a nevelés az egész társadalom ügye. Sajnos, a szülők a nevelést sokszor jóformán az iskolára bizzák és hátrítják. Községünkben a gyerekek öt éves kortól iskolai előkészítőre járnak, - óvoda még nincsen. Az iskoláskortól a mindennapi tanulás mellett aktívan részt vesznek a közösségi életben /uttörő- és kisdobos-foglalkozások, szakkörök/.

A munkára való nevelés terén is újat hozott a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése községünkben. Amíg a korábbiakban a családfő adta ki a napi munkát a család tagjainak, addig ma felelős munkavezető teszi ezt, mindenki a neki megfelelő - képességéhez illő - munkát kapja. Ezt kívánja az élet rendje az emberektől, így a családoktól is.

Megállapítható tehát, hogy községünkben a családi nevelés hagyományainak sok régi formája megszűnt. Amelyek élnek még, sokkal tisztábban, tudatosabb formában jelentkeznek, mint bármikor.

KOMASÁG ÉS KERESZTELŐ HÉT BEN

Kelemen Imre

A komaság

Héten a komaság intézményét nagyon komolyan vették. Ha a koma és a komaasszony a rokonság közül választódott, akkor a rokoni kapcsolat méginkább elmélyültebbé váltott. Lehetett "idegeneket" is hívni komáknak, és ha a meghívást a felkért elfogadta, egyuttal már meg is történt a rokonná való fogadás. Hiszen a komaság rokonságot is jelentett. Sőt az egyik adatközlő azt is elmondja, hogy: "sokszor a koma még a rokonnál is többet jelentett, hiszen arra mindig lehetett számítani, ha jött a temetésre és segítkezett abban, amit tenni kellett. Sokszor többet ért a testvérnél is." Az idegen kifejezést nem a szó valódi értelmében kell értelmezni. Inkább esetünkben valami olyan állapotot jelöl meg, aki ismeri ugyan a családot annak rokonait, stb. de vérszerint nem tartozik oda. Idegennek számít az egykori ját szótárs is, a katonacimbora, az egykori legénybarát is, stb. Ezt az "idegen állapotot" oldja fel a komaság intézménye. Nem vérszerinti rokonság jön ugyan létre, de majdnem ugyanaz, amolyan "mesterséges rokonság". Ha valakit komának felkértek, azt visszautasítani nagy sértésnek számított. Az adatközlők nem is emlékeznek arra, hogy valaki is visszautasította volna a

komaságra való felkérést. Ha visszautasítás történt volna, úgy az azt is jelentette volna, hogy a komának felkért személy nem akart "rokonságot" vállalni a felkérőkkel. A gyermek megszületése előtt már jóval megbeszélték azt, hogy ki lesz a keresztszülő. Ma már előfordulnak olyan esetek is, hogy a gyermek már javában él, de azért nincsen megkeresztelve, mert nincsenek még kiválasztva a keresztszülők. Az adatközlők helyesen emlékeznek arra, hogy a komaságban még a gyermek születése előtt megegyeztek, hiszen a keresztelés nem egy ízben a születésnapon történt, vagy a rákövetkező napon, de semmi esetre sem vártak napokat. Nagyon kinos dolog lett volna a szülőknek akkor intézkedni a komaság dolgában, mikor a gyermek már megszületett.

Ha létrejött a komaság, akkor módosult a beszélő viszony is. Akik ezidáig tegezték egymást, ezután már magázódtak. Még abban az esetben is magázódtak, ha netalántán a legjobb barátok, vagy játszótársak voltak. A megszólítás "komám uram" és "komám asszony"-ra módosult. Az egyik adatközlő úgy emlékezik vissza, hogy még "a kedves" jelzőt is a megszólítás elé tették: "kedves komám uram, kedves komám asszony". Ugyanez az adatközlőnk elmondotta, hogy a magázódásnak nem a drasztikusabb, keményebb hangzású formája valósult meg az un. "maga", hanem a tessékelésnek és a magázódásnak valamilyen összetétele. Pl. "Jöjjön beljebb kedves komám uram, tessék izlelje meg ezt a kis pálinkát."

A komák rendszeresen meglátogatták egymást. Minden jelesebb ünnepen számítottak arra, hogy a komák felkeresik egymást. "Jelesebb" ünnep alatt a karácsony, husvét, pünkösd

értelmezendő. Persze máskor is voltak találkozások, de az előbb említett ünnepi jellegű volt. A komák, mint a gyermek, vagy gyermekek keresztszülei ajándékot vittek a keresztyereknek, vagy keresztyereknek. A mai értelemben véve megiehetősen szegényesek voltak ezek az ajándékok, hiszen pénz sem állott annyi a rendelkezésre, mint most és az igények sem voltak olyan nívósak, mint korunkban. Még az akkori tehetősebb keresztszülők sem vittek a keresztyereknek, vagy keresztyereknek igényesebb ajándékokat. Megtette ajándéknak az alma, dió, néhány szem cukorka, mézeskalács, néhány egyszerűbb játék. A gyerekek persze örültek a keresztszülők látogatásának, hiszen tudták azt, hogy mindig kapnak valamit. A paraszti társadalomban nem volt divat a névnapi köszöntő, így a keresztszülők, még a szülők sem tartották számon a gyerekeknek névnapját. Kivált, ha a névnap legnagyobb "dologidőre" esett, pl. káposztaplántázásra, aratásra, stb. A gyerekek a keresztszülőket keresztapám-keresztanyám-nak szólították. Az adatközlők azt mondják, hogy a megszólítás nem módosult még abban az esetben sem, ha a keresztszülők a közvetlen rokonságból kerültek ki. A keresztyerek nem tegezték a keresztszüleiket. Az egyik adatközlő azt is elmondotta, hogy amikor a keresztszülők megöregedtek, akkor a keresztyermek "öreg keresztapám- öreg keresztanyám"-nak szólította őket. Legalábbis adatközlőnk így szólította, azonban nem tudjuk, hogy ez általános megszólítása volt-e az idős keresztszülőknek. Még megjegyezzük azt, hogy ha a komaság a testvérek, vagy unokatestvérek közül került ki természetesen tegezték továbbra is egymást. Beszédük, megszólításuk egymáshoz nem váltott át magázásba. Ők

továbbra is tegezve tisztelték meg egymást. Ahogy nőttek a keresztyerek, úgy maradoztak le az ajándékok. Hiszen a nagy fiúnak és a nagy leánynak már nem illett cukorkákat, diót, stb. vinni. Drágább ajándékokra viszont lnem telt. De nem is volt rá igény és természetesen tartották, hogy ez így van. Az adatközlők említik, hogy amikor a keresztfiu megnősült, vagy a keresztleány férjhez ment, akkor illett mint keresztszülőket az esküvőre meghívni, és azon viszont résztvenni. Ilyenkor a keresztszülők ajándékokat vettek a keresztyereknek. Természetesen az ajándékok is jóvalta szerényebbek voltak a mostaninál. Hiszen pénz nem volt sok. Megtette nászajándéknak néhány edény, poharak, néhány törülköző, stb. A komaasszonynak volt egy speciális feladata is. Ő volt az, aki a "komakendő"-be több napon át vitte az ételt a gyerekágyas asszonynak. A komakendő tulajdonképpen egy egyszerű fehér vászonkendő, amibe csomagolták azt az ételt, amit a gyerekágyas asszonynak szántak. Kb. 2-3 hétig mindennap vitte a komaasszony az ételt. Még dolog időben is! Naponta egyszer délbe illett vinni ételt. Főleg husleves, csirkehus, különbözőképpen elkészítve, friss kalács, stb. került a komakendőbe. A komakendőt, miután már megszűnt az ételhordás, nem adták ajándékba a szülőasszonynak. Ilyen látogatások alkalmával persze a keresztanya sohasem mulasztotta el megtekinteni, megcirógatni a keresztyereket.

Héten kit üntetésnek és nagy megtisztelésnek számított az, ha valakit keresztszülőnek hívtak meg. Lőkös Sámuel büszkénmondotta, hogy az édesapjának tizenkét keresztyermeke volt. Vattai Ferencné még azt is elmondotta, hogy Ózdon is volt keresztyermeke és ráadásul a keresztyermek görögkatolikus

vallásu volt. Azt is elmondotta, hogy a gyerekágyas asszonyt kb. két hétig mindennap meglátogatta. Hol gyalog, hol szekéren utazott, hogy láthassa komaasszonyát. A prédikátorok is derekasan kivették részüket a keresztszülővállalásból. Serki István /1773-1780-ig lelkészkedett Héten/ 30 keresztyermeket vállalt. Természetesen a felesége Török Erzsébet volt a keresztanya. Szepesy János, aki Serki István után következett 11 keresztyermet vállalt. Az ő esetében is a felesége Borzi Eszter volt a keresztanya. Még ma is emlegetik az idősebbek, hogy Lőkös Lajosné, született Héthy Klára 17 keresztyermeket vállalt. Természetesen a férje volt a keresztapa. 1879-ben kötöttek házasságot és 1881-ben már mint keresztszülők vannak bejegyezve a keresztelési anyakönyvbe. Volt olyan esztendő, mikor két alkalommal szerepelnek keresztszülőként. Ilyen év az 1887-ik, 1901-ben Lőkös Lajos a férj 45 éves korában meghal, így a megözvegyült asszony már nem vállalt több keresztanyaságot. Az esetek kb. 95 %-ban férj és feleség volt a keresztszülő. Talán a házasság állapot is még inkább kifejezésre kívánta juttatni azt, hogy a keresztszülőség is szülőség! A hétiek még azt is elmondották, hogy Lőkös Lajosék még cigány gyermeket is fogadtak keresztyermekként. Ámbár ennek az állításnak az anyakönyvek nem adnak igazat. Feltűnő esetükben az, hogy kb. csak azonos társadalmi rétegből és foglalkozást űző, tehát földművesekkel kötöttek komaságot. Pl. cseléd, vagy napszámos, stb. szülők gyermekeit nem fogadták el keresztyerkeként. Abban viszont biztosak lehetünk, hogy a komák egyike vagy másika talán jóval szegényebb volt Lőkös Lajoséknál. Hiszen Lőkös Lajosék földbirtokosok voltak, gazdagok voltak. A régiek még emlé-

keznek a gazdag Lőkös portára, meg is tudják mutatni, hol volt. Ma az a Tóth Dezső-féle udvar.

Ha azt állítanánk, hogy a komaság feltétele az azonos társadalmi kategória volt, akkor nem volna helyes az állításunk. Tudunk olyan esetről is, hogy Czigány Kura Mátyás fiát Ferencet Lőkös László és felesége Dapsi Julianna tartotta a keresztség alá, 1783-ban. A népszámláló 1784-ben Lőkös László neve a nemesek között a második bejegyzésként fordul elő. A Lőkös név az un. szabadosok között nem szerepel. Tehát félreérthetetlenül állíthatjuk, hogy nemes ember komáskodott egy cigánnyal. Ez az eset viszont csak egyszer fordul elő. Nem általános, hiszen magát a nemesi státust degradált volna az ilyen eset, ha az gyakori. Megvan rá az okunk, hogy feltételezzük, hogy ez a nemes ember valamiféle szociális indíttatásból vállalkozhatott arra, hogy komaságba kerüljön Mátyás cigánnyal. Bizonyos okunk megvan arra, hogy a komaság intézményét valamiféle olyan jelenségnek tekintsük, amely arra volt hivatva, hogy a társadalmi, gazdasági egyenlőtlenséget valamelyest kiegyenlítse. Ha vallási mezben is, de szerepe volt ebben. Ma a komaság intézményének a tartalma egészen más, hiszen azt az a barátság határozza meg, amelyik esetleg a közös tanulmányok során, vagy azonos munkakör végzése, vagy a munkahelyi kapcsolatok alapján jön létre. Sokszor a komaság nem marad más, mint valamiféle hagyománynak az őrzése, ápolása, amelynek tulajdonképpen semmi köze nincs a valláshoz. Nem egyszer fordul elő, hogy a keresztszülők nem vallásosak, sőt egyenesen ateisták, de mégis hagyománytiszteletből, vagy egyéb okokból vállalják ezt a megtiszteltetést. Nézzünk néhány példát a

komasági viszonyokra, hogyan valósult meg ez a társadalmi kiegyenlítődés. Természetesen a valamelyest minőségi jelző hangsúlyozásával. 1873-ban Barkó József vasuti őr, komasági frigyre lép tekintetes Rátkay Barnabás gazdasági tiszttel. 1879-ben Mátyé István községi kovács komaságra lép Hancsóvszki István iskolai tanítóval. Egy évvel később 1880-ban Hancsóvszki tanító és a helyi lelkész Zárnok János lép komaságra. 1885-ben Pogány József zsellér ember komának hívja meg Morvai István kézművest. Szekeres Dániel komának hívja meg Csiszár Lajos földművest, 1889-ben. Szekeres Dániel zsellér volt. Ha szegényebb ember kérte meg a gazdagabbat komának, akkor az mindig abból az indítékból fakadt, hogy a koma majd anyagilag, és más természetű dolgokban segítségre lesz. Nem valószínű, hogy a vasuti őr /komoly állás volt abban az időben!/ baráti alapon hívta meg komának tekintetes Rátkay urat.

A fáma szerint Juhász Lajos cselédembernek a komája Horty Miklós kormányzó ur volt. A sokgyerekes cselédember hetedik fia Miklós, mert a "keresztapa" is Miklós. A keresztelési anyakönyvek azonban nem tanúsítják azt, hogy Juhász Lajosnak komája lett volna a kormányzó. Az elképzelhető, hogy Juhász Lajos megtette a szükséges kérelmeket a komaság ügyében, de nem igen juthatott el a kérelem a kormányzói irodáig. Ha el is jutott a kérelem a kormányzói irodáig, Horty Miklós arra válaszképpen esetleg csomaggal, vagy pénzzel emlékezett meg. A faluban pedig máris elterjedt a hír, hogy a "koma" csomagot és pénzt küldött a "Miklóska keresztfiának".

A gazdagabb ember büszkén dicsekedett azza, hogy a nálánál jóval szegényebb emberrel is kész komaságra lépni. A

szegény pedig azzal dicsekedett, hogy az ő komája nem is akárki, módos ember. Ha szegényebb volt a koma, akkor segített a gazdagabb komájának az aratáskor, hordáskor és más mezőgazdasági munkálatoknál. Illett segíteni. Héthy Barna, aki cipész volt, tehát anyagilag jobban állott, mint a keresztyereke szülei, akik szegényparasztok voltak, néhány hold földön gazdálkodtak, sokszor pénzzel is kisegítette őket.

Bonyolult összetétele van társadalmi vonatkozásban a komaságnak. A komaság vizsgálata során lehetőség nyílt arra, hogy községünk társadalmi, gazdasági, vallási, stb. komponenseit elemezzük. Érdekes téma volna, immár némi betekintés és ismeret alapján egy későbbi dolgozatban megírni, községünk társadalmi rétegződésének strukturáját. Mindenekelőtt úgy hozzányulni ehhez a rendkívül érdekfeszítő témához, hogy érintենék a szociáletikai kérdéseket és a megoldásra való törekvéseket is.

Keresztelő

A keresztelés nagyon fontos mozzanat az újszülött életében. Ettől kezdve válik kereszténnyé, eddig pogánynak tartják. Igyekeztek is az újszülöttet mentől hamarabb megkeresztelni. A keresztelési anyakönyvek tanúsága szerint az újszülöttet már másnap keresztvíz alá tartották. Az iker gyermekeket még a születés napon megkeresztelték. Nyilván az iker gyermekek fejletlenebbek voltak – ami elképzelhető – így igyekezni kellett, nehogy keresztelenül haljanak meg. Olykor mégis elő-

fordult, hogy a született kisgyerek keresztelestlenül halt meg. Ebben az esetben a halva születésre kell gondolnunk. Ha ilyen szomorú eset mégis bekövetkezett, akkor a szülők azzal vigasztalták magukat, hogy "megmaradt az apja". Héten a keresztelest minden esetben a lelkész végezte, mint ahogy mindenütt ma is az végzi. A katolikus egyházban a bába is megkeresztelheti a gyermeket, ha a szükség úgy kívánja, és érvényesnek minősül. Így, mivel Hét vallásilag református község a kisdedit a paróchiára viték, ahol a lelkipásztor a keresztséget kiszolgáltatta. A régi öregek még emlékeznek arra, hogy a paplak melyik szobájába folytak le ezek a szent cselekmények. Az utcára néző, ún. nagyszobába végezte a lelkész teljes liturgikus öltözetben a keresztelest szolgálatát. Az a paróchia nincs meg, mert a régi helyett 1973-ban új épült. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a keresztelest nem mindig vasárnapra esett. Az újszülöttet a paplakra a bába, vagy a keresztanya, vagy valaki más rokon, vagy ismerős vitte el keresztelest végett. Az édesanya ritka kivétellel volt jelen a keresztelest szertartáson, hiszen gyerekágyi beteg volt. A nyilvános helyen utcán, szomszédba, stb. megjelenni illetlen dolog volt, míg meg nem történt a hálaadás. Az első útja az anyának a templomba vezetett. A hálaadás napja nem mindig vasárnapra esett, sőt leggyakrabban hétközbe. A keresztelest a későbbi időkben elhúzódhatott a hálaadás után következett. A korábbi időkben egészen biztos, hogy a keresztelest volt előbb és utána a hálaadás. Mikor a frissen szült asszony felerősödött, akkor jött el ennek az alkalomnak az ideje. Az ilyen asszonyt úgy hívták, hogy a "felkelő asszony".

Tiszteletére harangoztak is. A templomba nem vett részt a hívő közönség, ámbár az ilyen alkalom eleve, ha templomhoz kötődik, nyilvános. Kötelező volt ezen részt venni a komáknak és a bábának is. Prédikáció nem volt, csak hálaadó ének és imádság. Az imádságban hangsúlyt kapott az Isten iránti hálaadás, hogy megsegítette az Isten a szülő asszonyt. Sokszor elhangzott mondat volt az imádságban, hogy Isten a "halál széléről hozta vissza az édesanyát". Ez a szép kegyességi szokás már kihalt, csak az emléke maradt meg. A templomi keresztelő nem volt szokásban, hangsúlyosabb volt a szülő anya hálaadása. A templomi keresztelő később lett ismertté. Ha a keresztelés a születéssel egybe esett, vagy azt követő napon volt, nyilván nem volt semmi lakmározás. Idő se volt az előkészületre, hogy vendégeket fogadjanak. A későbbi időkben már a születés után egy, vagy két héttel később keresztelték meg a gyerekeket. Ezek már templomi keresztelesek voltak. Lassan a hálaadás elmarad, már a frissen szült asszony tiszteletére nem harangoznak. A hálaadás helyébe a vendégeskedés kerül. A templomi keresztelőig azonban a család vendégeskedésre készülődött. Főleg a gazdagabban készültek. Ilyenkor a tehetősebbek a papot is meghívták a keresztelői ebédre. A kevésbé tehetősek szerény kezek között intézték el a vendégeskedést. Ilyenkor a család a komák a meghívottak a legjobb ruháikat vették fel. A keresztelendő gyereket abban a ruhácskába vitték a keresztviz alá, amit a keresztszülők vettek. Nem volt kötelező a keresztszülőknek ruhácskát venni, de ha vettek, így azt adták az újszülöttre. A keresztelési kegytárgyak a keresztelő pohár és a keresztelő tányér ónból készültek. A tányér még mindig meg-

van. Héthy Ferenc és felesége Héthy Erzsébet mint keresztszülők, Héthy István születésének az örömére vették az egyháznak azt a keresztelési kancsót és tányért 1942-ben, amelyik jelenleg is használatban van. Ezek a klenódiumok már ezüstből készültek. Nem tudunk arról, hogy a keresztelés alkalmával számon tartottak volna bizonyos jelenségeket. Pl. ilyenek, ha lóval találkozik a keresztelői menet szerencsés lesz a gyermek, nem szabad hátraneézni, mert akkor rövidesen meghal az ujszülött, stb. A lelkésznek szolgálataért fizettek. A keresztszülőnek volt kötelessége fizetni. Ma is a keresztszülő fizeti a szolgálatért a stólat. Régebben, mikor kevés volt a pénz, természetben fizettek. Így volt elterjedve mindenütt. A putnoki református lelkészi hivatalban találtunk korabeli rendelkezéseket a fizetést illetően. Ez a rendelkezés 1726-ban kelt. Figyelemre méltó számunkra ez a határozat, hiszen ebben az időben Putnok filiája Hét. Szó szerint olvassuk, hogy: "Keresztelésül 1 tyúk 1 kenyér" a járandóság. A dekrétum nem említi azt, hogy a filiákra nem vonatkozik. Halotti prédikáció 1 forint, megjegyzi a határozat azt is, hogy "vidékitül" is. Ma pénzt adnak ezért a szolgálatért. A keresztelői lakoma közvetlen a templomi keresztelő után volt. Ez azonban csak a módosabbakra érvényes. A szegényebbek délután ebéd után mentek át a keresztelői házhoz. A módosabbak asztalára felkerült a husleves a töltöttkáposzta, vagy egyéb krumplis ételek. Lőkös Samuel felesége említette, hogy az asztalukra mikor Dóra leányukat kereszttelték még a torta is felkerült. Italféleségek között a pálinka és a bor volt jelentős. Sör még a módosabbak asztalára sem került fel. A nők az italok közül az édespálinkát fogyasztották inkább. Ezt az édespálin-

kát, vagy előkelőbb nevén likőr házilag készítették. Nótázásra nem emlékeznek, hiszen kora estére már a vendégsereg szétszéledt. Erre az időszakra várt a jószágok körüli foglalatosság.

A szegényebben otthon fogyasztották el vasárnapi ebédeiket, s csak azután mentek az újszülött házhoz az invitálásnak eleget tenni. Pogácsa, kalácsféleségek kerültek az ünnepi asztalra. Természetesen a meghívottak is hoztak kalácsot, vagy más süteményféleségeket. A kalácsból, pogácsából főleg az asszonyok és a gyerekek fogyasztottak. Az emberek a pálinkánál, vagy a bornál maradtak. A vendégeket, mind a gazdagabb, mind a szegényebb helyen a szobába nem a konyhába fogadták, az alkalomhoz méltóan. Bor se volt mindenütt. Hét nem bortermelő falu. A szomszéd községen Putnokon vannak szőlők és borospincék, közöttük néhány módosabb Héti embernek is. A szegények tehát maradtak az un. bundapálinkánál. A putnoki patikában árult ak tiszta szeszt és azt kellett összekeverni vízzel, és máris készen volt az ital. Aránylag olcsó volt. 1 liter tiszta szeszhez 3 liter vizet kellett adni, hogy iható legyen. Aratáskor is elmaradhatatlan ital volt a bundapálinka.

Elbeszélgettek egymással, közbe-közbe előkerültek azok az ajándékok is, amit erre az alkalomra szántak, együtt örültek a kisdednek. Az ilyen jellegű összejöveleteken mindenki magázta egymást. Mindenki koma, vagy komaasszony volt. Ez a magázódás csak az összejövétel idejére korlátozódott. A főkomák viszont magázódási viszonyban maradtak.

Ma hogyan néz ki egy keresztelői lakoma Héten? Megfigyelhető az a jelenség, hogy a szülők kevésbé ragaszkodnak ahhoz, hogy a templomba történjen meg a keresztelés. Mikor ál-

talánossá lett a templomi keresztelő, akkor még a legnagyobb téli hidegben is ott keresztelték meg a gyerekeket. A keresztelesek általában szabadszombatra, vagy vasárnapra esnek. A meghívottak munkaviszonyban vannak valahol és előfordul olyan is, hogy lnem helybenlakók. A keresztszülők legtöbbször a testvérek, vagy a rokonok közül kerül ki. Keresztszülő lehet éppen a munkahelyi barát is. Különböző életfelfogásuak, szemléletűek a keresztszülők. Az életkor viszont nagyjából azonosaknak mondható. A keresztszülőnek a vallása nem lényeges, csak akkor derül ki, amikor a lelkipásztor hivatalból megkérdezi a feleket, hogy anyakönyvezzé. A gyerek, akit keresztelünk, legtöbbször a gyermekszobába van. A kereszteleés is ott történik meg. Az ünnepi társaság fennállva vesz részt a rítusban. A keresztanya fogja a kiscsit és ő is tartja a keresztviz alá. A liturgia ugyanaz, mint a templomi kereszteleés esetében. Énekszó nem minden esetben van. Ha a család és a jelenlevők eléggé szekularizáltak, abban az esetben nincs énekszó, hiszen nem ismerik az énekeket, sőt a kötelező imádságokat /Uri imádság, Apostoli hitvallás/ sem. Az egész szertartás kb. 10-12 percet vesz igénybe. Meg kell jegyezni, hogy kellő tisztelettel hallgatják végig a tanítást és szinte érződik az, hogy érdekli őket, hogy most mi is történik. A szertartás után illendően megköszönik a szolgálatot és a társaság egy másik szobába vonul át, ahol már terítékre áll az asztal, vagy összetolt asztalok. A létszám a család nagyságától és a meghívottak számától függ. Kifejezetten családi esemény, melyen a résztvevők kb. 8-16-ig számban vesznek részt.

A lakmározás köszöntéssel kezdődik. Az első poharat a szülők és nem utolsósorban a megkeresztelt kisgyermek egészse-

gére üritik. A pohárban rövid ital van. Huslevessel kezdődik az ünnepi ebéd folytatódik főthussal, töltöttkáposztával, burgonyás étellel. Közben felkerülnek az italok is az asztalra, kinek bor, kinek sör. Tortával és süteményekkel kínálkoznak, közben elkészül a kávé is. Ezután kötetlen beszélgetéssé alakul át a társaság hangulata. Kb. 3-4 óra hosszát maradnak együtt. Közbe-közbe az édesanya eltűnik a kisgyermeket etetni, vagy tisztába tenni. Megfigyelhető, hogy az asszonyok, vagy lányok is apránként elhagyják az asztalt ársaságot és csak a férfiak maradnak. Ugyanis az asszonyokra és a lányokra vár a mosogatás, törölgetés, stb. Mint ahogy minden alakul, úgy alakul és kap új szint a keresztelési szokás is.

A TELKIBÁNYAI REFORMÁTUS TEMETŐ

Tóth Judit

"Két templomok", felekezetek és temetők

Telkibánya /Abauj m./ az Eperjes-Tokaji hegylánc hegyközsége. Lakosainak száma: 1191.¹ Lakosai közül kb. 800 ember református, 100-150 katolikus, 50-60 adventista vallású. A jelenlegi három felekezet és temető kialakulását a község történetének rövid áttekintésével mutathatjuk be.²

A régi település, a vízvezetékekkel ellátott régi város magja az un. "Hegy"-en terült el. Központja a mai Templom-domb és közvetlen környezete lehetett. A dombon vár állott, amely a XIV. századtól központi szerepet játszott a település életében. A református templomban magyarul olvasható, egykor latin nyelvű vers "két templomok"-at említ.³ Az egyik valószínűleg a mai templom őse volt a várban. Azóta többször átépítették. A másik – a városi – templom lehetett feltevések szerint a közrendűek és a szegények temploma. A várral egyidőben pusztult el; maradványai – már csak fűvel benőtt kis domb – még láthatók. Az idősebbek emlékezete szerint már a századforduló idején is több csontváz került felszínre, ahogyan a hegyi utakon templomba sietők letaposták a régi sirokat. Ez bizonyítja, hogy az elpusztult városi templom körül lehetett a régi temető. A másik

templom a település középpontjában állott, körülötte folytatódott a temetkezés. A teljes lakosság református volt, a társadalmi és vallási tisztségeket ugyanazon személyek viselhették, A bíró volt az egyház gondnoka is.

Telkibánya fejlődése a bányák hanyatlásakor erősen visszaesett. Elvesztette városi rangját, a lakosság száma csökkent. Az első betelepítés az 1740-es években kezdődött.⁴ Mária Terézia magyar és tót jobbágyokat telepítettett ide, a bányák felvirágoztatása végett. Az ekkor letelepült, még kis számú katolikusságot a református temetőbe temették. Észak-nyugati részén, a bejárattól jobbra most is áll egy 1849-ben állított katolikus síremlék. Erre a területre azóta már reformátusokat temetnek. A következő jelentős betelepülés a XIX. században, a porcelángyártás megindulásakor történt. A növekvő számú katolikusságnak Bretzenheim Ferdinánd, a gyár megalapítója építtetett templomot, 1862-ben. A templom mögötti domboldalon ekkor nyitották meg a katolikus temetőt. 1880-ban a lakosság száma 1185, helvét, izraelita és római katolikus vallásúak.⁵ 1890-ben már 1419-en élnek Telkibányán.⁶ Vizhiány miatt azonban a lakosság fokozatosan leköltözött a Hegyről. A mai falu középpontjában a katolikus templom áll. /26 kép/ 1930-ban az 1389 lakosnak 80 %-a református, 19 %-a katolikus, 1 %-a izraelita vallású. Az izraeliták kis temetője a régi falutól távol esett, amikor pedig az építkezések elérték, már erősen pusztult. /Kb. 1940-től nem temettek ide senkit. Ma két gyümölcsöskertben láthatók a megmaradt sírok és sirjelek./ E felekezet megszűnésével szinte egyidőben létrejött egy másik is: az adventistáké. Sokáig a

református temetőbe temetkeztek úgy, mint a katolikusok, de minden megkülönböztetés nélkül. Legtöbbjük ugyanis református családból vált ki, a család temetőbeli helyére temették őket. Imaházuk a felszabadulás után épült. Temetőjük az imaház mögött van, alig 15-20 sirral.

1970-ben módosult a lakosság összetétele. A helyi termelőszövetkezet – a munkaerőhiány enyhítésére – két cigány családot telepített a faluba.

Telkibányán egyetlen országot vezet keresztül. Az út mentén sem kereszt, sem sir nem található. A temetőn kívül egyetlen sirra emlékeznek: a legendás Szép Ilonka sirjára.

A temető

Ha a faluban járó idegen a "temetőt" keresi – bárkit kérdezzen is meg – a református temető felé igazítják utba. A templom és a temető a turistaforgalom központja lett. Az itt élők jóakaratu csodálkozással figyelik ezt az érdeklődést. Ahogyan a sok régi szokás, hagyományos munkafolyamat, munkaeszköz, ezek a fejfák is a mindennapok természetességével tartoznak hozzájuk. Szépnek tartják, most is ilyeneket állítanak először minden halottnak. De szemükben mégis a sarkó az elhunythoz igazán méltó emlék. A halálról természetesen beszélnek. Az idős emberek készülnek rá, megmutatják sirhelyüket. De egy-egy tragikus esemény belenyugvást sohasem szül.

A Templomdombon van a temető teljes területe. Ezért belső terének elrendeződése a domborzat függvénye. Magja meg-

közelítőleg kör alakú, melyet a régi várak megmaradt vonulata hangsúlyoz. A várak azonban csak a déli oldalon képezi a temető határát /27. kép/. "Temetőárok" fogalom alatt az emberek a várak – a templomot két félkörívben közrefogó – vonulatát értik. Az észak-keleti és nyugati oldalon igen mélyen húzódó árok volt az erőszakos halállal elhunytak és az idegenek helye. A temetőárok funkcióját pedig két mélyedés vette át, melyek a vár részét képezhették. Ide kerülnek az elszáradt virágok, koszorúk.

Az idősebbek emlékezete szerint sohasem volt kerítés, a tisztelet a "rongálókat" is távol tartotta. Ritkán fordult elő olyan eset, hogy állatokat legeltettek volna itt. A virágokat sem szedik le, mert azt tartják, hogy aki a sirokról virágot tép, annak a családjában meghal valaki abban az évben. Néhány éve az egyháztanács kezdeményezésére a hívek közös munkával bekerítették a temetőt. Az északi, északkeleti és a déli oldalon drótkerítés van, máshol vadrózsa- és kökénybokrok képezik a természetes /növényi/ határt.

A templom felé sugarasan vezet három út. Dél-keletről egy ösvény, mely a temetőn kívül a sziklás domboldalban képződött árokban vezet a falu felé. A másik két út mesterséges. Mindkettő a Hegyi útról nyílik. Fölfelé haladván az első északnyugati bejárata, ez a főút. A másik északi irányú, ezt szintén Hegyi útnak, vagy "a hegyiek útjának" hívják. A kapuk fakeretre feszített drótból készültek, melyekre átlós irányban is fektettek egy-egy lecet. A kapukon megvan a lakathoz tartozó vaspánt, de soha sincs bezárva.

A templom

A telkibányai református temető építményközpontu. A templom közepén, a domb legmagasabb pontján áll. Más építmény nem található a temető területén, sem ravatalozó, sem családi kriptá, sem kut nincs és emlékezet szerint nem is volt. A vizet a szemközti régi iskola udvaráról és az utak mentén itt-ott található, vízzel telt mélyedésekből, az alig két-három méteres un. "tavakból" hozták.

A templom pontos építési idejét nem ismerjük: a XVI. században már állt. Akkori bejárata a déli oldalon volt, helye most is látszik. A jelenlegi bejárat nyugatra, a négy ablak délre nyílik. Fekvése kelet-nyugati irányu. A református egyház protokolluma 1683-1799-ig foglalja össze az egyház történetét.⁷ /A templom/ "építtetett tiszta kőből, négy szegelletre. Hosszusága 15 öl, szélessége 6 öl 2 láb, magassága 4 öl 2 láb." A templom téglalap alapu volt, torony nélküli. A két nagyharang az alsó ut mentén álló fa haranglábon függött. /Ez a régi ut a mai főutól északabbra feküdt, kb. 5 méterrel./ A nagyobb harang: "Anno 1671. Telki Bánya városa harangja". A kisebb 1762-ben készült Rozsnyón. Készítették ezenkívül egy 80 fontos "csengettyűt". A parókia kapujánál függött; a lelkész ezzel adott jelt a harangozásra. A templom 1624-ben már "renováltatott", ekkor került a falára a fent említett latin nyelvű vers.⁸ 1892-ben ismét felújították. "E templom újból javíttatott és a Torony hozzá építtetett az 1892. évben, Kiss Gyula lelkipásztor alatt." - idézzük a feliratot, amely a latin vers fordítása után került. A torony elkészült, a haranglábat pedig lebontották. Helyén halad

az új ut, amit a régítől néhány méterre vágtak, az építkezéshez anyagot szállító szekereknek. A templomot azóta többször felújították. 1922-ben zsindelyezték a tetőt. 1925-ben öntették az új nagyharangot Budapesten.

A sir

A haláleset után a sirásás megkezdésének nincs meghatározott ideje. Sokszor nem hagyják a temetés napjára, mert sok váratlan dolog akadályozhatja az ásást. A vár köveiből majdnem minden alkalommal kerül elő néhány darab. Az új sir gödre pedig néha két-három régít is átvág. Ilyenkor összeszedik a csontokat és az egyik sarokba teszik; van olyan eset, hogy kis kosárkában.

Emlékezet szerint a sirhelyért soha nem fizettek. "Az egyházat a hívek tartják fent, végső nyughelyet az egyház ad a temetőben" – mondja a kurátor. A halálesetet az egyház gondnokának jelentik be, jóvá kell hagynia a sir helyét. Szükség is van erre: régen betemették az utakat; a "tolakodók" igyekeztek közelebb kerülni a templomhoz, s a gyakori közeli földmozgatás miatt a templom déli fala süllyedni kezdett.

A sirt a közeli rokonok ássák, soha nem fizetségért. Idős embernek a kereszty gyermekei, ha fiatal hal meg, akkor a keresztapa és a "kéznel lévő" rokonok. A sirások otthon reggeliznek, a háziak pedig pálinkát és ebédet visznek ki a temetőbe és meghívják a torra, amit ma is kenyérrel, sóval és borral ülnek meg.

A sirgödör mélysége kb. 2 m körüli, a talajtól függ. A Templomdomb déli oldala sziklás, középen a vár romjai vannak. Csak az északi részen lazább a talaj: köves-homokos. Ezért a legfontosabb eszköz a csákány és az ásó. A sirgödört átlagosan 2 m hosszúra és 80 cm szélesre ássák. A koporsót csak akkor hagyják a gödör alján, ha a hely kevés, ha körben már sirok vannak. Minden más esetben padmalyos sirt ásnak. Egy ember halá'akor teljesen esetleges, hogy a padlan melyik oldalra kerül: ahol több a hely, könnyebb az ásás, nem fenyeget beomlással. A koporsó üregét /a padlant/ a sirgödörtől egy ferdén elhelyezett padlandesztkával zárják el /28/a. kép/. Volt olyan eset, amikor a halott mellé a koporsóba imakönyvet, vagy pálinkásbutykost raktak, de ezek ritka példák. A sirba semmit sem tesznek.

Férj-feleség, anya-gyermek közös sirba temetése esetén is a talaj a meghatározó. Aki hamarabb hal meg, annak a koporsója kerül a könnyebben ásható helyre. Semmiféle rendszert nem sikerült megállapítanom a férfi és női fejfák egymás mellé helyezésénél sem. Egyetlen esetben emlékeznek a többitől eltérő temetkezésre. Farkas Lajos és felesége sirja a templom délkeleti oldalához közel, északnyugat-délkelet irányban. A koporsónak "nem padlantot, hanem bóthajtást készítettek /28/b. kép/. A sir elejénél az eredeti sirgödör tengelyét folytatván ástak egy boltozatos üreget. A két koporsó egymás mellett, hosszában fekszik, a sirdomb a sirgödör fölött van.

A fejfafaragás

Telkibányán többen készítenek fejfát, melynek gombfa, gomfa a neve. Igazi fejfakészítő mestereknek azonban a Dienes Menyhért-tek számitanak. Ezelőtt id. Dienes Menyhért András, Demkó Endre, Kerekes István, Varga János, Szakács János készített fejfákat. Napjainkban Turi József, Veréb István is készít, de általában csak a családtagoknak. Id. D. Menyhért András fia, Dr. Menyhért András a falu elismert gombfakészítő mestere.

A faluban hétféle fejfát ismernek, de csak négyet használnak. Törzsük négyzet alapu hasáb. A felnőtt férfiaké és nőké végig ilyen formájú, tetejük hátra, ill. előre levágva. A fiuké gombos, a lányoké koronás végű. Van olyan is, melynek a teteje félkör, vagy fordított trapéz alakú.

Az elkészítés ideje kb. egy nap. A férfi és női fajfa hamarabb elkészül, a többi munkaigényesebb. A szükséges fát az elhunyt hozzátartozói viszik a készítés színhelyére, a mester házához. A vidék fában gazdag. "A fejfának valót" régen az uradalmi erdőkből hozták, most a termelőszövetkezet adja. Idős emberek a fáról előre gondoskodnak.

A gombfa készítésekor a következő szerszámokra van szükség: gyalu, fűrész, bárd, vésők, vinkli, mérőszalag, a disztítéshez körzót is használnak. A fejfa anyaga általában tölgy.

A kb. két méteres fa vastagabb része kerül a földbe, 60 cm mélyen. A halott fejéhez állítják, de a halottal ellentétes irányba néz. /Kivétel néhány sírkő és az utak melletti sírjelek többsége./ Kérgét nem gyalulják le, hogy tartósabb legyen. A felszin feletti részé négyzet alapu hasáb, melynek a teteje nem és

kor szerint más-más formájú. A cifráját először fűrészszel bevágják, majd vésőkkel vésik ki. A fűrészszel kivágott több-kevesebb számú fokokra gömbölyű, vagy szögletes alaku vésőkkel különböző számú kis rovátkát vésnek. Föléjük kerül – betűvágóval – a diszités és a felirat. A falubeli mesterek festik is a szöveget /pl. Turi József/, de D. Menyhért András mindig vésett betűket ir. Ő fogalmazza és vágja ki a felirat szövegét. A mesterséget nemcsak át vette apjától, hanem tovább is fejlesztette: új motívumokat keresett, melyeket beépített az alapformákba. Egy múlt századi vas emlékoszlopon látható motívum alapján ő diszítette először nyitott könyvvel /lapjain bibliai idézet számával/ a fejfáit.

A telkibányai fejfákat nem festik, régebben néha beolajozták, de – mivel a fejfát vivők olajosak lettek – ma már nem szokás.

A fejfát Dr. Menyhért András a falubelieknek ingyen készíti, a saját házánál. Ezért étellel nem, csak pálinkával kínálják és hivatalos a torra. A kész fejfát az elhunyt közeli férfi rokona veszi át. A temetőbe a gyermekgombfát egy ember viszi vállon, a nehezebbet négyen viszik, két rudon. Ugyanigy három rudon viszik a koporsót is.⁹ A rudakat a templom előterében tartják. A lábfát nem ismerik. A sírdomb nem a padmaly, hanem a sírgödör fölött van, sokszor egészen távol esik a koporsótól. A sírdomb átlagos mérete 120–140x240 cm. Férj-feleség közös sírdombja sem sokkal nagyobb az átlagosnál, vagy ugyanakkora. Két különálló sír közös sírdombjának mérete 250 vagy 300 x 250 cm. Három halott sírdombja 500 x 250 cm. Mikor a virágok ültetésekor a földet évenként fölássák, a sírdomb mérete kis mértékben mindig módosul. Ahol a talaj sziklás, ott hoznak néhány centiméteres földet, amelyben a virágok megél-

nek. Az esővíz idővel lehordja ezt is, a sirt benövi a fű. Sok esetben már nem a kiemelkedő sirdombok, hanem a mélyebbre süllyedt területek jelzik a sirt, de ez nem jelenti azt, hogy nem törődnek vele: virágot tűznek a fejfára, vagy eléje.

A sirokat az asszonyok gondozzák. Vasárnap is ők járnak ki a temetőbe, de a templomba menvén a férfiak is megemlékeznek az elhunytáról: "minden vasárnap megnézem őket". Csak halottak napján megy ki az egész család és a hazalátogató rokonok a temetőbe; a halottak-napi sirápolást ismét csak a nők végzik. Más ünnepe nincs a temetőnek, a táncolás, a halottak "etetése" ismeretlen. Temetés után egyre ritkábban járnak ki a sirhoz. A halál évfordulójáról megemlékeznek ugyan, de a nap jelentősége áttevődött halottak napjára. Ha az elhunyt családja kihalt, vagy elköltözött, ha a halott idegen, vagy hősi halott, mindig akad, aki megemlékezik róla. Ha sirdomb nincs, a fejfára kötnek egy-egy csokor virágot, vagy koszorút, és rajta hagyják egészen tavaszig. Áprilisban kezdik a sirokat ismét rendbehozni. Az elszáradt virágot, koszorút leszedik, élőkkal helyettesítik.

A növényzet

A sirokon ugyanazokat a virágokat találjuk, amelyeket a kertekben is.¹⁰ A "temetővirág"-nak nevezett nárcisz is a kertek szép disze. Sokszor – ált. alában halottak napján – maguk kötnek csokrot és koszorút örökzöld ágakból, fenyőtobozból.

Tavasztól őszig a temető virágos mezőhöz hasonlít. Májusban már tele van vadvirággal, derékig ér a fű. Sem temetőőr, sem

más olyan állandó személy nincs, aki az egész temetőt rendbe tartaná. Az egyházgondnok gondoskodik arról, hogy lekaszálják a fűvet, amit a kaszáló munkadij fejében kap meg. Ha akad egyéb munka, azt az egyház tagjai közösen végzik el.

A temetőben feltűnően sok fa van, 90 %-a gyümölcsfa: főleg szilva, és egy-két alma, birs, szelidgesztenye, cseresznye. A legidősebbek többszáz éves hársfák, de van még kőris és a közelmúltban ültettek fenyőket is.

Elterjedt az a nézet, hogy Telkibányán olyan fát ültetnek a sírra, ami az elhunyt kedvenc gyümölcse volt.¹¹ Az adatközlők ezt nem erősítették meg, bár elképzelhetőnek tartják. Van viszont egy sokkal észszerűbb magyarázat. A temető területe mindig a református egyház tulajdona volt; ki is adta egyházi szolgálat fejében a lelkésznek, a harangozónak és a kántornak a temető egy részét. /A század első felében a református iskola két tanítója hetenként felváltva viselte a kántori tisztséget./ A temető fáinak és rétjének haszna a következőképpen oszlott meg: A lelkésznek a parókia mellett külön gyümölcsöse volt. A templom mögötti, keleti rész a harangozóé, az északi oldal egyik fele Kassai Sándor, a másik Pásztor Géza kántortanítóé, a megmaradó terület az egyház tulajdona volt. A két kántortanító telepítette a szilvafák nagy részét. Ez a felosztás a kántori tisztség megszűnésekor módosult. A keleti rész megmaradt a harangozóé, ennek az észak-keleti utig a lelkészé, a többi az egyházé. Később a harangozó a temetőn kívül kapott gyümölcsöst, a lelkész pedig lemondott a maga részéről.

Korábban a gyümölcsfák termését olyan gazdák vették meg, akiknek nem volt gyümölcsösük. 1975-ben az egyház nőtagjai kö-

zösen szedték le a szilvát, melyet az egyház értékesített.

Temetőszerkezet

A temető építményközpontu. A templom a temető megnyitásakor már állt, a sírok rendjét ez határozza meg /29-30. kép/.

1976. májusában a sírjellel jelölt sírok száma 438. A sírok megoszlása a következő: 407 síron egy jel van. 24 síron két sírjel található, közvetlenül egymás mellett. A sírgödörből jobbra és balra egy-egy padmaly nyílik. A sírdomb nem, vagy alig különbözik az előbbtől. 22 férj-feleség, 2 anya-gyermek sírja. 6 esetben két sírjel található ugyanazon - de dupla méretű sírdombon egymástól olyan távol, ahogyan két, egymás melletti sírgombfája elkülönül. Két sírgödör van, mindegyik egy-egy padmallyal. Ez tehát két különálló sír, melyeknek a családok alakítottak ki közös sírdombot. 1 esetben három sírjelnek /sírnak/ közös a sírdombja: apa, anya, gyermek nyughelye.

A sírok koncentrikus körökben fogják közre a templomot. Ez a szerkezet lassan megbomlik /leginkább a déli és délkeleti oldalon követhető még/. A sírok - látszólagos rendezetlenségük ellenére - köröket képeznek a templom körül. Kivülről indulván a héjak lebomlanak, középen a templom a csucs, a dinamikai ütközőpont. A felé irányuló erőket a sírok vonulata adja. A sírdomb hosszában fekszik, a domb hajlásszögének vonalában. Mivel a sírdomb nem mindenütt látszik, a sírjel lesz a templom felé sugarasan irányuló erőknél a megnyilvánulási formája. A sírjel mindig a templom felé néz. Az elhunyt fejével a templom

felé fekszik. Az ösztönös formaérzék máshol is a domborzathoz igazodik. A városok külső peremén lévő sirjelek mindig a templom felé néznek; a kisebb-nagyobb mélyedéseket, ill. kiemelkedéseket a sírok kör alakban követik.

A templom kelet-nyugati fekvésű. Néhány sir – különösen a temető keleti oldalán – követi ezt az irányt, de mégis a domborzatnak volt nagyobb jelentősége a sir fekvésének kijelölésében. Ezeken a területeken ugyanis a templomdomb nyugati irányban emelkedik, csúcsa pedig a templom. Emelkedő partoldalra sohasem ásnak sirt merőlegesen, a sírdomb iránya csak az emelkedés irányával megegyező lehetett: kelet-nyugati irányú. Ez az elv minden esetben érvényesül – a mélyedések kivételével – amikor a domboldalra ássák a sirt. A Templomdomb megközelítőleg kör alakú, a sírok összessége természetes módon alakítja ki a koncentrikus köröket. A sírok irányának kijelölésében tehát nem az égtáj volt a tudatosan meghatározó tényező, hanem az, hogy a halott fejjel a templom felé feküdjön. Ez a temető egészét tekintve meghatározó rendezőelv. Az idők folyamán kialakult zárt rendbe azonban behatoltak a mesterséges létesítmények: az utak. A három ut sugarasan vezet a kapuktól a templom bejáratáig. A templomba járást szolgálják, a falu három részéből jövő hiveket "vezetik" fel a templomhoz a dombra, azaz a legmagasabb pontra. Az utak is az építményközpontuságot emelik ki, és nem a temetőben való eligazodást, közlekedést szolgálják. A sírok megközelítésére külön utak nincsenek. Az északi ut a templomra merőleges, a másik észak-nyugati fekvésű. Ez az oka annak, hogy a két ut két-két oldalán és az utak közötti szögben a sírok kelet-nyugati irányúak. Az elhunytak

általában fejjel az ut felé fekszenek, /tehát elnéznek attól/ sirjelük az ut felé fordul. Kivételt képez az alsó ut bal oldala, ahol néhány sirjel nem az utra, hanem ellenkező irányba, keletre néz. Az elhunytak fejjel kelet felé fekszenek és sirjelük ugyancsak keletre néz. Az elhunytak fejjel kelet felé fekszenek és sirjelük ugyancsak keletre néz az utak közötti szögben eltemetetteknek. A sírok kb. egyenes vonalat alkotván húzódnak a kerítéstől a templomig, az észak-nyugati uttal párhuzamosan. Ezek már XX. századbeli temetkezések; talán az akkor élő emlékezet és a még látszó ösvény befolyásolta a temetkezést, azt, hogy kövessék a régi, betemetett ut vonalát. Magyarázhatnánk ezt azzal is, hogy a szélről közrefogó két ut sírjai is így helyezkednek el. Ebben az esetben viszont a sírjelek nem keletre, a fenti utra néznének, hanem a fő utra.

A templom központi helyzetéből adódott a lakosságnak azon törekvése, hogy minél közelebb kerüljön a templomhoz. Ez csak a tősgyökeres, egyházi /és ált. világi/ tisztséget ellátók joga volt: végső nyughelyet életükkel igyekeztek kiérdemelni. A szabad temetkezést gátolta még a családi temetkezés rendje is. A kurátorok viszont sokszor megengedték a törekvőknek, a "tolakodó családoknak", hogy halottaikat a központhoz közelebbi szabad helyekre temessék, ezért a templom előtt és az utak mentén a legsűrűbbek a sírjelek. A sírok a fő ut mellett is szem előtt voltak, az is rangot jelentett, ha valakit ide temettek; az sem volt baj, hogy a templomtól távolabbra. A "legelőkelőbb" hely természetesen a fő ut mentén, a templomhoz minél közelebb /lehetőleg a bejárat előtt/ van.

A temető és a templom viszonylatában tapasztalt központiséget figyelhetjük meg a régi falu belterületén is. Kiindulási alapunk a századelő faluképe. A falu a Hegyre, ezen belül több dombra települt. Legnagyasabb közöttük a Templomdomb /rajta a templommal és a temetővel/, a település centrumában. A falu központja a templom /az csak sajátos helyzet, hogy körülötte van a temető/. Az utak sugarasan közlekednek a hegy tetejére, e központ felé, a temető kerítésén belül is. A temető belső elfendeződése pontosan követi a faluét. A Hegyet átszelő uton két irányból közelítette meg a központot a lakosság: keletről és nyugatról. A gyár környékén, a völgyben lakók pedig délnyugatról. És a temető északi, észak-nyugati és délnyugati útján továbbhaladván folytathatták útjukat a templomig. A temető előtti területen volt az iskola és a piac. A falu fő útjának központi szakasza a parókiától az iskoláig terjed. Ezen a szakaszon álltak a legrégibb családok, és a módosabbak házai; e családok képviselői töltötték be az állami és egyházi tisztségeket. A közösség társadalmi, gazdasági, ideológiai irányítói éltek itt a parókia, templom, iskola háromszögében. Ugyanez az értékrend érvén esül a temetőben is. A legrégibb, legtekintélyesebb családok kerültek a templomhoz közel, de a családok temetkezés rendje szerint. A lelkészi, kántori, tanítói tisztséget betöltő, idegenből a faluba került embereket pedig az északnyugati ut mellé temették.

A temetkezés rendje

A temetkezés családok szerint történik. A temető 438 db je-

lőtt sirján olvasható a név 316 sirjelen. Ez a mennyiség 80, a sirjelek alapján azonosítható család között oszlik meg, közöttük a vizsgálható család 28. A többi később települt be, vagy idegen.¹² A felosztás nem pontos, mert vannak azonosíthatatlan sírok is.

Először a református egyház protokolluma említ nevezet "Telki-Bányáról", a XVII-XVIII. századból.¹³ Olvashatunk azóta már kihalt családokról, mint a Képes, Bodolai, Török. A legtöbb régi család leszármazottai azonban ma is élnek: Menyhért, Rozgonyi, Boda, Kovács, Pandák, Czikó, Csomó, Varga, Zöld, Koncsol, Mecsei, Bányai, Vasas, Márton, Balla, Jordán, Kerekes családok.

A temetőben nyugvó, azonosítható családok névsora és a sírok mennyisége:

Azari /6/	Farkas /1/	Kuti /2/
Balla /4/	Fiedler /1/	Kvancz /6/
Bányai /4/	Gál /1/	Márton /2/
Baranyai /13/	Gáspár /1/	Matusz /2/
Bartók /1/	Harda /2/	Mecsei /12/
Belovánszky /1/	Horváth /3/	Menyhért /36/
Bistei /2/	Jordán / /	Mérai /1/
Boda /5/	Juhász /3/	Merényi /1/
Boros /2/	Kádár /3/	Mestellér /1/
Czikó /14/	Kaputa /1/	Molitorisz /1/
Csomó /5/	Kerekes /6/	Molnár /1/
Csontos /2/	Király /6/	Munkácsi /2/
Damkó /2/	Kiss /4/	Nagy /5/
Demkó /3/	Koncsol /14/	Niemetz /1/

Dienes /4/	Kovács /13/	Pali /1/
Dobovecki /1/	Kövér /1/	Pandák /4/
Dulecki /1/	Krakkai /15/+	Papp /1/

+A család egy tagja családnevét Kerényi-re magyarosította

Parragh /1/	Sárkány /2/	Tamás /1/
Pásztor /3/	Siedlszki /2/	Tirpák /1/
Pataki /2/	Skwor /1/	Tóth /2/
Pbivik /1/	Solymosi /1/	Turi /2/
Pellák /3/	Sontra /13/	Varga /2/
Pisztró /2/	Szabócski /1/	Vasas /3/
Polyák /1/	Szabó /2/	Végh /1/
Rabóczi /3/	Szakács /9/	Veres /1/
Rozgonyi /13/	Szamkó /4/	<u>Zöld /2/</u>
Sándor /1/	Szombati /9/	316 db

1774-ből említi a protokollum Jordán György kurátort, Menyhért István főbíró, Nemes Kontsol István és Kerekes András egyházfiakat. A XIX. századból az 1825-ben termelni kezdő porcelángyár irataiból ismerhetünk meg neveket.¹⁴ A század elején a következő munkások dolgoztak a gyárban: Kolosi György molnár, Miller Jakab molnár, Király István, Menyhért András, Czikó Mihály, Kovács György, Jankó János munkások, Sedlka András, Rozgonyi József, majd Horváth Mihály és Baranyai Mihály kocsisok. A XIX. század második feléből: Szombati János, Czikó András, B. Menyhért András, Santa Polyák, Papp András, Szombati József, Azari János, Szabó József. 1892-ben jegyezték fel a templom falára Kiss Gyula lelkész, Szakács János egyházgondnok, Kvancz János bíró nevét. A Mária Teré-

zia óta betelepülő idegen családok lassan beolvadtak a falu lakosságába, s a régebben meghonosodottak közül is választották már a falu vezetőit. /Krakkai, Kvancz/

Az egyes családokra vonatkozó több-kevesebb adat ismeretében megpróbáljuk összehasonlítani a templomi ülésrendet a családok temetőbeli helyével. Ezt korábban már összehasonlítottuk a falu telepítésrendjével; amelynek az ülésrend éppugy vetülete, mint a temetkezés. A temető legrangosabb helye az ut mellett, a templomhoz közel van, a templomé az "urasztala" mellett. A padsorok egymással párhuzamosak, de ugyanazon család férfi és női székei nincsenek egyvonalban. A nők ülésrendjét más értékek határozzák meg, mint a férfiakét. Minden pad egy-egy család "széke". Az asszonyoknál több olyan szék is van, mely a férfiak oldalán nincs meg. A Szombati és az Azari család férfi tagjai más családok székébe kénytelenek ülni, ugyanakkor a nők oldalán az asszonyok a saját /Szombati, Azari/ padjukban ülnek. A nők – férjhez menetelük után – a férj családjához ülnek /haláluk után is az új család helyére temetik/. Ilyenkor sok esetben az "öregasszony", az anyós átadja a helyét az új asszonynak és hátra ül az "öreg mamák székébe".¹⁵ Általában akkor történik ez meg, ha a fiatalok nem egy házban laknak már az öregekkel, vagy ha a néni özvegyen marad.

A templom első székeinek gazdái, a Menyhért, Zöld, Koncsol, Király, Baranyai családok a temető fő részén, a két ut mentén és a templom előtti területen temetkeznek, bár a bejárat előtti tér és az alsó ut a torony építéskor módosult. A templomban egy fő padsor van, a "rangsorolás" itt egyértelmű: 1 2 3 ... A fal mellett, oldalt álló padok is sorrendet mu-

tatnak a szószerk felé, ellenben a szószerk utániakat már nem használják. A férfiak oldalával szemben a Jordán, Menyhért, Czikó, Boda székek nem rangos helyek. Közel vannak ugyan a szószerkhez, de a lányok, legények, gyerekek karéjában, elkülönítve a férfiak tömegétől. Van olyan vélemény is, amely szerint ez a – már nem használt – négy pad az egyházi konferenciákra érkező vendégek helye. Az említett családok temetőbeli helye azonban az első állítást erősíti meg. A domb alsó peremén van a helyük; a nagy család közötti sorrend így alakult: az alsó peremen a Jordánok az északi ut mellett a Czikók a két ut között, a Menyhért és Boda család a templommal szemben ugyan, de a domb alján temetkeznek. Az ülésrenddel ellentétben a családok a temetőbeli rangsoránál a dombnak mindkét oldalát figyelembe kell venniük, jobbra és balra is: ... 3 2 1 ^T 1 2 3 ...

Az északkeleti és nyugati oldalon, a vársánc után ujabban megnyitott területekkel folytatódik a temető. Itt van néhány régi család újabb helye /Szakács, Czikó, Demkó/. A templomtól legtávolabb eső részeken általában nem az idegen halottai fekszenek, mert itt viszonylag magas dombok vannak. Az idegenek a várások vonulatát követve vesznek körül a többiek. Természetesen már mindkét részlől beékelődnek a sirok az üres helyekre, egyre fogy a szabad terület.

Az erőszakos halállal elhunytak helye a legmélyebb "kör", a várások /azaz a temetőárok!/. A falubeliek emlékeznek erre, de nevet nem tudtak említeni. Egyetlen gombfát mutattak, a 369. számút: asszony fejfája, kicsit besüllyedt, 70 cm magas, teljesen disztelen. Az erőszakos és tragikus halállal elhunytakat napjainkban a családi helyére temetik. /12. sz. Zöld Józsefné, 104. sz. Kovács János; 313. sz. Czikó Lajosné/. A halva szü-

letett és keresztleletlen gyermekeket idegen sirba rejtették, temetés nélkül. Ha az anya is meghalt, akkor a lábához tették a csecsemőt. 19 5-ben baleset következtében elhunyt kismama születendő iker fiainak egy fiu gombfát állítottak az anya sirja mögé.

Ha a falubéli idegenben hal meg, családjában él az a tudat, hogy az elhunynak – ahogy itt az idegeneknek – nem állítanak méltó siremléket.¹⁶ Ezért a családi helyen állíttatnak fejfát: 79. sz. kő siremlék:

"BARANYAI
ENDRE
Hősi halált-halt
1946. IX. 28-án"

349. sz. legény gombfa:

"ITT NYUGSZIK
AZARI
SÁNDOR
Élt 28 Évt
M HALT
A HAZÁÉRT
1945"

A sirjelek

A temető 438 sirdombján 455 sirjel található. A sirjelek megoszlása anyaguk szerint a következő:

vas sirjel	2
beton sirjel	2
kő sirjel	89
fa sirjel	362
Összesen:	455 db

A temetőben két vasból készült sirjel van. A 6. sz. Pásztor István tanító sirján áll. Két vékony, négyzet alapu vasrudon lévő fekete vastáblára festették a feliratot. Nagyon egyszerű, 1919-ben készült. A másik a 271. számú a régi kőoszlopok alakját követi, de diszesebb, igényesebb remek. Sárkány Karitász és Czuczor Mihály emlékoszlopa. Oldalán kigyóval körülfogott nyitott könyv látható. D. Menyhért András erről "mintázta" fejfáinak könyv-díszét. A gyerekek körében elterjedt, hogy két férfit kigyómarástól halt meg. A halál éve 1843. A vas siremlék a kő sirjeleket, a két beton sirjel a gombfák alakját követi. A 293. sz. sirjel Sárkány Sándorné sirján áll. Négyzet alapu betonoszlop, hátul kicsit lekerekítve. Asszony "fejfája", feliratát kis fémtáblára festették. A 376. számú beton sirjel előreugró "feje" a gombfák alsó ki-képzéséhez hasonló, alatta kis fémtábla. Teteje vízszintes. Szombati József sirjele, 1956.

A kő és márvány sirjelek két csoportra oszthatók. 63 db olyan emlékoszlopszerű kő- és márvány oszlop található a temetőben, mely a múlt századtól az 1950-es évek végéig a mai sírkőhöz hasonlóan "méltóbb" emléket jelentette. Feliratuk vésett, évszámuk jól olvasható. A jelenleg is álló legrégebbi oszlop 438. számú: 1849-ben állították. A legújabb 1969-es. Sírdombjuk nem látszik. A 26 db sírkő általában férj-feleség közös sirje-

le, a legrégebbin 1951-es évszám van. Mindegyik gondozott, virággal beültetett.

Fa sirjelek

A fa sirjelek neve gombfa. A kopjafa szót azóta használják, amióta egy idegenforgalmi eligazító táblára írták: "kopjafás temető."

362 db sirjelből hatnak a töve elkorhadt. /10, 118, 200, 210, 228, 254 számuk./ Ezeket a sirra fektették.

A fejfák megoszlása a következő 154 férfi, 154 női, 22 férfi - női /páros/ 2 anya-gyermek /páros/, 4 leány, 13 fiu és legény, 2 idegen, 12 bizonytalan.

A temetőben hétféle fejfa található /31. kép/. Alapjuk négyzet alapu hasáb, a tetejük kiképzése különbözik:

1. Az emberé, azaz a nős férfi gombfájának a teteje hátrafelé ferdén levágott. Ez a férfiak kalapja.
2. Az asszonyoké szintén ferdén levágott, de hátul a magasabb. Ez az asszonyok kontya.
3. A fiu csecsemők fejfáján /4 évesig/ hosszában megnyujtott gomb van. Ez a kisfiuk haja.
4. A legények gombfája gombban, a négyzet szélességének megfelelő gömbben végződik. Ez a legények haja.
5. A leány csecsemők /4 évesig/ fejfája tulipános végű, a kislányok hosszú haját jelzi. A neve korona.
6. A nagylányok gombfája fordított trapéz alakban végződik.

7. Fölül – a teljes szélességnél kisebb – félkörívben kialakított fejfa D. Menyhért András szerint idegeneké.

A férfi és női fejfa állítása egyértelmű. Kivétel a 307. számú, Krakкаи Jánosné sirján. Valószínűleg férfinak készült, mert a nevet, életkort és az évszámot lefaragták róla, az új adatokat tintával írták rá. A megmaradt régi felirat vésett.

A 22 pár férfi–női fejfa egymás mellé helyezésének rendje nem állapítható meg. 15 esetben a jobb oldalon van a férfi, bal oldalon a női fejfa, 7 esetben fordítva. Olykor ösztönösen követtek valamiféle rendet: az északi ut bal oldalán végig a férfi van a jobb, a nő a bal oldalon. Így van ez akkor is, ha a két sírdomb egymás mellett, de külön-külön van. /53. és az 54. sz. síroknál./

Gombos fejfát ma már egyforma vastagot és alakut állítanak a legénynek és a csecsemőnek. /91. sz., 125. sz., 317. sz. 1955-ből még a régebbi, nyújtott formájú/ Husz éven felüli legénynek készítettek gömb-alakut 1945, 1949, 1960-ban; csecsemőknek pedig 1961, 1970, 1973-ban.

Jelenleg a legányoknak is csak egyfélefejfát, a koronásat készítenek. /Az utolsó dátum 1950./ Két nevet is ismerünk: Krakкаи Piroska, Nagy Ilona. A helytörténeti múzeum adatközlője szerint a koronás a 12 éven aluli lányoké, a félkörös végű a pártában maradt lányoké, a gombos a legényeké, a fordított trapéz alakú a kisfiuké. Itt felvetődik az a kérdés, hogy a 12 éven felüli lányok, az előző esetben pedig a pártában maradtak milyen gombfát kaptak? Valószínűleg a trapéz végű volt a nagylányoké, hiszen a fiu- és a legény gombfa alakja tisztázott. A temetőben álló 11 fejfából három feliratu olvasható; ezek a legények nyug-

helyét jelzik. Egy leány-fejfáról tudnak, mely már kikorhadt és a toronyban őrzik. Nem használják sem ezt, sem a félkörös végűt. D. Menyhért András szerint idegeneké, más vélemények szerint a pártában maradottaké volt. A temetőben két ilyen gombfa van. Az egyik elhunyt adatait ismerjük /2. sz./; esetében mindkét állítás igazolódik.

A legrégibb olvasható évszám 1928-as. Egy-egy gombfa élet-tartama 60-100 év. A felirat kb. 30 év alatt olvashatatlan lesz, különösen az asszonyokénál, mert az esővíz előre folyik. A fa a tövénél indul korhadásnak, majd a szögek helyén fönnyel, ahol a víz kimossa és megrepeszti a fát. Némely fejfára védőlemez is tettek, de csak a férfiakéra.

A fejfák átlagos hossza 180-200 cm, szélessége 9-24 cm, életkortól - régen vagyoni helyzettől is - függően. A gyermekek fejfái 9-12 cm szélesek, hosszúságuk csaknem egyforma a többivel, a megállapítható átlagos méret 60 év körüli elhunyt fejfájánál kb. 18x18 cm, soha nem haladja meg a 24 cm-t. A férfi és a női fejfa kalapja, ill. kontya 8-10 cm. A többinek a felső része a fej, 10-13 cm, elől a diszítés oldala, a felirat és a fokok helye a mell. Sokszor itt van a koszorú tartására szolgáló szög is. A szöveg helye 16-60 cm lehet, a fokok és a kifűrészelt mintaelemek 5 cm-esek.

A gombfák hasáb alakú részének előlnézete háromféle lehet /32. kép/: 1. Fölül hosszabb terjedelmű felirat, alatta végig csak a disz van. 2. Diszítés van fölül, utána a felirat, majd ismét a diszítés. 3. Fölül vésett diszítés van, utána a kifűrészelt fokok, végül legalul a felirat. A fokok lehetnek lekerekítettek és szögletesek, mindig vegyesen. Irányuk lefelé, vagy

felfelé néző, ill. szimmetrikus. A fokok egyik, olykor mindkét peremét található rovátkáknak szerepük volt az elhunyt életkorának meghatározásában. A helyi muzeum közlése szerint annyi kis rovás volt, ahány éves a halott. A falubeliek úgy tudják, hogy minden fokon egy sor rovás volt /nem mindig tíz vésőnyommal/, és minden sor egy évtizedet jelentett. A maradó éveket külön fokon, ritka rovásokkal jelezték. A régi fejfák talán még így készültek, de ezeken évszám nincs, a fejfával a fokok egy része besüllyedt, a rovások lekoptak. A mostani mesterek már nem eszerint dolgoznak; az a disztítés-sor, ami ezelőtt mindenki számára megérthető jelentéssel bírt, most már csak a cifrája.

A fejfákon vésett diszket is találunk /33. kép/. Mértani formái körzővel szerkeszthető négy- és hatágu csillagok. Megtalálhatók 169 gombfán. Általában két-két csillag van egymás mellett, ezt hívják a fejfa szemének. Az alakos diszek /34. kép/ közül a szomorufüz asszonyok sirjelén látható. Az ujabban állított fejfákra – melyeket néhány kivétellel D. Menyhért András készített – kétféle diszt véstek. Alapformájuk a kehely és a nyitott könyv. Ezeket általában körülveszi két-két ág, melyek lehetnek levelesek, virágosak, olykor mindkettő. A férfiaknak kelyhet, az asszonyoknak inkább könyvet véznek a fejfájára. A könyvbe csak a bibliai idézet száma kerül, helyszüke miatt nem írható ki a teljes szöveg. Példának idézek kettőt: Pál, Filipp, 21. vers: "Mert nékem az élet Krisztus, és a meghaladás nyereség." Máté, 11. r. 28. v.: "Jöjjetek énhozzám mindnyájan, a kik megfáradtatot és én megnyugosztalak titeket."

Valódi sirverseket nem találunk a temetőben. Két kisfiu gombfáján olvasható ez az ált alánosan elterjedt felirat:

"Akinek gyermekét
nem fedi sirhalom
nem érzi, nem tudja,
hogymi a fájdalom."

A fejfák felirata rövid, lényegre szorítkozó. A név, az életkor, a születés és a halál idején kívül a szöveg végén, vagy egy-egy fokon olvasható még egy mondat: "Béke poraira." "Nyugodjon békével." "Béke lengjen porai felett." "Béke hamvaira." A sírköveken szerepel az A.B.R.R.A.; a fejfákon rövidítés nincs.

D. Menyhért András mindig vési a szöveget a gombfákra. Írott betűket használ. A kicsik 2 cm, a nagyok 3 - 3,5 centiméteresek. A más által készített gombfákon vannak kisebb és nagyobb betűk is, írottak és nyomtatottak vegyesen. A szöveget ujabban fekete-fehérre festik, a diszítést néha grafitceruzával áthúzzák.

JEGYZETEK

1. A Magyar Népköztársaság Helységnévtára. Bp. 1973. 794.
2. A község történetét Sebő Antal telkibányai református lelkész elbeszélése alapján írom le.
3. A latin vers eredeti példánya a ref. egyház tulajdonában van. Ennek 1624-ben latinul a templom falára írt szövegét cserélték ki magyar nyelvűre az 1892. évi felújításkor.
4. Kovács E.: Telkibánya története 3. A falu, a porcelángyár és a termelőszövetkezet történetét feldolgozó munka D. Menyhért András tulajdona.
5. A Magyar Korona Országainak Helységnévtára. /Szerk. Kollerfy M. és Jekkelfalussy J. / Bp. 1882. 871.
6. Magyarország vármegyéi és városai. I. kötet. /Szerk. Sziklay J. és Borovszky S. / Bp. 1890. 284.
7. A Telki-Bányai Református Egyház Protokolluma 1683-1799. A ref. egyházközség tulajdona.
8. Református Egyetem Protokolluma 1683-1799.
9. Ha leány vagy legény hal meg, hat legény, ill. legény viszi a koporsót a temetőbe. Most is szokás, bár régen halt meg fiatal a faluban.
10. Grynaeus T.: Temetkezési szokások és gombfák Telkibányán. HOM Néprajzi Adattára, I. sz.: 1986.
11. Balassa I.: A magyar temetők néprajzi kutatása. Ethnographia LXXXIV. 1973. 225.
12. A családok felsorolásánál megemlítettem azokat is, amelyeket csak egy-egy azonosítható sir képvisel a temetőben.
13. Református Egyház Protokolluma 1683-1799.

14. Kovács E.: i.m. 3.

15. Özv. Kgy. Menyhért Istvánné /79 éves/ egyedül él a Hegyen.
A lányának és a menyének adta át a helyét.

16. Az volt a hiedelem, hogy az idegenben elhunytat nem szabad
hazahozni, mert elveri a jég a falut. Az adatközlők által em-
litett példák azt mutatják, hogy a természetes halállal elhunyt-
nak csak akkor állítottak fejfát itthon, ha a hazahozatala nem
volt lehetséges. Pl. az Amerikában elhunytak.

ADATKÖZLŐK

id. Baranyai István	85 éves, református, földműves
Kádár Sarolta	81 éves, református, ny. tanítónő
Király János	64 éves, adventista, földműves
D. Menyhért András	73 éves, református, egyházgondnok
Rozgonyi István	66 éves, református, harangozó
Sebő Antal	54 éves, református lelkész

TÁRSASMUNKÁK KARCSÁN

Nagy Géza

A társasmunkák leírásával, csoportosításával, azok létrejöttének okaival sokat foglalkozott már a szakirodalom. Többféle szempont szerint vizsgálták kialakulását, s magát a munkavégzést. Szendrey Ákos a munkavégzés célja alapján osztotta fel a társasmunkákat öt csoportra.¹ Így állapította meg a társasmunkák célját: 1. Egymás kiismerése. 2. Pénzmegtakarítás. 3. Munkaidő megkönnyítése. 4. Munka megrövidítése. 5. Munka szórakozás-sá tétele. Fél Edit a társasmunkák osztályozásánál a munkaszervezeti formákat vette figyelembe és ennek alapján a társaságban végzett munkákat az alábbi csoportokba sorolta:² 1. Osztatlan közös munkák /mindenki ugyanazt a munkát végzi./ 2. Egymás mellé helyezett munkák /amikor egy cél érdekében, egyidejűleg, de külön-külön munkát végeztek/. 3. Megosztott munkák /pl. építkezésnél a szak- és segédmunka./.

Gunda Béla is foglalkozik ezzel a kérdéssel, s a következő csoportosítást látja célszerűnek:³ 1. A közösség érdekében közösen végzett gazdasági munkák. 2. A közösség érdekében közösen végzett kultikus munkák. 3. A másnak végzett munkák a munkában résztvevők által. 4. Maguknak, de a közösségben, illetve a társaságban végzett munka.

A társasmunkákat a Zemplén hegység falvaiban végzett kutatásai alapján Szabó László is rendszerezte.⁴

Szabó a társasmunkák közé azokat a munkákat sorolta "amelyekben megvan a szervezettségnek valamilyen állandó, ismétlődő vonása, s ugyanakkor a munkavégzésért nem kapnak pénzt, vagy munkabéértékű részesedést a munkában résztvevők". A társasmunkák - megállapítása szerint - azért jöttek létre, "hogy a közösség tagjai a gazdasági szükség kényszerítő hatására egymásnak segítséget nyújtsanak a munkában és ezzel a munkafolyamatot meggyorsítsák, megkönnyítsék, vagy azt szórakozási alkalmommá is tegyék."

Ezeknek figyelembevételével Szabó a következő csoportokba sorolja a társasmunkákat: 1. Rituális célokat elősegítő társasmunkák. 2. Gazdasági szükség következtében létrejött társasmunkák. 3. Szórakozás miatt létrejött társasmunkák. 4. Külső organizációs erők hatására létrejött társasmunkák.

Janó Ákos szatmári kutatásai alapján három csoportba osztja a társasmunkákat:⁵ 1. Közös érdekű. 2. Kölcsönös segítségen alapuló egyéni érdekű, kalákarendszerű. 3. Saját érdekű, társasösszejöveteli formájú.

Ugy látszik azonban, hogy minden vidéken új osztályozási formát, illetve rendet lehetne készíteni a társasmunkák csoportosítását illetően, mert ha Karcsa társasmunkáit a fenti osztályozási formákba akarnám elhelyezni, mindenütt talállok olyan formát, amelyet el kell hagynom, ugyanis az itteni munka nem minden fajtája illeszthető be ezekbe a csoportokba. Éppen ezért a Karcván és környékén végzett társasmunkákat az alábbi csoportokba sorolom:

1. Több ember egy valakinek végez segítségképpen valamilyen munkát.

2. Az egyén a maga számára, de társaságban végzi a munkát.

3. Egy, vagy több ember a közösség érdekében végzi a munkát.

A társasmunkák kialakulása Karcsán gazdasági okok következményei. Amíg ugyanis a falu határa szinte mérhetetlen nádas, mocsár volt, az egyén nem boldogulhatott. Az egymásra utaltság tehát szükségessé tette az összefogást. Később, amikor a mocsarak lecsapolása megtörtént, az egyes munkafajták ugyancsak szükségessé tették az egymásnak való segítséget. Hogy mikor alakultak ki a közös, a társaságban végzett munkák csoportjai, azt ma már nehéz lenne megmondani, de volt ilyen. Ezeket a munkákat igyekeztem összegyűjteni, mert mint ahogy sok régi dolog, tárgy, hagyomány lassan eltűnik, kihullik az emlékezetből, úgy ez is erre a sorsra jut.

Nem véletlen, hogy napjainkban olyan sok szó esik az elidegenedésről. A falu is sok tekintetben változott. Régen elképzelhetetlen volt az egymástól való elzárkózás, hiszen akkor egymásra voltak utalva az emberek, ma viszont már egyre inkább kezdenek kialakulni falun is a maguknak élő embertípusok csoportjai. Igaz, vannak még most is olyan munkák, amelyeket segítséggel végeznek, de a társasmunkák nagyrésze ma már csak emlék, csak néhány idősebb ember tud visszaemlékezni rá.

Dolgozatomban a társasmunkákat a csoportosítások szerint írom le, sorra véve azokat, amelyek egy-egy csoportba sorolhatók.

1. Az első csoportba sorolt munkákat – amikor többen egy valakinek segítségképpen végeznek valamilyen munkát, az esztendő minden szakában megtaláljuk. Persze ez a munkavégzés kölcsö-

nös. Aki segítségre szorul, az igyekszik is visszasegíteni a segítségképpen kapott munkát. Éppen ezért nem is lehet csak sziveségből végzett munkának tekinteni a segítséget, hacsak nem kerül olyan helyzetbe a segítséget kapó, hogy nem tudja a segítséget viszonzni. Az ilyen esetben a segítséget adók nem is tartanak igényt a visszasegítésre, és ezt meg is mondják. Ekkor ugyanis emberi kötelességük teljesítéseként fogták fel mindenkor a segítségadást.

1. Az építkezés

A legrégebbi társasmunkák közé tartozik. Karcsán mindig segítséggel történt a házépítés. Nem is lehetett volna hozzákezdeni és lebonyolítani, ha a rokonság, a jóismerősök, a szomszédok, az utcabeliek nem álltak volna az építkezni szándékozó mellé.

Itt azonban sorra kell vennünk az építési módokat. A mocsarak lecsapolása előtt a faluban paticsfalu házak épültek. Ennél az építési módnál nemcsak az építkezés megkezdésekor volt szükség segítségre, hanem már egy esztendővel előtte. Már ekkor ki kellett ugyanis vágni az erdőben a sarok-, mester- és sorgerendának, valamint a tetőre szükséges fákat. Ezt pedig az építő egymaga, de még a családjával együtt sem tudta volna megtenni. Ezért amikor elhatározták az építést, segítséget kértek és kaptak a faanyag kivágásához és hazaszállításához. Erre rendszerint télen került sor. Az építő szolt legénykori cimboráinak, komáinak, rokonainak, a segítségükkel vágta ki a fát

és szállította haza. Ebben az időszakban a faanyagot a község határában levő erdőből az építkezéshez mindenki szabadon vághatta.

A faanyag elkészítése után, május végén került sor az építkezésre. Azért ekkor, mert "ebbe az időbe nem vót mán olyan sürgős munka a határba. A kapálás, kaszálás befejeződött, az aratás még odább vót, hát ha valaki hijt, tudtunk segíteni."⁶

A segítség a házhely elegyengetésénél, a gerendák leásásánál, a fal befonásával, a vakoláshoz való sár készítésénél vette ki a részét a munkából. A munkát azonban mindig szakember irányította fizetésért, csak a többi munka volt segítség. Az építettek itálról és étkeztetésről gondoskodtak. Az építeni szándékozó gazda az építkezés megkezdése előtt szólt annyi embernek, ahányra szükség volt azon a napon. Csak ritkán utasít ották el a meghívást, de akkor is úgy, hogy más alkalomra vállalkoztak. Volt, aki egy napra jött segíteni, volt aki többre. Ezt a legtöbb esetben megmondták a gazdának.

Amikor az 1900-as évek után a kőalapú, vályogfalú házakat kezdték építeni, a cserepet, követ, vályogot ugyancsak segítséggel szállították a házhelyre. Karcsára a ma Csehszlovákiában levő Kiskövesről szállították a követ, a szomatori vasutállomásról pedig a cserepet. Amikor a gazda megvásárolta a követ, megegyezett a kőbánya tulajdonosával a szállítás időpontjában, mely rendszerint vasárnapi napra esett. Előtte való szombaton annyi szekeret hívott, hogy egy fordulóra haza tudják szállítani a kőbányából az anyagot. Reggel korán elindultak, ott közösen megrakodtak és hazaszállították. Itthon, amikor lerakták, a gazda egy pohár pálinkával kínálta a szállítót, majd megköszönte szivességüket. A köszönéskor a segítők

így válaszoltak: "Szóra sem érdemes, hiszen az ember az emberrel mindég találkozik, meg osztán én is kerülhetek még ilyen helyzetbe."

Ugyanigy szállították haza a cserepet is a vasutállomásról, a Karcsához mintegy 8 km-re levő Szomotorról és a vályogot a Karcsa-partról, vagy a Vályoghányó-gödörtől.

Az építkezés megkezdésekor a segítség ásta ki az épület alapját, csinálta a sarat, végezte a segédmunkákat. Amikor este a gazda elkészönt a segítségtől, rendszerint így szólt: "Köszönöm a segítséget, míg én is meg szolgálhatom." A segítséget adó csak ennyit mondott: "Nincs mit, hiszen emberek vagyunk, osztán az ember az emberrel mindig találkozik."

Az építkezésnél napi három étkezés volt. Reggeli, ebéd, vacsora. Reggeli előtt egy pohár pálinka, majd szalonna, kolbász, vagy hus és kávé. Ebéd kétféle étel volt és itt is volt pálinka előtte, utána pedig egy pohár bor, vagy sör. Vacsorára egyféle étel és előtte is, utána is ital. Az étkezésben nemcsak a segítség, hanem a pénzért dolgozó mesteremberek is résztvettek.

Ez a társasmunka állta ki legtovább az idők próbáját, mert még ma is megvan. S hogy milyen intenzitású a segítség, azt bizonyítja az, hogy egy 3 szobás családi ház építési ideje /alap, fal, tető/ 3-4 szabadszombat. Igaz, ma már usztatott beton az alap és beton-, vagy téglablokk a fal, de a tető még a hagyományos nyeregtető.

2. Az aratás

A falusi ember életében ez volt a legnagyobb, legsürgősebb munka. Ha jó aratásra volt kilátás, azaz gazdag termés ígért, más volt a kedv, jól ment a munka. Már az aratás előtt 2-3 héttel megkezdődött a készülődés. Megkezdtek a kasza rendbetételét, sásat szedtek kötélnek és miután a kötélnek való sás megfonnyadt, a köteleket el is készítették. Amikor kaszára érett a termés, aki csak munkabíró volt, kivonult az aratáshoz. Mindig a hét végén, pénteken, vagy szombaton kezdték az aratást. Igaz, ekkor csak néhány órát dolgoztak, mert a tulajdonképpeni munka csak hétfőn kezdődött, de a néphit szerint tilos volt hétfőn kezdeni. A segítség itt nem volt olyan általános, mint az építkezésnél. Ha volt olyan család, ahol megbetegedett, vagy meghalt a családfő, egyszóval nem volt férfiember a családban, akkor ott segítségképpen vasárnap elmentek a faluból aratni. A család "megszólította" az ismerősöket, rokonokat, vagyis meghívta őket aratni. Vasárnap korán reggel azután megkezdtek a munkát és délre le is aratták azt a darabot, amelyikbe beálltak. Ezért köszöneten és esetleg egy pohár pálinkán kívül nem vártak mást.

A felszabadulás után is megmaradt a segítségnek ez a formája annyi módosítással, hogy amikor megalakult a faluban az EPOSZ, majd később a DISZ szervezet, az ifjusági szövetség tartotta kötelességének és feladatának ennek a munkának a végzését a "Harc min en szem gabonáért!" jelszó jegyében. Nem vártak hívásra, hanem felmérték a rászorultakat és vasárnap délelőttönként a tagok elvégezték az aratást a rászorultaknál.

A hordás

Talán a legáltalánosabb volt a társasmunkák között, bár ezt nem nagycsoportokban végezték és nem is idegenek, hanem a szűkebb rokonság köréből kerültek össze az alkalmi csoportok. Amikor az aratás befejeződött, 1-2 hétig még a termény kint maradt a tarlón. Ezalatt a gazdák előkészítették hordáshoz a szekeret. Ha a szekeren javítás volt szükséges, a kerékgyártóval, kováccsal megjavíttatták. Felszerelték rá a vendégoldal-rudakat, köteleket. Ezután akinél kezdték a hordást, ott elkészítették a csomó helyét és megkezdődött a termény behordása. Általában 4-5 gazda állt össze, és 4-5 fogattal hordtak. Minden fogattal 2 ember ment ki a határba. Az egyik adogatta a kévét, a másik rakta a szekeret. Így aztán 2-3 nap alatt befejezhették a hordást egy-egy gazdánál. Ezután pedig következett sorban a második gazda. Hordáskor is az a gazda adta a kosztot, akinél hordtak, és ő gondoskodott az igásállatok takarmányáról is.

Mi volt ennek a haszna? Főleg a gyorsaság, a biztonság-ra való törekvés. Hiszen az időt nem lehetett előre látni. Ha csak egymaga hor ott volna a gazda, eső esetén a megkezdett csomó fenéig ázhatott volna, mert hordás idején rendszerint csak a gazdaasszony vagy az apróbb gyermekek maradtak otthon. Ezenkívül, mikor már magasabbra kellett adogatni a kévét, többen könnyebben végezték a munkát. Nyugodtabban várhatta a gazda a cséplést, amikor az udvarában volt már a termény.

4. A cséplés

Mióta Karcsán földművelés, illetve gabonatermesztés van, a cséplés mindig közös munkának számított. Akkor is 4-5 család közösen végezte, amikor még cséphadaróval csépeltek, közösen végezték a nyomtatást, akkor is közös munka volt, amikor járgányos géppel csépeltek, de különösen akkor vált segítséggel végzett munkává, amikor a cséplőgép elterjedt. Volt olyan esztendő, amikor "emberes gép" /A géphez cséplőmunkások is tartoztak/ jött a faluba, azaz valaki máshonnan ilyet hozott, de nem sokáig maradt a faluban ez a gép, mert nem sokan csépeltek vele.

A cséplést bizonyos előkészület előzte meg. Előtte kitakartották, kitapasztották a kamrát, elkészítették szalmának, töreknek a helyét, a gazdaasszony elkészítette a zsákokat.

Amikor a hordás befejeződött, a gazda meghívta a cséplőgépet, azaz beszélt a gép tulajdonosával, vagy vezetőjével, hogy mikor kezd meg csépelni a csomóját. A tulajdonos, vagy a vezető megmondta azt az időpontot, amikor a csomó mellé huzat. Ez fontos volt, mert a csépléshez készülni kellett. A gazdaasszonynak a sütés-főzéssel, a gazdának meg a segítség hívásával. Erre az időpontra hívta ugyanis a gazda a segítséget. Végigjárta azokat az embereket, akikre számíthatott és megmondta a cséplés időpontját. Akinek már segített a cséplésnél, az visszasegíteni jött, aki azonban még nem csépelte, az azért jött, hogy amikor ő fog csépelni, segítsége legyen a csépléshez. A gazdaasszony sem egymaga készítette el a csépléshez a szokásos étkeket, hanem segítséget hívott magához, de ez a segítség a

szük rokonságból /testvér, vagy annak a felesége/ került ki.

Elég sok ember kellett a csépléshez. Két ember kellett a dobra kévevágónak. Ha nő jött a csépléshez segíteni, akkor a dobra került. Két, vagy három ember kellett a csomóra kévehányónak. Legalább három ember kellett a gép elibe zsákolásra, a zsákok cserélgetésére, a mázsálásra. 3-5 ember kellett a törekhez, 5-6 ember pedig a szalma kazalba rakására.

A gazda a cséplésnél nem dolgozott, neki intézkedni kellett a csépléssel kapcsolatos ügyekben, megnézni a szalmakazal összerakását, felügyelni a kamrára.

Csépléskor attól függően, hogy meddig tartott a cséplés, kosztot is adtak. Ha egész napos volt, reggelit, ebédet, vacsorát és pálinkát adtak a segítségnek, de ugyanígy kapta a kosztot a cséplőgép személyzete, a gépész és a két etető is. Ha a termés cséplése hajnaltól reggel 8 óráig befejeződött, akkor csak a cséplés befejeztével adtak kosztot. Mire a cséplés befejeződött, az ételnek készen kellett lenni.

5. Lakodalom, vendégség

El sem lehetett képzelni ennek megrendezését segítség nélkül. A társaságban végzett munkák között ez az első helyen állt, ide elmenni nemcsak szíveség, hanem kötelesség is volt.

Amikor a lakodalom napját kitűzték, az előkészület már előtte egy héttel megkezdődött a sütéssel, a gyurással. A szakácsasszonyokat hívták. Általában a rokonság és a keresztkomák családja segédkezett, de segítettek – hívás nélkül is – a szom-

szédok, a menyasszony barátnői is. A sütemények készítését 4-5 segítséggel végezték. 2-3 nappal a lakodalom előtt megkezdték a levestészták gyurását és a csigacsinálást. Ezen már nemcsak a szakácsasszonyok vettek részt, hanem a szomszédasszonyokon kívül a menyasszony barátnői is. Igaz, ez nem nappal történt, hanem estefelé kezdődött, és ha nem végezték el egy este a munkát, akkor másnap este folytatták. Régen is szokás volt és még ma is az, hogy a meghívottak, a lakodalmi vendégek a lakodalom előtti héten elvitték az ajándékot a lakodalmas házhoz. Régen egy szakajtó lisztet, néhány tojást és egy tyukot vittek. Ma ugyanezt és ezenkívül a zsírtól a fűszerekig, a lekvárig, a cukorig még sok mindent. A lakodalom előtti estén vágták le és tisztították meg a baromfit, hogy másnapra minden készen álljon. Ezen is 10-15-en vettek részt a rokonságból.

A lakodalomban a férfi segítségnek is megvolt a maga külön szerepe. A lakodalom előtti napon a férfiak végezték el a sertés vagy borju levágásával kapcsolatos munkákat egészen a feldarabolásig. Ugyancsak a férfiak állították fel a lakodalmas ház udvarán a lakodalmi sátrat és rendezték be asztalokkal és ülőalkalmatossággal. A segítség munkája nem ért véget a lakodalom napjával, szükség volt rá a lakodalom után is. Le kellett bontani a sátrat, rendbe kellett tenni a konyhán mindent és a kölcsönként butorokat, edényeket is vissza kellett vinni a gazdájának.

Ez a segítség – mint az előbb is mondtam már – kötelező jellegű volt, és nem is nagyon vártak hívásra, hanem mentek hívás nélkül is azok, akik kötelességüknek érezték a segítségnyújtást.

6. A sertésvágás

Kevesebb segítő kezet igényelt más munkáknál, de mégsem lehetett segítség nélkül elvégezni. Igaz az is, hogy itt csak a testvérek, jókomák segítségéről volt szó csupán. Reggel azonban a szomszédok voltak azok, akik segítettek a sertés megfogásánál, leszurásánál. Amikor ez megtörtént, a gazda egy pohár pálinkával hálaolta meg segítségüket. Ezután következett a perzselés. Ez még a férfiak dolga volt, de amikor megmosták, feldarabolták a sertést, a feldolgozás munkája már az asszonyok segítségével történt meg. Kivétel itt csak a böllérkedő rokon volt. A darabolást, a szózást ő végezte és ő helyezte el a besózott darabokat a szózóteknőbe. Ugyancsak az ő irányításával történt a hurka, a kolbász, a sajt készítése is.

A sertésvágáskor a segítők ételt, italt kaptak. Tort nem csináltak, de a jóembereknek lesit /kóstolót/ küldtek. Egy darab húst, kolbászt, hurkát.

Amikor perzselték a sertést a kert végén, és ment arra valóki, az a szokásos köszönés helyett ezt kívánta: "Kövér legyen a kigyelmetek szalonnája!" A felelet ez volt rá: "Isten hallgassa meg."

7. Kuttisztítás

1-2 évenként került erre sor. Régen nem volt gond, mert a közös portákon, ahol több család lakott, közös volt a kut is. Talán innen maradt meg ennek a munkának a közösen való vég-

zése.

Ha a kut eliszaposodott, ki kellett tisztítani, kiszedni az aljáról az iszapot. Ehhez a munkához legalább 5-6 ember kellett. Egy ember lent a kut fenekén rakta a vedérbe az iszapot, a többi huzta fel és öntötte ki. A lent levő embert gyakran váltották. Általában a rokonok, szomszédok segítettek ebben a munkában. A gazda itt italt adott. Kosztot csak akkor, ha olyan sok volt a munka, hogy délig megtartott.

Ki kellett tisztítani a kutat akkor is, ha valamilyen jóság beledöglött. Ez még nehezebb volt, mint a másik kuttisztítás, mert a kutban levő vizet teljesen ki kellett huzni. Itt ugy kellett dolgozni, hogy a kut vize elfogyjon, nehogy tele legyen újra, ezért szinte megállás nélkül dolgoztak. Ma ez a munka már nincs meg, mivel motoros szivattyúval könnyebb ezt a munkát végezni.

8. Sirásás, halottvirrasztás

A sirásás és a halottvirrasztás olyan hagyomány a közösségi munkában, mely a legrégebbi időktől nyúlik vissza és talán a legtovább fog élni. Ma is úgy történik, mint régen történt. Bár a virrasztás nem munka, hanem inkább kötelességnek nevezhető, mégis a társasmunkák fajtái közé számíthatjuk. A faluban ma is kötelezőnek érzi magára nézve mindenki, közeli-távoli rokon, ismerős, barát, tisztelő, de még a haragos is.

Ha valamelyik házban meghal valaki, akkor a temetés előtti nap estéjén megjelennek a virrasztók. A halottas háznál énekelnek, beszélgetnek, emlegetik a halott érdemeit, vigasztal-

ják a családot. A család süteménnyel, borral kínálja a virrasztókat. Amikor 11-12 óra felé jár az idő, a virrasztók elkészönnek és hazamennek.

A sir kiásásában a szomszédok, rokonok vesznek részt. Hívás itt nincs, a segítők maguk jelentkeznek a halottas háznál. Innen indulnak a temetőbe, majd amikor végeztek a sirásással, újra megjelennek a halottas háznál. A hozzátartozók étellel, itallal kínálják meg a sirásokat. Ugyancsak segítséggel történik a temetési előkészület is. Rendszerint ebédet, vacsorát kell adni a messzebről érkezett rokonságnak. A család ilyenkor nem nagyon érkezik a főzés gondjával törődni, ezért ez teljesen a szomszédok gondja. Ezek főznek, tálalnak a halottas háznál. Amikor a halottat kiviszik a temetőbe, szintén 1-2 szomszédasszony marad a halottas háznál. Ezek rendet tesznek, elrendezik az asztalokat, székeket, mert a temetés után még halotti tort ülnek. A halotti toron a férfiak vesznek részt. A torra a temetésen történik a meghívás. Amikor összejönnek énekelnek, majd az első pohár bor felvétele előtt hangzik el egy vigasztaló köszöntő. A férfiak itt 1-2 óráig énekelnek, beszélgetnek, majd hazamennek.

9. Jóságbetanítás

Ugyancsak a közösen végzendő munkához tartozott. Általában a tél végén került sor a tinók járomhoz szoktatására. A gazda szólt 2-3 jóemberének, s ezek segítségével járomba fogták a tinókat, majd elindultak vele a határba. Amikor már egy kicsit törődtek a tinók, akkor terhelték a szekeret /trágyát

raktak rá/, és így mentek a határba. Rendszerint három ember ment a tinók mellett, mégpedig úgy, hogy az egyik ment a jobb-, a másik a baloldalon, míg a harmadik a két tinó előtt. A negyedik ember a szekéren ült és a pányvát fogta. Ez a munka addig tartott, amíg a jószág meg nem szokta a jármot, vagyis amíg egy ember nem tudott boldogulni a jószággal. Persze ez nem volt folyamatos, egy folytatában sokáig tartó segítség, hanem estefelé 1-2 óráig tartott.

10. Kukoricamorzsolás, kukoricafosztás

Régen a kukoricát nem mindig törték tisztán, hanem előfordult, hogy hajason hozták haza a határból. Ilyenkor került sor este a fosztásra. Bár résztvettek rajta a szomszédok is, de ez inkább a fiatalok találkozója volt. Hívtak ide is segítséget. Volt mese, móka, nótá, amíg a fosztás tartott.

Ha a gazda tavasszal kukoricát akart eladni, akkor néhány segítséget hívott a morzsoláshoz. Délután elkészítette /zsákba szedve lehozta a padlásról/ a csöves kukoricát, s szólt néhány rokonnak, szomszédnak. Ezek este egy kisszékkal - amelynek az elejébe egy kést, vagy vasdarabot vertek - megjelentek. A ház földjére ponyvát terítettek, majd körülülték a ponyvát úgy, hogy a kisszék vasas vége a ponyva közepe felé nézett. A széken úgy ültek, mintha lovon ülnének. A kukorica szemeket a csutkáról a székbe vert vason húzták le. Amikor befejezték a munkát, a gazda megköszönte a szíveségüket. Ma már ez a munka, illetve segítség nincs meg.

11. Kendermunkák

A kendermunkák nagyrésze csak társasmunkaként volt végezhető. A segítségadás már a kender "kinyüvésénél" megkezdődött. Amikor megérett a kender, a gazdaasszony szólt néhány asszonynak /ismerősnek, szomszédnak, komaasszonynak/, és együtt "nyütték" ki a földből a szájakat. Ugyanezek áztatták el, majd szedték ki, vagyis "hányták" ki a vízből. Egyik a másiknak segített, mert ezek a munkák olyanok voltak, hogy ügyesen kellett végezni.

Amikor a fonalat megfonták, szapulni kellett, majd kimosni. Ez rendszerint február második hetében történt. Egy teljes napi szapulás után másnap reggel kellett a fonalat mosni. Ha a tulajdonosa egyedül akarta volna ezt a munkát végezni, szinte egész nap megtartott volna. Márpedig ekkor még nagy volt a hideg, és ha azon a napon történetesen hóvihar volt, akkor is mosni kellett. Hogy nem volt szivderítő olyan hidegben mosni a szabad ég alatt, az biztos. Az is igaz viszont, hogy szégyen lett volna megijedni a hidegtől. Ilyen mondás járta: "Asszonytól, lánytól hét singnyire jár a hideg."

Ehhez a munkához tehát nagyon kellett a segítség. Segítettek ebben a férfiak is. Nekik kellett korán reggel a Karcsa jegén kivágni a mosóveket /mosóléket/, és ők vitték el a fonalat és a mosószékeket. Amikor mindent elrendeztek, az asszonyok megkezdték a mosást. Időnként a férfiak hazulról kézvizet vittek az asszonyoknak /forróvizet/, hogy amelyiknek fázik a keze, a kézvízben megmelegíthesse. Amikor befejezték a mosást, a fonal tulajdonosa az asszonyoknak italt és ebédet adott. Volt

olyan eset, hogy az asszonyok táncra perdültek az ebéd végén. Ahogy mondták: "fonalbált csináltak". Ugyanílyen segítséggel végezték a szövés után a vászon mosását is.

12. Komaság

A gyermekszületés mindig esemény volt a faluban és a gyermekágyas asszonyt megkülönböztetett tisztelettel vették körül. Mivel a gyermekszülés után az anya nem igen gondoskodhatott néhány napig a családjáról, azt a gondoskodást a nagyobb közösség vállalta magára, ellátta étellel a gyermekágyas asszonyt és családját. Amikor megszületett a gyermek, keresztszülőket hívtak meg. Ezeknek az is kötelessége volt többek között, hogy a gyermek anyjának enni hordjanak. A keresztanya egy hétig vitte a reggelit, ebédet, a keresztapa felesége pedig 5 napig. Ezenkívül a család rokonsága, a jóismerősök is egy-egy ebédet vittek a gyermekágyas asszonynak. Persze ez sem önzetlen segítség volt, mert amikor a faluban máshol szülött gyermek, akinek vittek enni, az is köteles volt visszavinni az ebédet. Ezt ugyan nem jegyezték fel sehova, de a közvélemény számon tartotta és elítélte azt, aki erről megfeledkezett.

11. Voltak olyan munkák is, amikor közösen dolgoztak ugyan, de mindenki magának dolgozott, illetve mindenki egyformán részesült a munka eredményéből. Ezek a közös munkák az alábbiak voltak:

1. Kötélcsinálás

Karcsán ritkán használták a jószágra, a gazdasági munkáknál a városban vett kötelet. Elkészítették maguk. Szősz volt minden háznál, kötélverő szék is található volt néhány darab a faluban, így nem volt akadálya a kötél házilag való elkészítésének. Kötelet tavasszal és ősszel készítettek. Tavasszal a szénahordáshoz, majd aratás után a terménybehordáshoz kellett rudallókötetet, hosszukötetet készíteni, ősszel pedig a szarvasmarha legelőről való beszorulására kellett felkészülni, az elhasználódott marhakötelek helyett kellett újat készíteni.

A kötélcsináláshoz legalább négy ember kellett, de sokszor 5-6 ember is összeállt. Mindenki vitt magával szősz a kötelekhez és megkezdődhetett a munka. Egy ember a kötélverőszék-re ült és forgatta a kötélverő két karját, két ember pedig eresztette a szősz és így sodorták a kötélágakat. A kötél négy szálból készült. Amikor egy vagy két szállal eljutottak a kívánt méretig, ott kikötötték a szálakat valamihez, majd újra engedtek, illetve sodortak két szálát. Amikor készen volt a négy szál, következett az összesodrás. Az összesodráshoz szükséges volt egy tábla, melyen négy lyuk volt. Ezt felrakták a négy szál sodrófájára, ezzel forgatták együtt a négy szálát. Ezenkívül kellett egy bolhának nevezett fa, amellyel a négy szálát kötélle sodorták úgy, hogy ennek a bolhának a vájataiba szorították bele a kötélszálakat és úgy engedték össze. Ez ugyanis megakadályozta, hogy a kötélszálak összegubancolódjanak. Tehát a kötélverő széken ülő ember forgatta a négy szálát, egy másik ember eresztette össze a bolhával a kötelet a tulsó vé-

géről kezdve, egy harmadik ember pedig fogta a kötél végét, hogy az feszes legyen az összeeresztés közben. Ha hosszú volt a kötél, akkor egy-két ember kellett még. Ezeknek az volt a feladata, hogy tenyerüket vízszintes és függőleges tartásban a négy fonalszál közé tették a kötélverőszék és az összeeresztő ember között, hogy a fonalszálak ott össze ne sodródjanak, amíg a bolhát vezető összeeresztő oda nem ér. Amikor készen voltak az összesodrással, kezdték a másik kötelet csinálni.

2. Halászat

Karcsán soha, senkinek nem volt a felszabadulás előtt halászati engedélye, de majdnem mindenki halászott. A segítségére azonban akkor volt szükség, amikor olyan halászszerszámmal halásztak, amellyel egy ember nem boldogulhatott. Ha pl. kétközzel mentek halászni, oda már legalább négy ember kellett. A halászás rendszerint este vagy éjszaka történt. A hálót levitték a partra, nekivetkőztek és megkezdtek a "kétközzel". 2 ember fogta a háló két végén levő hálótartó fát. Ezzel függőlegesen tartották a hálót. Elindultak a vízben előre. A másik két ember ugyancsak előre haladt a vízben, de sebesebben. Amikor egy darabon elmentek, visszafordultak és pocsolva haladtak a háló felé. Odaérve a hálótartó két emberrel felemelték a vízből a hálót és kiszedték belőle a bennszorult halakat. Ezután újra kezdték az egészet. A végén szétosztották egymás között a halat. Itt rendszerint rokonok, vagy igen jó barátok álltak össze, mert ha valakit megfogtak a báró kerü-

lői, büntetés volt a vége, és nem lett volna jó dolog, hogy kiadta volna a megfogott azokat, akik vele voltak.

3. Favágás az uradalomban

Minden télen lehetett fát vágni részbe a két nagybirtokon azoknak, akik az uradalomban tavasszal és ősszel "napot tudtak" /bizonyos számú napot ingyen dolgoztak/. Persze egy ember nem sokra ment volna, ezért a favágásnál 4-5 ember összeállt és egy kézre dolgoztak. Így jutott ember a döntésre, a gallyazásra, a darabolásra. A munka végén a részét mindenki megkapta, mert egyenlő arányban osztották fel a favágásért járó fát.

4. Szénakaszálás

Karcsán általánosan elterjedt szokás volt régebben, hogy a szénakaszálásnál egy-egy területet osztatlan területként kaszáltak le és csak aztán osztották fel rendenként a szénát és huzzak rá nyilat. Így kaszálták egyidőben az uradalmakban kiosztott réteket, de a Legeltetési Társulat által kaszálóként kiosztott legelőt is. Az 1930-as évek elején azonban ez a közös munka megszűnt, és ettől az időtől kezdve a rétet osztották fel és mindenki maga kaszálta le.

5. Legeltetés

Ez is a közösen végzett munkához tartozott, már amennyire munkának lehetett nevezni. Cséplés után a tarló és a sarjuszéna behordása után a kaszáló "beszabadult", lehetett rajta legeltetni. A legelőről felhozott jószágot ezért minden nap kihajtották a határba. Ott szabadon engedték. Néhányan összeálltak és együtt legeltették. A legeltetők egy része vigyázott a jószágra, hogy kárba ne menjen, a másik része pedig rendszerint játszott.

6. Fonás

Olyan társasmunka volt, amelyet társaságban végeztek, de mindenki magának dolgozott. A társasösszejövetelek helye a fonóház volt. Külön fonóháza volt a lányoknak /több is/, a menyecskéknek és az idősebb asszonyoknak. A fonóházakban késő ősztől tavaszig fontak a hét 5 napján. A lányos fonóházakban, – mivel szombaton tilos volt a fonás – szombat este varrtak a lányok. A fonóházban nem mindenki dolgozott. A lányok fontak, a fiuk pedig beszélgettek.

III. Voltak olyan társasmunkák is, amelyeknek a végzését az előljáróság, a község vezetői rendelték el. Télen a falu határán végigvezető országot hótól való megtisztítása a falu kötelessége volt. Hóhordás, illetve hóvihár után a községi előljáróság a kisbíró útján értesítette a családokat, hogy minden házból álljon ki egy ember havat lapátolni. A lapátolást az egy utcabeliek a saját utcájuk megtisztításával kezdték, majd a faluból ki-

felé haladva a községhatárig tisztították meg az országutat. Bár "hajtották" az embereket, vagyis kötelezővé tették, de erről nyilvántartást nem vezettek. Igaz, példa sem volt rá, hogy valaki ok nélkül elmaradt volna ebből a munkából, mert mindenki kötelességének érezte, hogy mielőbb járhatóvá tegyék az utat.

Ugyanilyen közös munka volt a község határában levő dülőutak rendbetétele. Erre tavasszal került sor, amikor már kiment a föld fagya. Az előljáróság felszólítására a gazdák /akiknek abban a dülőben volt földjük/ elegyengették az utat, vízelvezető árkot ástak, vagy megtisztogatták, ha már volt árok, hogy mire a tavaszi munkák megkezdődnek, az utak járhatók legyenek.

Közös munkák sorába tartozott a tűzoltás is. Ezt azonban nem úgy végezték, hogy mozgósítani kellett rá az embereket. A mozgósító erő belső parancs volt. Amikor a félrevert harangszót meghallották, bárhol volt ak emberek, rohantak a tűz felé. A közvélemény el is ítélte azt az embert, aki ilyenkor nem igyekezett segíteni.

A társasmunkák vizsgálatánál elhangzott olyan megállapítás ezel kapcsolatban, hogy "ugyanis még nem társasmunka pl. a veszély elleni alkalmi összefogás /pl. tűzvész eloltása/, mert nem található meg benne a rendszeres szervezettség. Amikor azonban a várható bajt a közösség együttes munkával előre meghatározott rend szerint meg akarja előzni, már társasmunkáról beszélhetünk."⁷

Ezzel a megállapítással vitatkoznék. Bár a tűzvész megfékezését nem előre meghatározott rend szerint végezték, mégis megtalálhatók voltak benne a szervezettség elemei. Mindenki tudta ugyanis a dolgát annak ellenére, hogy a munkát látszólag

nem irányította senki. Voltak, akik az égő házból hordták ki az értékeket, s sohasem többen, mint amennyi ember szükséges volt ehhez a munkához. Voltak akik a tűz továbbterjedését igyekeztek megakadályozni, voltak, akik a szomszéd házak tetejét védték, a többség /asszonyok, gyerekek is/ a vizet hordta az oltáshoz. Ez a munka volt, amelyben nemre, korra való tekintet nélkül mindenki résztvett.

Ugyanez mondható el az árvíz elleni védekezésről is. Ha a falut veszély fenyegette – már pedig a XIX. század végéig minden évben így volt –, szinte mindenki a gáton volt. Hordta a földet, magasította a töltést, figyelte a szivárgást. Ha pedig mégis bekövetkezett a katasztrófa, mentették ami menthető, s mindenki úgy segített, ahogy tudott.

A két világháború között aratás idején a hatóság megszervezte a tűzörséget. Éjjel-nappal őrködtek ketten a toronyban, figyelték a határt, hogy nem gyulladt-e ki valahol a lábon álló buza. Egy fogatos és két ember a tűzoltó szertárnál volt készenlétben, hogy riasztás esetén a tűz színhelyére vigyék a fecskendőt és a vizeslajtót. Ha valahol tűz ütött ki, a harangot félreverték és a torony ablakán vörös zászlóval mutatták az irányt, hogy merre van a tűz. Így a határban dolgozók is hamar a színhelyre érkezhettek. A toronyőrség és a tűzoltó-szertári készenlét sorban következett. Minden nap mások látták el ezt a szolgálatot.

Ha a társasmunkákat a résztvevők csoportosítása szerint vizsgáljuk, akkor három csoportot különböztetünk meg:

1. Voltak olyan munkák, amelyeket a rokonság összefogásával végeztek el. Ezek a munkák általában olyan természetűek voltak, hogy nem igényeltek sok segítő kezet, vagy rendszerint

olyan időszakra estek, amikor másnak is sok munkája volt, tehát a segítségre szoruló csak a közeli hozzátartozóitól várhatott segítséget. Ilyen munka volt a kuttisztítás, disznóölés, lakodalmi előkészület, vendégség, a kendermunka, a kötélcsinálás, a hordás, a halászat.

2. Voltak azután olyan munkák, melynek végzésében szinte az egész falu részt vett, illetve nemcsak a rokonságra számíthatott a segítségre-szoruló. Ez kölcsönös volt, mert mindenki segítségre szorulhatott. Éppen ezért ezeknek a végzését úgy intézték, hogy a segítő saját munkáját ne zavarja. Ilyen volt az építkezés. Ezt mindig májusban kezdték, mert ekkor már kevés munka volt a határban, legjobban ráért mindenki és segíthetett. Ugyanigy a cséplés is olyankor zajlott, amikor mindenki azt csinálta, tehát nem volt akadálya a segítségnek. De így voltak a szénakaszálással, aratással, favágással is.

3. A harmadik csoportba azokat a munkákat sorolhatjuk, amelyekben nem a rokoni kapcsolat döntött, hanem a munka veszélyt elhárító szerepe. Ilyenkor félre kellett tenni minden munkát, mert a közös összefogástól függött a vesz elhárítása. Ilyen munkák voltak a tűz eloltása, az árvíz megfékezése, stb.

Vizsgálhatjuk a társasmunkákat nemek szerint is. Voltak ugyanis olyan munkák, pl. a kendermunkák, amelyeket kizárólag nők végeztek és voltak olyanok /szénakaszálás, favágás, sirás/, melyeket csak férfiak végeztek, de voltak olyanok is, amelyeket vegyesen – nők, férfiak – végeztek.

Végeredményben ezek a munkák nem véletlenül alakultak ki. A kényszerítő szükség, az emberek, egy-egy közösség egymásra-utaltsága volt a kialakítója. Az egyén nem boldogulha-

tott volna abban az időben, rá volt utalva a közösség segítségére. Ez a segítség azonban mindig kölcsönös volt. Senki sem önzetlenül segített a másikon, hanem arra számítva, hogy mikor majd neki lesz szüksége a segítségre, ő is számíthat mások támogatására.

Volt azonban a társasmunkának, illetve a munkák kialakulásának egy másik oka is. Társaságban jobban ment az idő, könnyebb volt a munka, nem vált unalmassá a sokszor egyhangú munkaművelet. Talán ez az oka annak, hogy ma is találunk társas munkaszerveződések, a faluban. A kukorica kapálása, törése a háztájiban ma is társaságban történik. Öten-hatan összeállnak és együtt végzik ezt a munkát. Így hamarabb is és szórakoztatóbb is – vallják.

Az emberek élete megváltozott. Nincsenek ma már úgy egymásra utalva, mint régen. Azonkívül azok a munkák, melyek régen szinte vonzották a társas összejöveteleket, ma már nincsenek meg.

JEGYZETEK

1. Szendrey Á.: A népi társasmunkák és összejövetelek. Ethnographia XLIX. /1938/ 273-286.
2. Fél E.: A társaságban végzett munkák Martoson. Néprajzi Értesítő XXXIII. /1940/ 361-379.
3. Gunda B.: Munka és kultusz a magyar parasztságnál. Kolozsvár 1946.
4. Szabó L.: Paraszti munkaszervezet és társasmunkák a Zempléni hegység vidékén. Néprajzi Értesítő XLVII. /1965/ 133-157.
5. Janó Á.: A társasmunkák, s a kendermunkák társas jellege Szatmárban. Ethnographia LXXVII. /1966/ 517-527.
6. id. Nagy P. József adatközlő
7. Szabó L. i.m. 134.

AZ ÓZDI VASGYÁR MUNKÁSAINAK TÁPLÁLKOZÁSI SZOKÁSAIHOZ

Vass Tibor

Mivel a gyár Ózd közepén terül el, a helybeli dolgozók minden nehézség nélkül érkeztek a műszak megkezdése előtt munkahelyeikre. Reggelijüket újságpapírba csomagolva, a hónuk alá csapva, vagy zsebretevé hozták magukkal a gyárhoz közellakók. Volt, aki a reggelit piros étkendőben, vesszőkosárban, nyitott- és fedeles vasszatyrokban, sőt maguk, vagy cipészek által tenyérvédő bőrből készített táskában is hordta. De nem volt ritka, hogy a katonaságtól kiselejtezett, ún. kenyérzsákban hordták hátra, vagy vállra vetve azt.

A piros kenyérkendő volt a kenyérszeletek leggyakoribb csomagolóeszköze. A piros szín azért is terjedt el és bizonyult megfelelőbbnek a fehérnél, mert az elpiszkolódás nem látszott annyira rajta.¹ A vesszőkosár rendszerint fűzfavesszőből készült fedeles-, vagy fedélnélküli formában /35 kép./. A helybeliek és a közelebb lakók legnagyobb része nyitott vasszatyor-ban hordta az ételmét a munkahelyi étkezéshez, kb. az 1920-1925-ös évekig. Ezen vasszatyrok a gyárban készültek, barkácsolással. Feneke és két véglapja vékony deszka, ehhez lett szögelve a két lemez oldallap, melyek drótból hajlitott hordozó fülekkel voltak ellátva. Hazavitele nem okozott gondot, este - a

műszak végén – egyszerűen kézbentartva kísértált vele a gyárkapun.

A szakmunkások fedeles vasszatyrot /36. kép/ készítettek. Ez annyiból volt előnyös a nyitottal szemben, hogy nem kellett az edények letakarásához ujságpapír, vagy vászon szalvéta. A másik előnye volt, hogy tartalmához nem fértek hozzá a férgek, bogarak, patkányok, melyek a rendszeres irtások dacára is elszaporodtak a gyárban. /Különösen a hengersoroknál, ahol számukra táplálékot biztosított a hengercsapról lehulló, azok kenésére használt szalonna./ Elkészítése a nyitott vasszatyortól nagyobb szakértelmet igényelt. Általában 0,6 – 0,7 mm-es lemezből készült. A hosszirányu lapjai szegecselelssel voltak az oldallapokhoz erősítve. Az egyik hosszirányu oldallap két fél darabból volt kiképezve és csuklópánttal összekötve. Csak az alsó fél lap lett az oldallaphoz szegecseelve, a felső fél volt a nyitható rész, mely a felső lap körvonalához zárult. A vastáska hosszirányu felső sarkai legömbölyítettek voltak.²

A folyékony reggeli szállítására a kávészkanna /kandli/ szolgált /37. kép/. Ez 1/2 liter ürtartalmu, kékre zománcozott és fedéllel ellátott, hengeres edény volt. A kor edényiparának egyik jellegzetes és a fogyasztók által igényelt darabja. Tartalma rendszerint tejeskávé, feketekávé /cikóriából/, vagy tea. A vidékiek számára a nagy távolság miatt a folyásmentesen nem zárható "kandli" alkalmatlannak bizonyult. Ezért a tejet, vagy kávéét üvegekben hozták. Gyakori volt – főleg az I. világháboru alatt – a kulacs használata is.

A "betyárkoszton" élők, a környékről mindennap hazajárók élelmüket háti- és oldaltarisznyában /vászon, illetve bőr/, kü-

lönböző formájú zománcos és cserép ételszállító edényekben hordták. Leggyakoribb volt a vászon oldaltarisznya, melyet rendszerint a család egyik női tagja házilag készített. Egy törülköző nagyságú házivásznat kettéhajtottak úgy, hogy egyik oldala egy arasznyival hosszabb legyen. Két oldalát végigvarrták, a hosszabb részt visszahajtották rá, s ez lett a tarisznya fedele. Volt aki nem csinált a vászonból fedelet, hanem egyforma hosszúra hajtotta össze és oldalt végigvarrta. Az így keletkezett zsák nyitott végét két ujjnyira körbe behajtotta, un. korcot csinált neki, amelybe háziszóttas madzagot huzott, s azt összehuzva zárta le a zsák száját. Vászon kantárral látták el, s így vállraakasztva hordták. A falusi ember örökös társa volt a vászon oldaltarisznya. Sok esetben már iskolás korában hordta benne a palatábláját és olvasókönyvét, s esetleg egy szelet kenyeret. Később, mikor már a gyárba járt, a kantár meghosszabbításával a napi ételmét hordta benne.³

Főleg a pásztoremberek utódai örökölték a bőrből készült és vállszíjjal ellátott bőr oldaltarisznyát. Rendszerint keményebb marha- vagy borjubőrből készült. A tarisznya hossza 300 mm, szélessége 100 mm, a magassága 200 mm, belsejében egy nagy- és egy kis rekeszsel, lehajlós oldalfedővel. Alul csattal zárták le, melyet sallangok, bőrcsipkék diszítettek. A nagy rekeszben a kenyér és a szalonna mellett a sűrű ételek szállításához szükséges kis lábas is elfért. A kis rekeszben kapott helyet a fából készült sótartó. A sótartóban egyeseknél nem csupán tiszta só volt, hanem édespaprikával és egy kevés csipőspaprikával keverték azt. Gyakran volt látható étkezésnél olyan zsiroskenyér, melyet piros paprika diszített. A csipős papri-

kát úgy készítették, hogy a füzéren szárított, megtört, vagy megőrölt paprikát megszítálva vagyították össze a sóval. Ez volt a "paprikás só". Hogy a tarisznyát vállra akaszthassák, bőrből készült kantárral látták el. A kantárszíjat gyakran szépművű nagy fényes sárgarézcsat fogta össze, amely egyben disze is volt a bőr oldaltarisznyának.⁴

A zsákvászon hátizsák főleg a távolabbi falvakból bejárók és a hetenként egyszer hazajáró, Ózdon kvártélyozó dolgozók nélkülözhetetlen eszköze. A vászon oldaltarisznyákhoz hasonlóan ezt is a család egyik nőtagja készítette házivászonból és általában kék színre festették. Varrtak egy vállszélességű hosszukás vászonzsákokat, felső szélétől 4-5 cm-re egy lyuksort készítettek 8-10 cm-es lyuktávolságokkal. Ebbe spárgát, vagy vászoncsíkot huztak, melyekkel a zsák száját összehuzva, megkötve lehetett azt lezárni. Majd háton hordhatóság végett vállkantárral látták el, ami vászonból, vagy bőrből is készült. Voltak, akik egyszerűbben oldották meg a kantározást. Egy erősebb, hosszabb zsineggel, összefogva a hátizsák száját, azt bekötötték, mint általában a buzászsákokat. A hátizsák két alsó csücskébe 1-1 gömbölyű követ tettek és a zsineg két végével a kövek fölött egy-egy kötést csináltak és kész volt a kantár. A kövek biztosították, hogy a zsák alsó sarkairól a kötés ne tudjon lecsuszni.

A sűrű pépes ételek szállítására gyakran használták a különböző egy, másfél, illetve két liter űrtartalmu, két füllel, domboru fedővel ellátott zománcos ételhordót. Ezeket nevezték a Hódos- és a Hangony völgyében rátónak, a Bükköntuliak dinernek. A különböző színű, belül fehérre zománcozott étel-

hordókat, hogy szállításuk könnyebb legyen, fülüknél fogva házilag készített spárga fogantyuval látták el. Azok, akik nem kézben, hanem hátizsájjukban szállították az ételhordójukat, rendszerint szijjal zárták le. Később – a spárga fogantyu helyett – már gyárilag, fogantyuval ellátott ételhordók kerültek használatra.

Ritkábban vették igénybe – főleg az I. világháború előtt – a füles, vagy fül nélküli, kantárba, bujtatott, fogantyu nélküli cserép ételhordókat /38. kép/, de a gyakori törésveszély miatt lassan megszűnt a használatuk. Ezeket gömöri vándorcserépesektől vásárolták. Általában egy- és két literesek voltak ezek az edények. A kantárt gatyamadzagkészítők kenderfonalból készítették. Rendszerint krepp-papir, vagy kékfestő oldatban kékre és pirosra festették. Ebbe bujtatták a cserép ételhordót.⁵

Az étkezőhelyiségek hiányában a reggeli elfogyasztása a munkahelyeken, vagy azok közelében történt, deszkából összetákoltszóccákon, téglára helyezett deszkalapon, padokon /39. kép/. Hűvös, hideg időben a kemencék mellett, nyáron árnyékosabb falrészeken tövében, vagy a műhelyekben összetákoltszóccá kis széken, deszkadarabokon, satupadokon, forgácsológépek lapjain, stb, ülve, télen a kályhák körül csoportosulva, vagy hűtőpadokon melegedve ettek. Azok a dolgozók, akik főtt ételt vittek reggelire, jóval fél nyolc előtt az üzembrészek kemenceajtóiban, kovácstüüzön, kályhákon, vagy tüzes bugavégeken melegítették azt meg. A műhelyekben csengetéssel jelezték az étkezés kezdetét és végét. Reggelizés közben viták folytak, kicserélték gondolataikat, híreket közöltek egymással, vagy szakmai kérdésekben vitatkoztak.⁶ Más volt a helyzet a kohászati termelőüzemeknél dolgozók esetében, ahol folyamatos volt az üzem. Itt

csak akkor fogyaszthatták el reggelijüket, ha a munka üteme megengedte.⁷

A gyár dolgozói leggyakrabban fogyasztott reggelije volt a sült szalonna és a zsiroskenyér vöröshagymával. A szalonnasütésnek régi multja van. A munkások reggelire szívesen sütöttek szalonnát. Azok tehették meg ezt, akik odahaza hizlaltak sertést. Általában a hideg idő beálltával, december végén vágta le a hizót. A vidékieken kívül a gyárt elepi dolgozók többsége is hizlalt a maga szükségletére. Ugyanis a "kolóniai" lakások sertésóllal is el voltak látva. Így a vidéki és a gyártelepi dolgozók a maguk számára biztosították a szalonna-zsir-hus szükségletet. Szalonnasütésnél sokan a füstöltzalonnát kedvelték, de sokan voltak olyanok, akik a füstöletlen, fehér, sózott szalonnát szerették. Azt a gyári élelmiszerüzletben, a provizorátban /nevezték magazinnak is/ vásárolták meg. Az 5-10 cm vastagságú szalonna a sütés alkalmával bőségesen ontott zsirt és ezért is kedvelt volt. A durva- és finomhengerműben a hengersorok csapkenésére is szalonnát használtak, melyet a gyári anyagszertárból vételeztek. A hatalmas darab szalonnákat egymásra rakva tárolták, nem higiénikus módon. Ennek ellenére a jóétvágyú és vékony-pénzü dolgozók gyakran huzzák nyársra az innen "vét elezett" szalonnát úgy, hogy a szennyezett felületét eltávolították. Olyan eset is előfordult, hogy a gyári anyagszertárban kifogyott a csapkenés céljára rendelt szalonna, ilyenkor a provizorátból vételeztek. Ez aztán az említettek számára csemagének számított.⁸

A szalonnasütés többféle módját ismerték és alkalmazták. Legelt erjedtebb formája a nyárson sütés. Hosszu idők óta a sza-

lonnasütés fatüznél, a földön történt /40. kép/. A tüzet többen is körülvették, guggolva, téglára ülve, vagy féltérdre ereszkedve történt a sütés. A szalonnát fémnyársra huzzák, melyet maguk készítettek 4-5 mm átmérőjű hengerelt, vagy huzott drótból. A melegüzemi dolgozóké rendszerint egyszerű kivitelű volt, a műhelyi "szakmunkások" általában fényes felületű drótból készítették, csinosabb kivitelben. A nyárs hossza általában 75 cm körüli. Használták az ún. ördög nyársat, melyet villás nyársnak is neveztek. Annyiban különbözött a hagyományostól, hogy két ága volt, melyre a szalonnát szurták. A gyakorlati hasznossága, hogy bőrnélküli szalonnát is lehetett rajta sütni anélkül, hogy sütés közben leesett volna a tűzbe. A szalonna nyársra tüzése az egyágu nyársaknál a szalonnabőr közelében történt. A nyárs készítési módja kétféle volt: 1/ Egy 6-8 mm átmérőjű huzalnak a végét befűrészelték, tűzbe kihajtották villa alakúra és a végére karikát hajtottak. Egy darabból készült. 2/ Két darabból készített ördögnyársnál először a villáját készítették el, majd azt ráhegesztették a szárára. Ez volt a gyakoribb.

Voltak, akik a fanyársat kedvelték. Bokrok, fiatal fák egyes vesszőiből készítették. A szalonna sütését munkahelyek szerint többféleképpen végezték, általában fábólkészített kis máglyákon. Volt, aki a fenyőfához ragaszkodott, mások a keményfa tüzet szerették. Végezték a gáztüzelésű kemencék nyitott ajtajánál, a kovácsstűzhelyeken, vagy a műhelyek fűtésére használatos szénttüzelésű kályhákon. Hengerüzemekben a tüzes szálakon, vasvégeken is sütöttek /41. kép/. Ez főleg télen volt előnyös, mert melegedéssel párosult. Nyáron viszont a nagy hőszugárzás miatt az egyéb sütési módok a kényelmesebbek.

A szalonnát nyársra huzás után a nyársra merőlegesen bevagdadják 1-1,5 cm-es távolságokban. Így nagyobb felületen éri a tűz, intenzívebb a sütés. Voltak, akik a nyárs végére egy fej vöröshagymát szurtak. A nyársat általában a jobbkezben forgatták. Azt sütés közben jobbra, illetve balra forgatták. Egyik kézben egy kenyérszeletet tartottak, melyre előzőleg /nyáron/ hagymarikákat, zöldhagymaszárat, zöldpaprikát, vagy paradicsomot szeleteltek, végül megsózták. Télen kis darab kolbászt is felszurtak a nyárs végére. A szalonnából kifolyó zsírt a kenyérre csöpögtették, közben jókat haraptak belőle. Így a sütés ideje alatt ezt jóízűen el is fogyasztották. Ezt nevezték a szalonnasütés "magyaros" módjának. A szalonnasütés alkalmával általában két jó szelet kenyér lett zsíros, a sültszalonnát pedig egy harmadik szelet kenyérrel fogyasztották el hagyma, retek, zöldpaprika, vagy paradicsom társaságában. Közben kortyolgatták hozzá az un. szűz teát /izesítés nélküli tea/. A sültszalonna bőre becses csemegének számított. A sütésnél erre tekintettel is voltak. Aki a sültszalonna bőrét ropogósan nem szerette, sütés után – még nyársra huzott állapotban – hideg vízzel leöntötte. Ezáltal kissé megpuhult.

A változatosság kedvéért a dolgozók időnként nyersen fogyasztották el szalonnájukat. A balkézben tartott kenyérszeletre tett, bőrével lefelé fordított szalonnadarabot egy ráhelyezett kenyérhéj darabbal szorították a hüvelykujjak segítségével a kenyérre és úgy vágtak belőle egy szeletet, majd egy szelet kenyeret hozzá. Az évszaktól függően nyáron a szalonnához, vagy a zsíroskenyérhez a zöldhagymán kívül retket, nyers uborkát, vagy kovással enyhén savanyított uborkát et-

tek. Az utóbbit a háziasszonyok úgy készítették, hogy a közepes nagyságu uborkát a megmosás után négy cikkbe behasították, 5-6 literes uborkásüvegbe megfelelő fűszerezés mellett – kapor, hagyma, meggyfalevél, só, stb. – berakták. Az így gondosan fűszerezett uborka tetejére jött a kovász, vagy piritott kenyér, melyek az erjedés által a kellemes savanyu ízt létrehozták.⁹

Gyakori volt a piros paradicsom nyers fogyasztása, amit a századforduló utáni évtizedekben kezdtek szalonnához és zsíroskenyérhez enni. Kezdetben a félig érett "zsundültet" fogyasztották, de később szivesebben ették az éret piros paradicsomot. Tényleg vöröshagymát, savanyu uborkát, savanyu zöldparadicsomot, ivóbögrében hozott hordóskáposztát fogyasztottak. Szivesen ették reggelijük mellé a fokhagyma cikket is. Különösen az idősebb korosztályhoz tartozók úgy tartották, hogy a fokhagymának értégitő hatása van, csökkenti az érszűkületi bajokat. A szalonna elfogyasztása után a megmaradt szalonnabőr a nyárs hegyére tűték és megpirították. A disznóölés utáni időszakban hurka, kolbász, abároltszalonna, tepertő, disznósajt tette változatosabbá a munkások étkezését.

Igen elterjedt és még ma is használatos módja a szalonnasütésnek a tepsiben való sütés. A feketelemezből készített, nyéllel ellátott kisméretű tepsibe szeletelt nyersszalonna – gyakran kolbász szeletekkel ízesítve – tűz- vagy tüzes vas felé tartva, szépen megpirul. /Hagymát is szeleteltek a zsirba./ A tepsiben levő zsirt bicska, vagy kis hegyes kés hegyére szurt kenyérszeletekkel mártogatták ki.

Szalonnasütő fogóval /42. kép/ is sütöttek szalonnát, főleg a kovácsműhelyekben, ahol a fogót el tudták maguk készíteni.

Ez az ún. "kovács módon" való szalonnasütés. A szalonnasütőfogó csőrészt megfelelő hőmérsékletűre melegítik, majd közé teszik a szalonnaszületet. A fogószárak enyhe szorítása után a szalonna pirulni, a zsír pedig folyni kezdett. A forró zsirt az elkészített kenyérszeletekre csurgatták, melyek nyáron zöldhagymával, apróra vágott hagymaszárral, paprika- és paradicsomszeletekkel voltak terítve. A finomhengerműben volt olyan hangerészfogó, amely megfelelt a szalonnasütés céljára. Bármilyen módon is sütötték a szalonnát, a lehetőségekhez képest igyekeztek "megadni a módját".

A szalonnasütés mellett a kenyérpirítás számtalan formája honosodott meg a gyárban. A legegyszerűbb az e célra drótból készített, fogóval ellátott kenyérpirító, vagy ugyancsak az e célra feketelemezből készült tepsi segítségével történt.

A drótból hajlított kenyérpirító /43. kép/ készítése nem igényelt nagy képzettséget. Ugyanis a 6 mm átmérőjű acélhuzalból, megfelelő hajtogatással képezték ki a piritófejet, erre helyezték a piritandó kenyérszeleteket. A huzal két végének összecavarásával alakították ki a nyelet. Leggyakrabban zsiroskenyeret piritottak rajta. A zsiroskenyeret zsiros felével felfelé helyezik a piritófejre és a hengersorból kifutó izzó szál, vagy az e célra melegített vasdarab fölé tartják. A hő hatására a zsír megolvad és a kenyér magába szívja. Ezután a kenyérszeletet megfordították és a másik, zsiros oldalát is megpirították. A zsiroskenyér piritás másik módja, amikor az acélhuzalból készült piritóra helyezett zsiroskenyér szeleteket nem a tüzes szálak fölé tartják, hanem zsiros oldalával a tü-

zesvas alá. Az így pirult piritósnak is kellemes és különleges jó ize van. Sokan szalonnasütés előtt így módon piritották meg a "csupasz" kenyeret és a piritott kenyérszeletekre csurgatták sü-téskor a zsirt. Elvéve ma is szokásban van e piritó használata. Nem volt biztonságos vele a piritás, mert a kenyér könnyen lees-hetett és a zsir is elcsepegett.

Jobbak voltak a tepsis piritók. A kör-, vagy négyzetes alaku kenyérpirítótepsik /44-45. kép/ általában 0,5-0,6 mm-es lemez-ből készültek, a nyél pedig általában 8 mm-es köracélból. A ke-nyeret zsiros felületével felfelé nézve tették a tepsibe, melyet nyelénél fogva a melegítő tárgy fölé helyeztek /kovácstűzhely , a hengerek közül kifutó 800-900°C hőmérsékletű hengerelt szál, vagy az e célra melegített vasdarab/. A kenyér felmelegedése ut án a zsir egy része a tepsibe folyik és azt a kenyér alsó, zsir-ral meg nem kent felülete magába szívja és megpirul. Ezután a kenyeret megfordítják és felső felülete is pirulni kezd. A piri-tás mértéke egyenként változó, izlés szerint. A tepsiben való piritás előnye a drótból készített kenyérpirítóval szemben, hogy itt nem következik be zsirvesztesség.

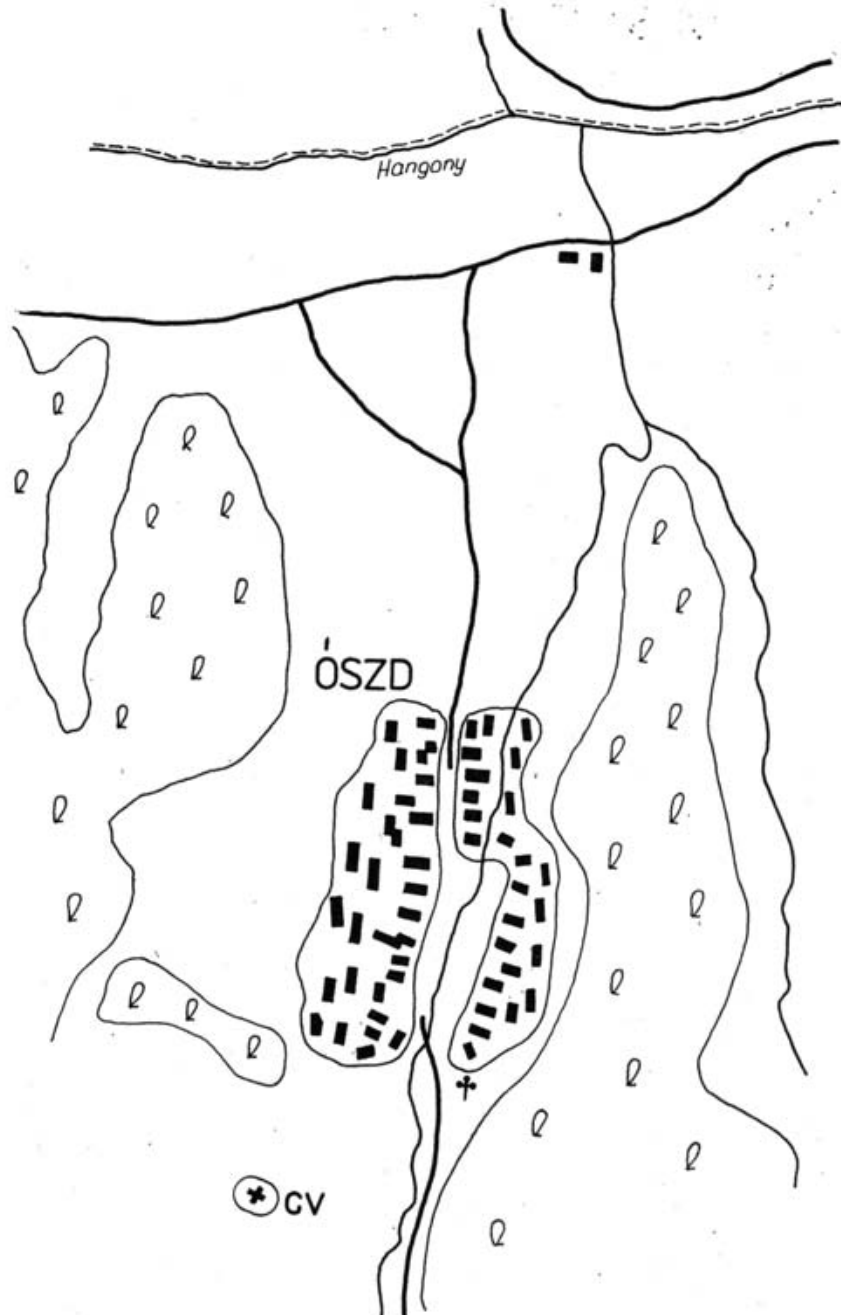
Az első világháború alatt, de még később is, a gyár dolgozó-inak - már aki igényelte - burgonyaszükségletéről a gyár gon-doskodott. A gyár területére beérkezett vagonok az élelmezé-si raktár előtti vágányra lettek beállítva. A burgonyának rak-tárba való elhelyezése alkalmával, az átlapátolás során sok burgonya került a vagonok alá, melyet az élelmes finomhenger-műi gyerekek /vasírók, kenők/ összeszedtek. Megmosták és a kemence tetején forró homokban, vagy a széntüzelésű kályhák forró hamujában megsütötték. A szép, ropogósra sült krump-

li csemegének számít ott. Megsózva, esetleg megszírozva, melegen fogyasztották reggelire. Ez annyira megszokottá vált, hogy az előbbi lehetőség híjján, otthonról hordták be a krumplit. A másik csemege a sülttök volt. Ezt a falvakban lakók terjesztették el, akik sültve, vagy nyersen hordták be az üzembe. A sütést a melegítőkemencének erre legalkalmasabb részén végezték.¹⁰

A gyári lakótelepen lakó munkások közül soknak – főleg a műhelyekben dolgozóknak – a felesége, de legtöbbször az iskolába menő gyereke vitte be a reggelit. Ez meleg tejeskávéból, vagy rumos teából, két szelet piritósból, vagy tojásrántottából állt.

JEGYZETEK

1. Ismertető a Kohászati Gyártörténeti Múzeum állandó kiállításának anyagából. Ózd, 1979. 5.
2. Vass T.: Az ózdi acélgyári munkásság életviszonyai a XX. század első felében. A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai VII. Miskolc, 1976. 25.
3. Kovács Antal visszaemlékezései, 1975. március 22. /S.gy./
4. U.o.
5. U.o.
6. U.o.
7. Horémusz László visszaemlékezései, 1975. február 2. /S.gy./
8. U.o.
9. Kovács Antal visszaemlékezései, 1975. március 22. /S.gy./
10. Bogyó János visszaemlékezései, 1973. február 12. /S.gy./

1. kép. Ózd az 1784-es katonai térképlapon (vázlat)

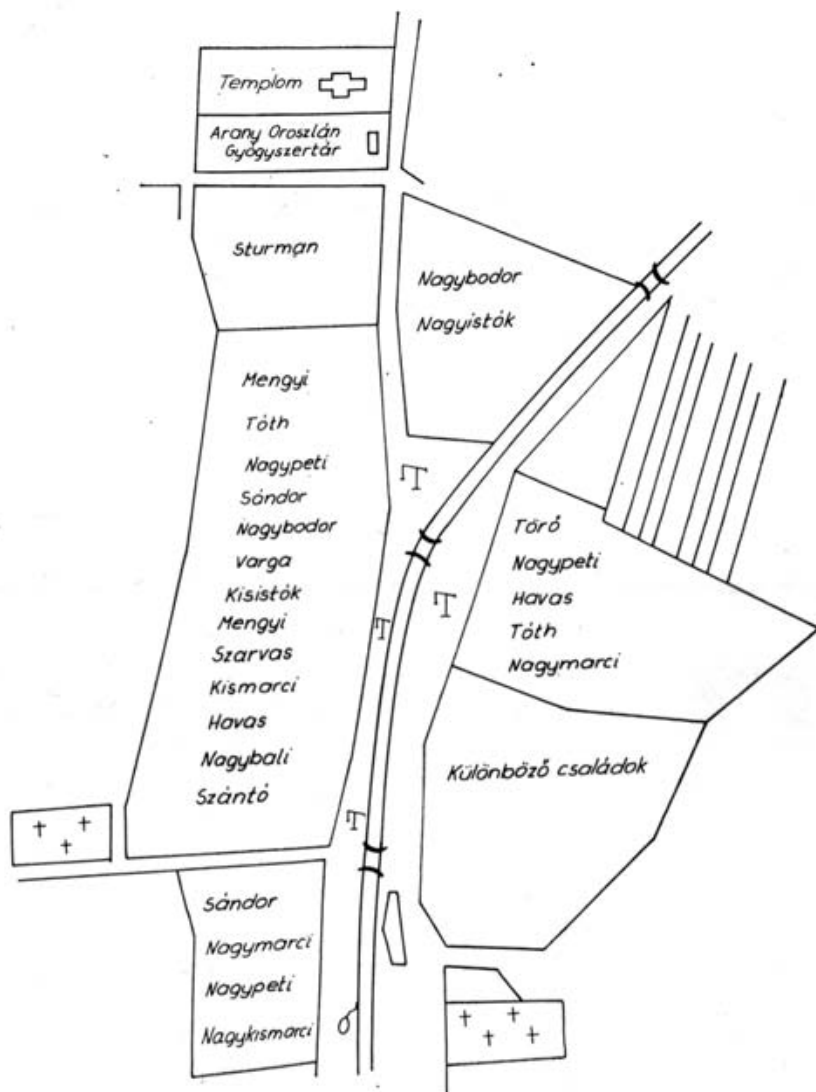
2. kép. Ózd települése 1895-ben

3. kép. A telkek elrendezése Ózdon

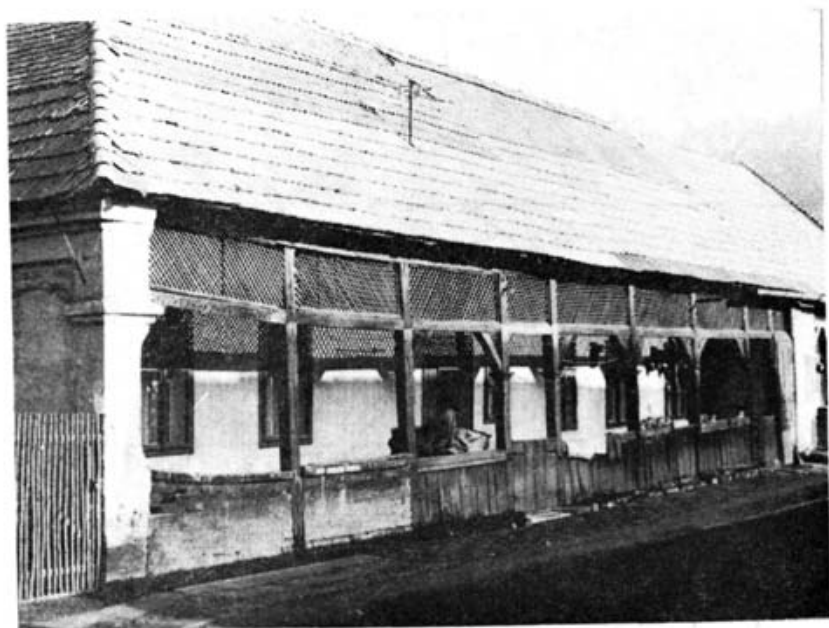
4. kép. Közös udvar Ózdon

5. kép. A hadak elhelyezkedése Ózdon a XIX. század végén

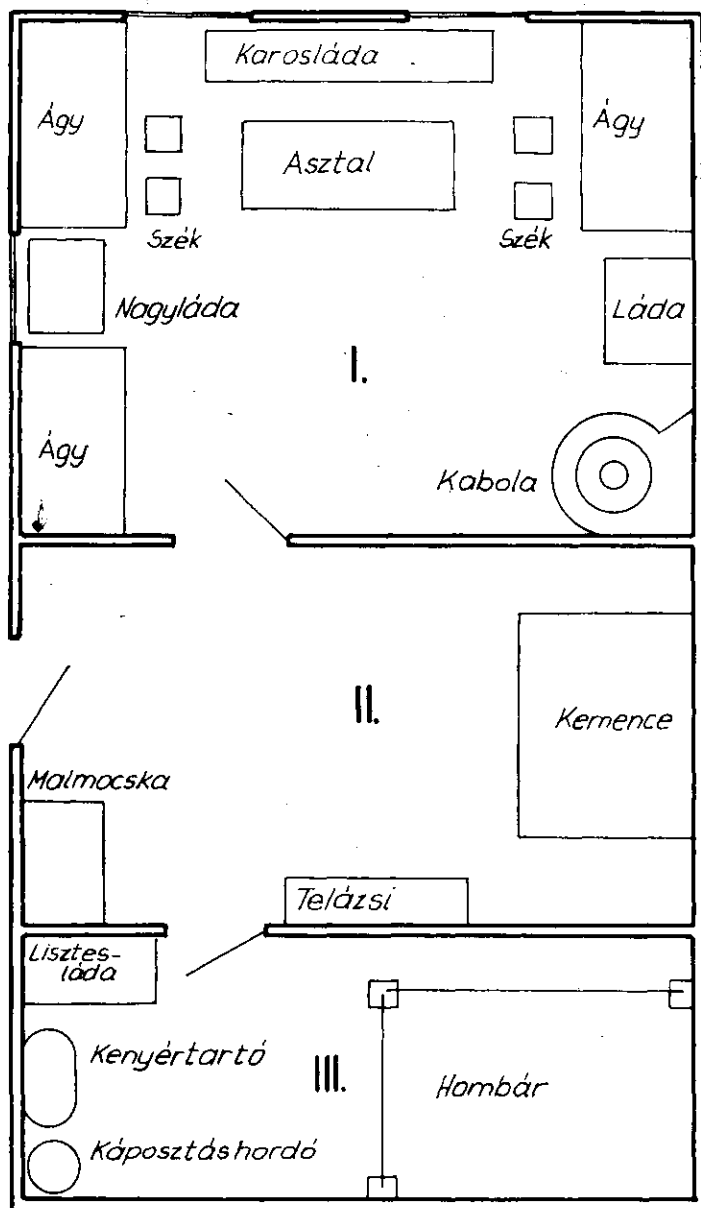
6. kép. A régi korcsma és mészárszék (Ózd legrégibb épülete)

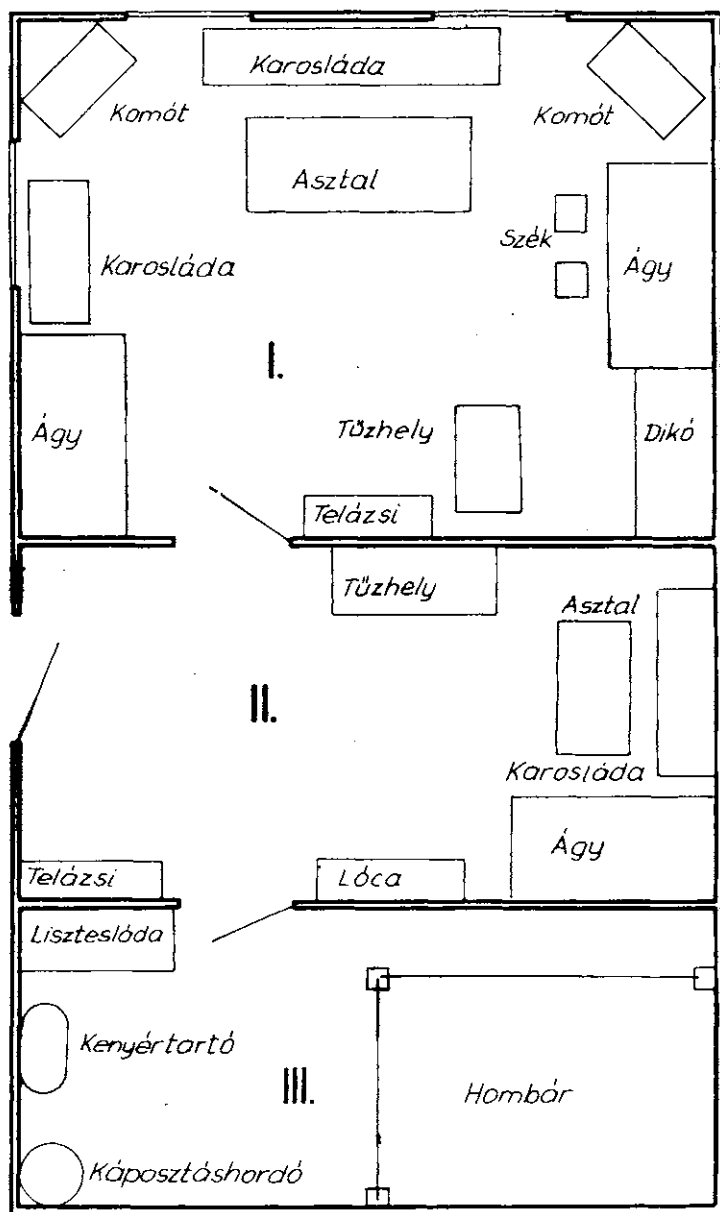
7. kép. Tornácos ház Ózdon

8. kép. Régi ózdi csűr

9. kép. A karcsai lakóház berendezésének vázlata (1920-ig)

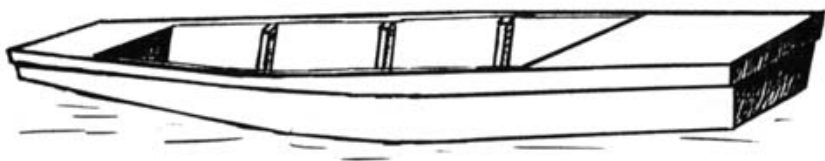
10. kép. A karcsei lakóház berendezésének vázlata
(1920—1930 között)

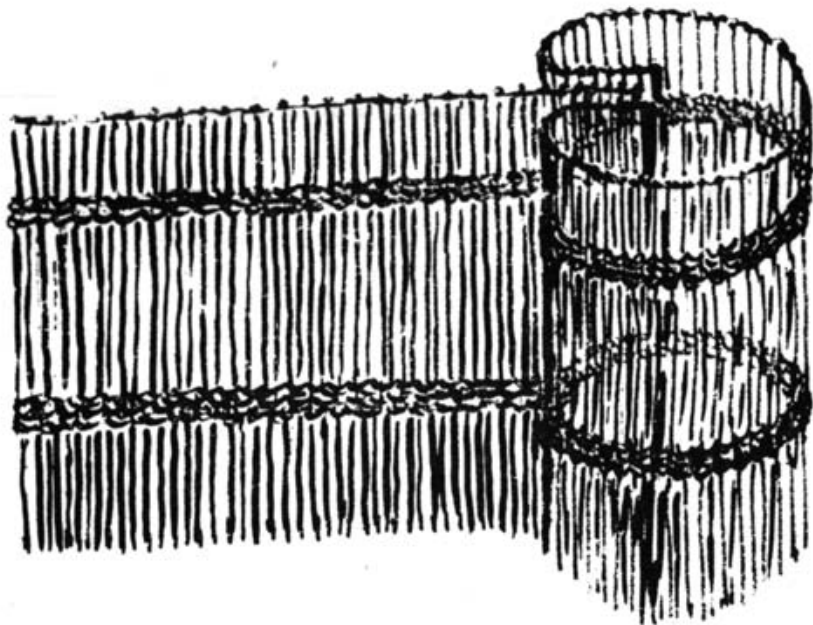
11—12. kép. Az elsõház berendezése (Karcsa, Táncsics út 14.)

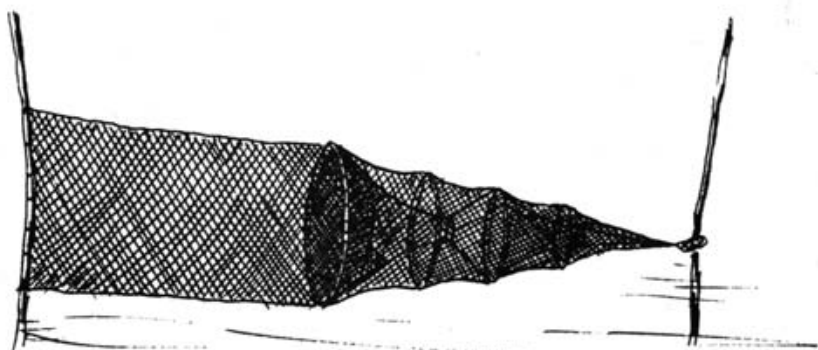
13. kép. Konyharészlet (Karcsa, Táncsics út 22.)

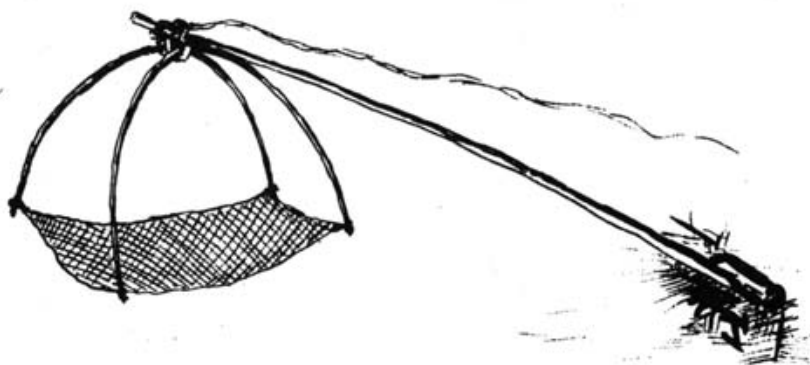
14. kép. Halászladik

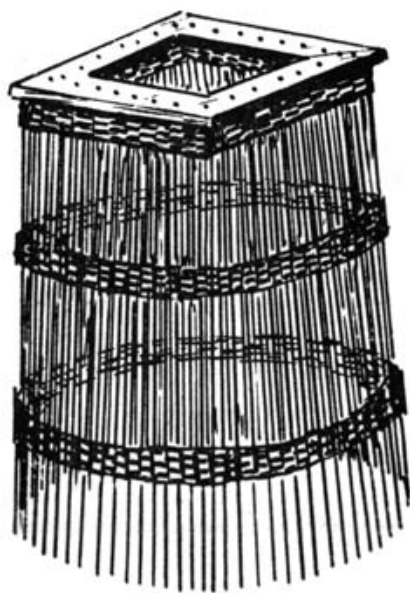
15. kép. Egyszárnyú lésza

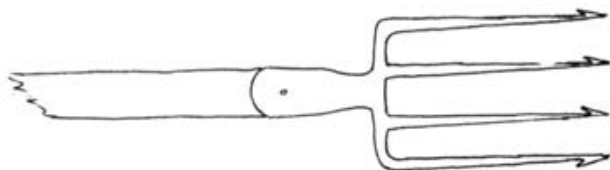
16. kép. Verse

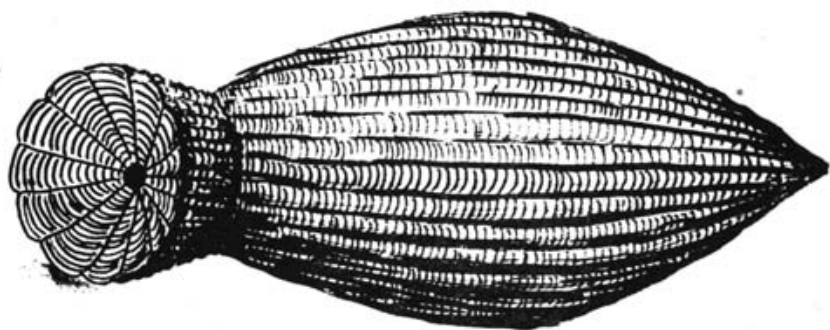
17. kép. Emelőháló

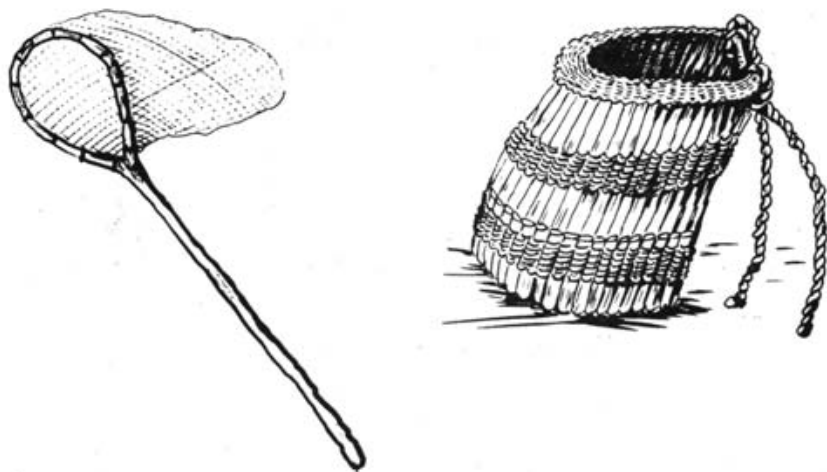
18. kép. Tapogató

19. kép. Szigony

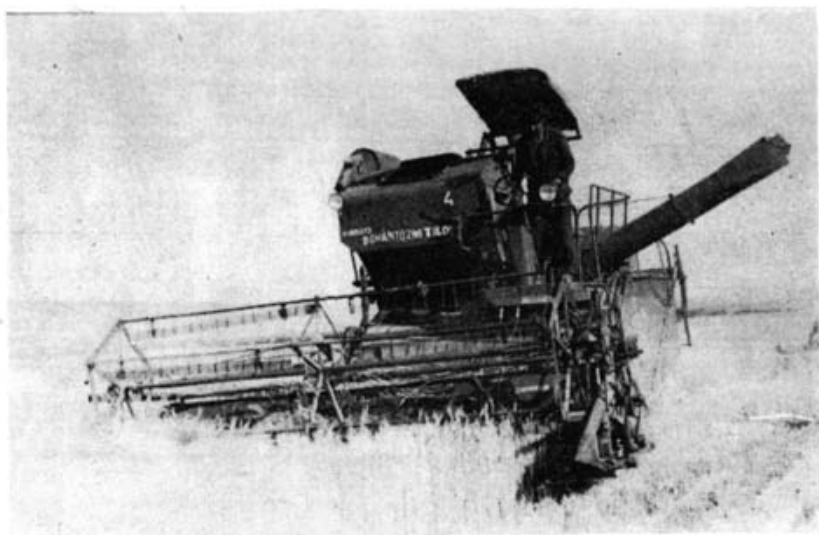
20. kép. Csikkas

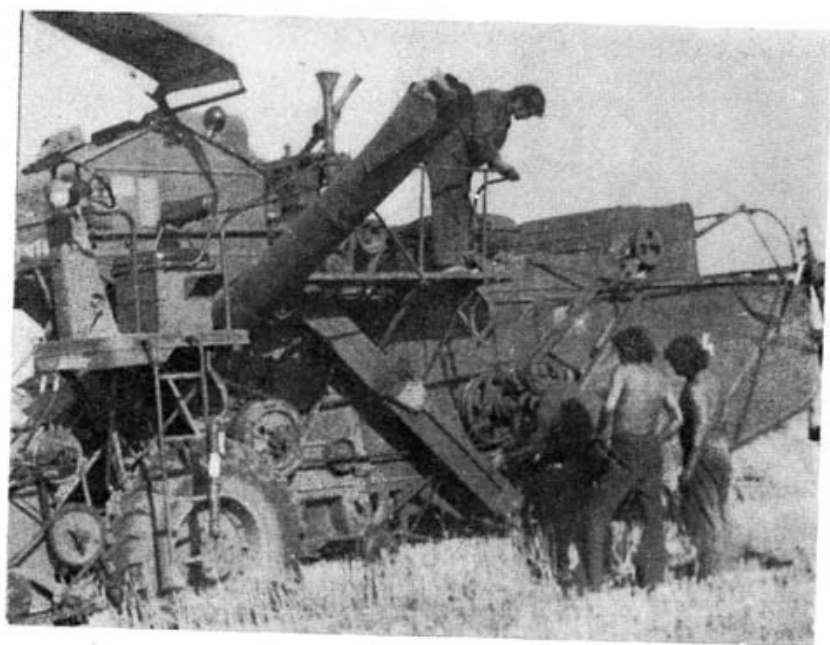
21—22. kép. Mereggyü és haltartó

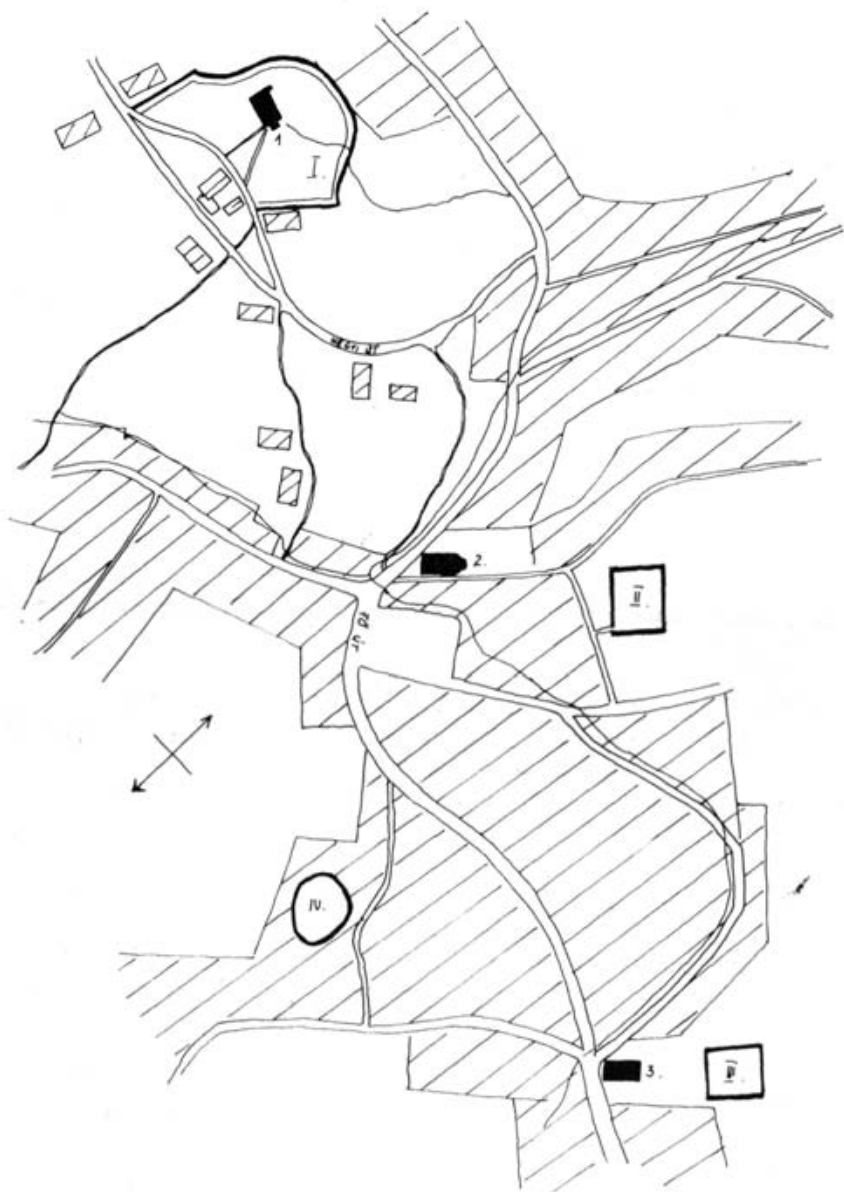
23. kép. Jégpatkó

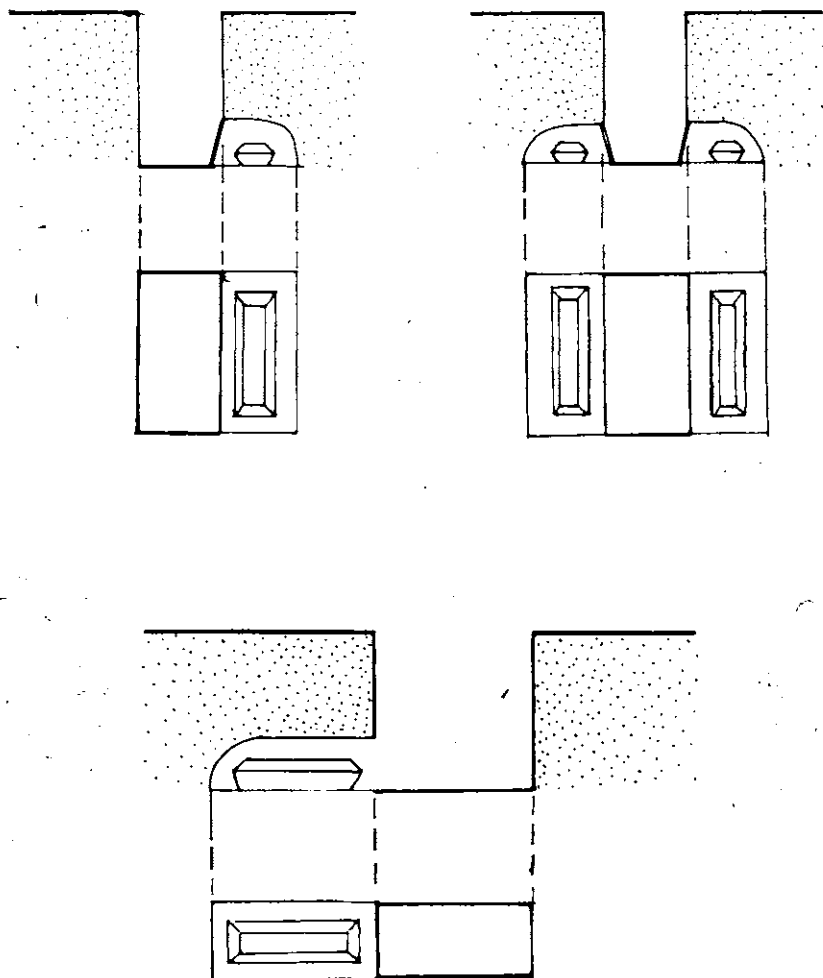
24. kép. Kombájnos aratás a sályi határban

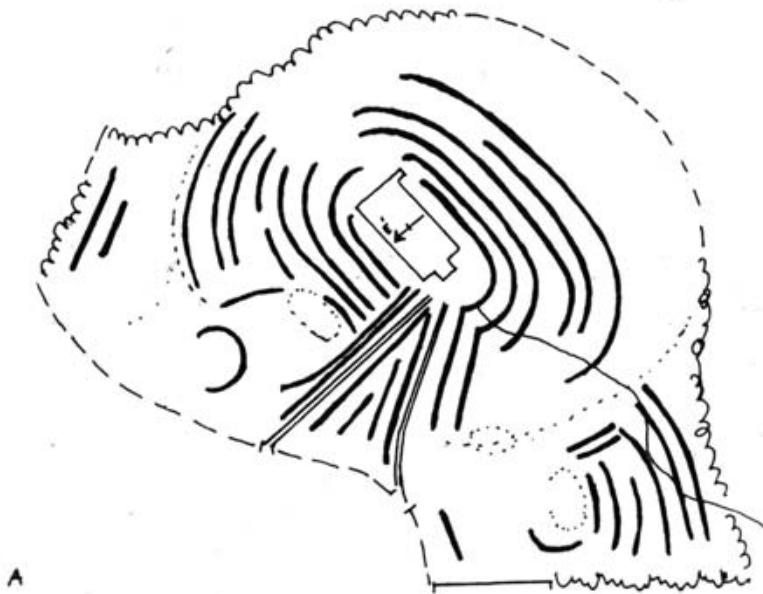
25. kép. Gépjavítás a tarlón

26. kép. A négy temető elhelyezkedése Telkibányán (I.: református;
 II.: katolikus; III.: adventista; IV. izraelita.
 A templomok: 1. református; 2.: katolikus 3. adventista)

28. kép. a) „Padmolyos” sír keresztmetszete és felülnézete.
 b) „Bóthajtásos” sír keresztmetszete és felülnézete

A

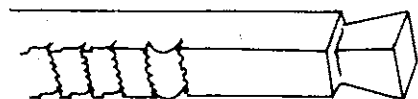

B

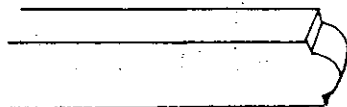
29. kép. A.: sírok koncentrikus köröket alkotva veszik körül a templomot. B.: A templom a temető dinamikai ütközőpontja

30. kép. A sírok rendje a temetőben (lépték nélkül)
A különféle jelek a sírjelek anyagát jelzik: 1. fejfa; 2. kő- illetve márvány sírjel; 3. vas sírjel; 4. beton sírjel; 5. a sír körül van kerítve

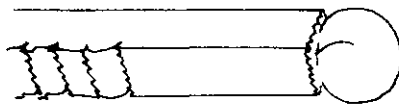
6

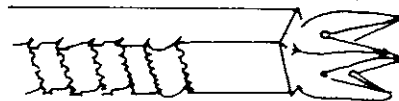
7

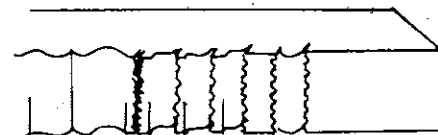
3

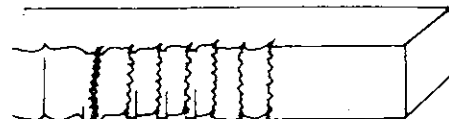
4

5

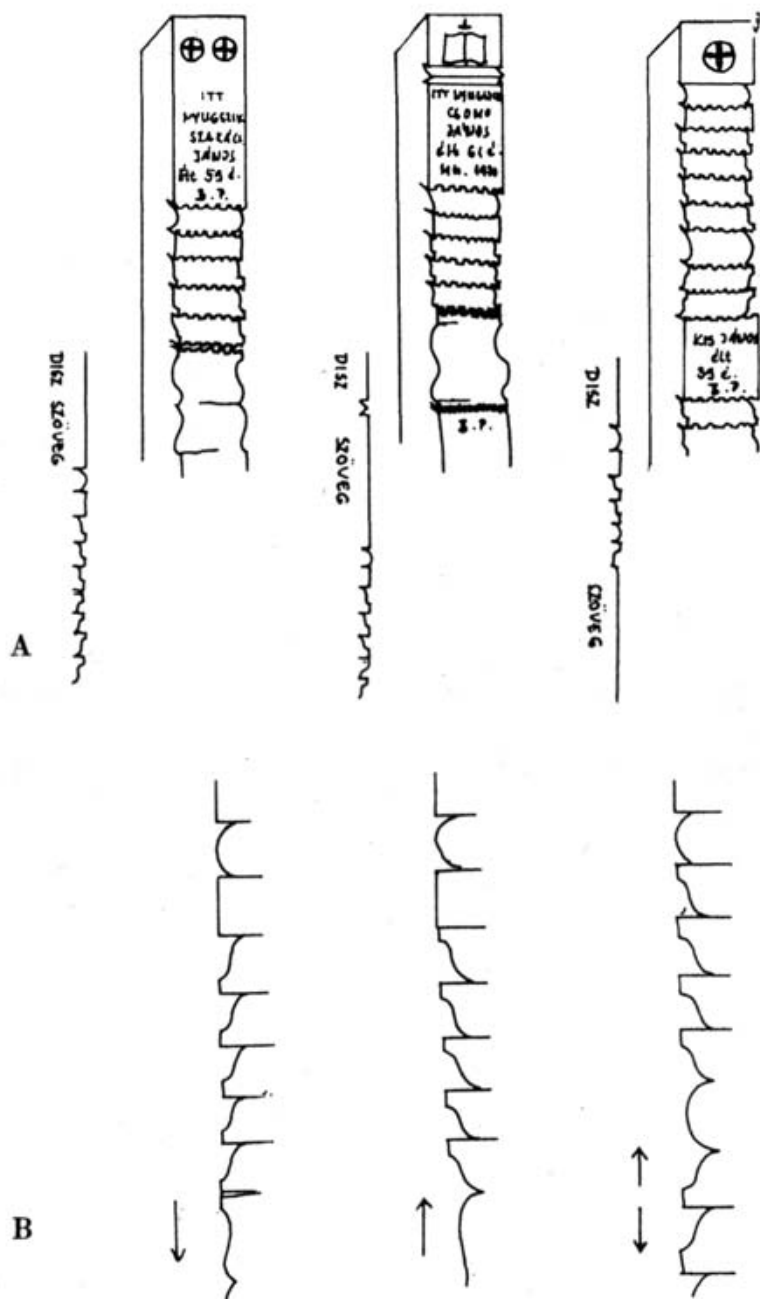

1

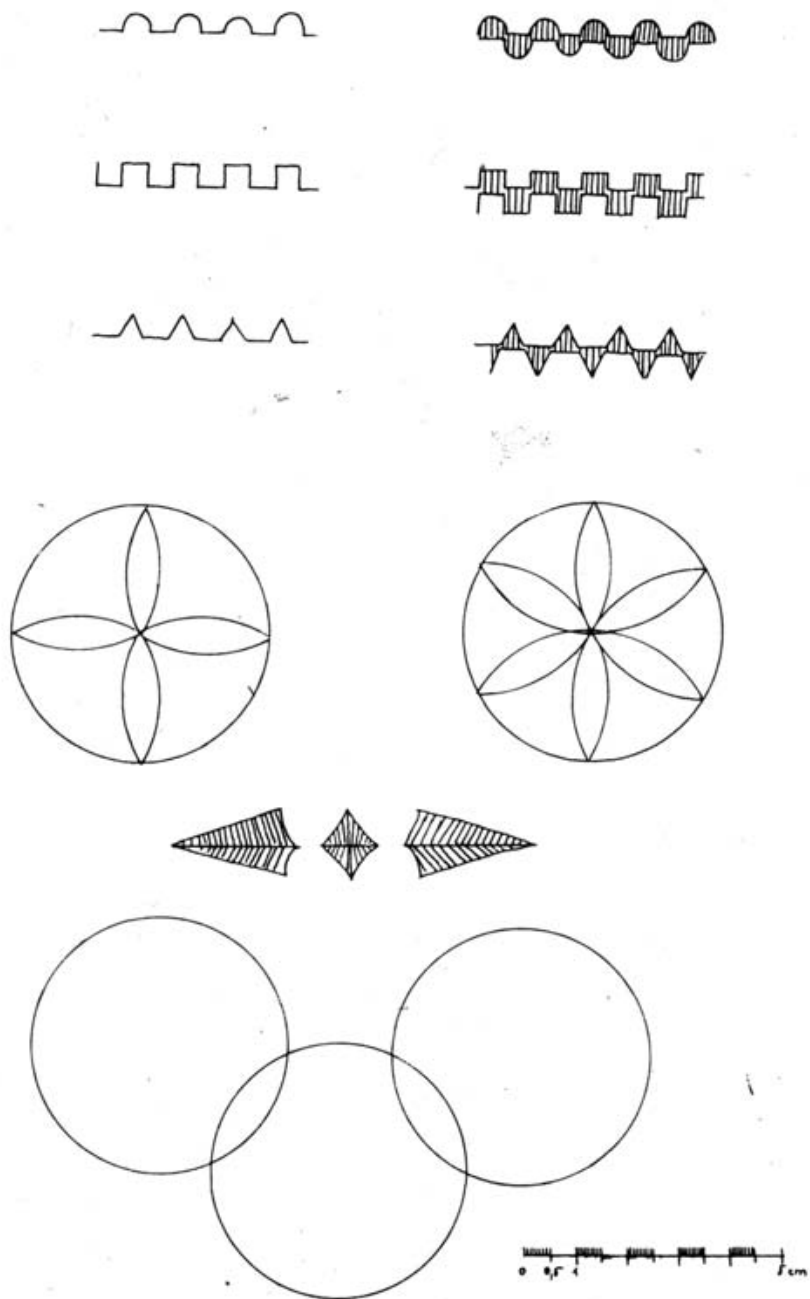

2

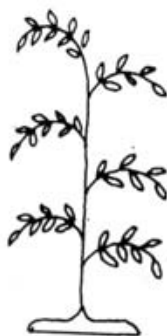
31. kép. A gombfák típusai: 1. nős férfi; 2. asszony; 3. fiúccsecsemő;
4. legény; 5. leánycsecsemő; 6. hajadon (?); 7. pártában maradt leány (?)

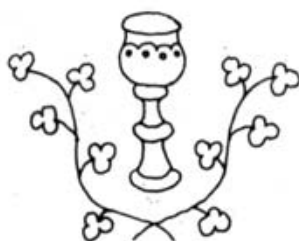
32. kép. A gombfák „mellének” kiképzése és a „fokok” állása

33. kép. Geometrikus díszítőelemek a telkibányai sírjeleken

B

C

34. kép. Az alakos díszek típusai: a) szomorúfűz; b) kehely; c) nyitott könyv

35. kép. Vesszőkosár (35—45. képek. Feldman Pál felvételei)

36. kép. Fedeles vastáska

37. kép. „Kandli”

38. kép. Cserép ételhordó

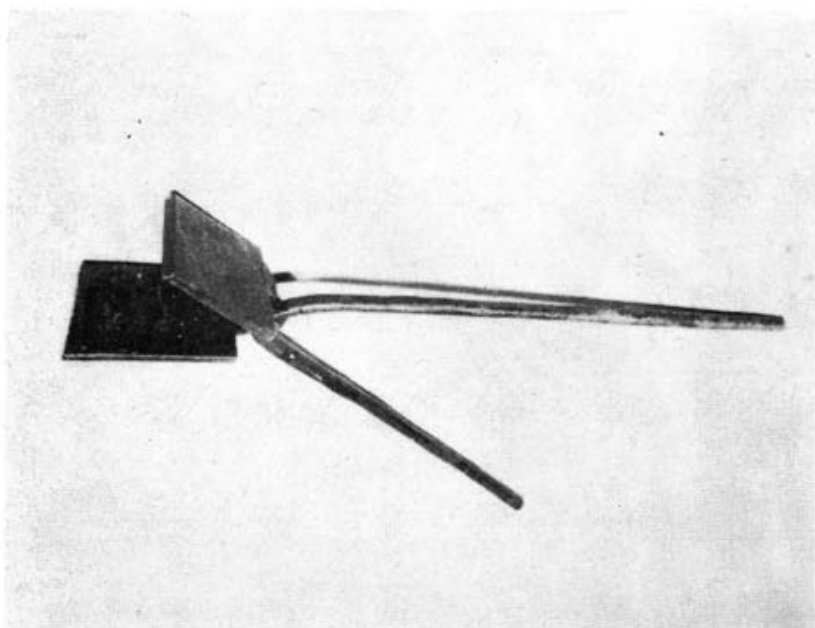
39. kép. Étkezés a munkahelyen

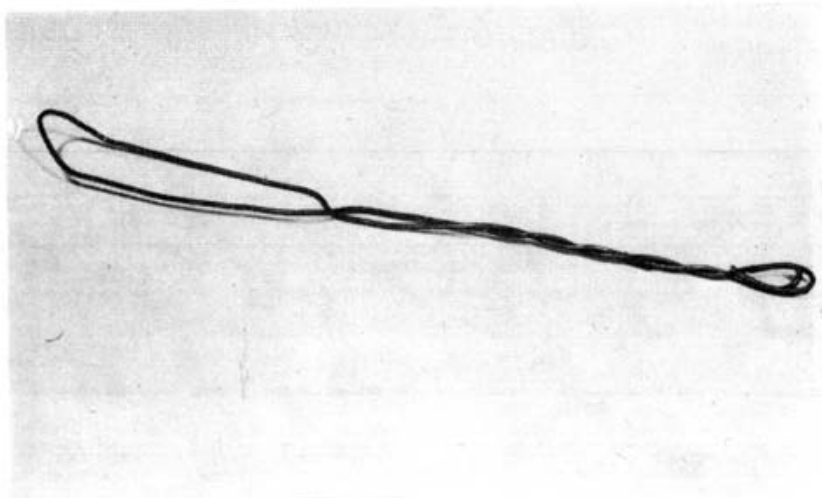
40. kép. Szalonnasütés az ózdi gyárban

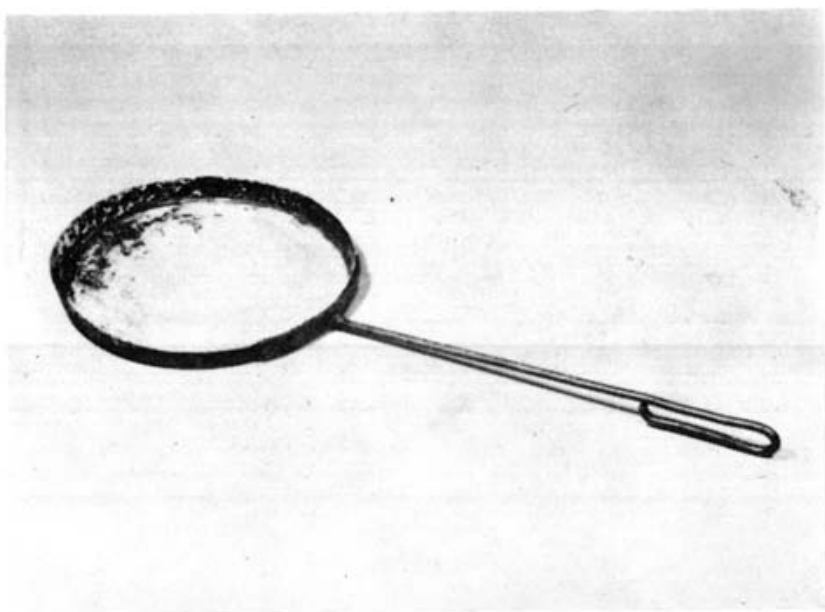
41. kép. Szalonnasütés tüzes vasvégeken

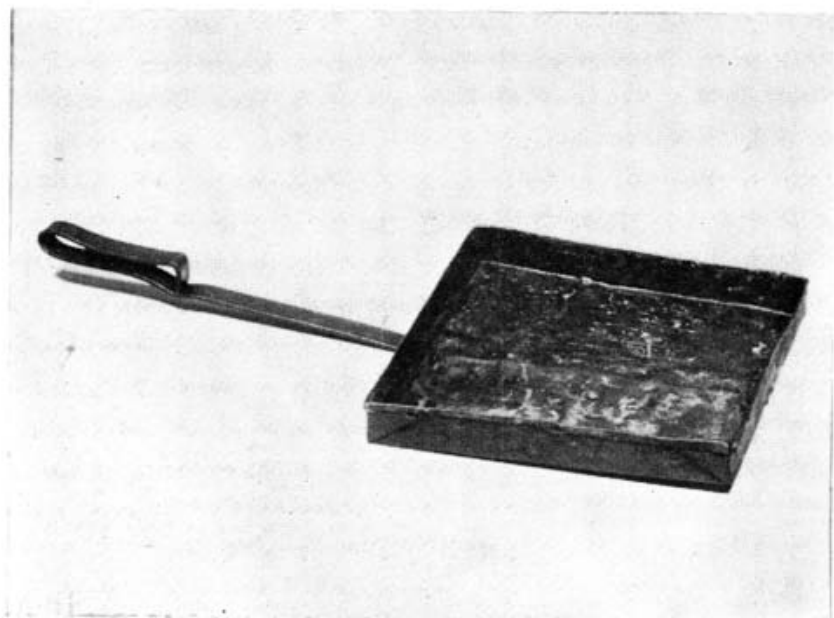
42. kép. Szalonnapiritó fogó

43. kép. Drótból hajlított kenyérpirító

44. kép. Kenyérpirító tepsí

45. kép. Kenyérpirító tepsi

TARTALOMJEGYZÉK

Dobosy László: Ózd régi települése	— — — — —	7
Nagy György: Régi lakóházak berendezése Karcsán	— — — — —	27
Szabó Lajos: A halászat emlékei Taktaszadán	— — — — —	41
Faggyas István: Aratás a keleméri földesúri birtokon	— — — — —	79
Barsi Ernő: Az aratás változása Sályban	— — — — —	99
Galuska Imre: Nyomtatás Kesznyétenben	— — — — —	125
Almásy Dénes: A tiszai hajózás és hajóépítés szakszavai	— — — — —	145
Szabóné Futó Rózsa: Mosás Taktaszadán	— — — — —	163
Balabás Klára: A családi nevelés hagyományai		
Nagyroztvágyon	— — — — —	175
Kelemen Imre: Komaság és keresztelő Hétben	— — — — —	201
Tóth Judit: A telkibányai református temető	— — — — —	215
Nagy Géza: Társasmunkák Karcsán	— — — — —	245
Vass Tibor: Az ózdi vasgyár munkásainak táplálkozási szokásaihoz	— — — — —	271
Képmellékletek	— — — — —	285

